

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

**Postoje ke smrti v souvislosti s nadějí, životní
smysluplností a sebehodnocením u studentů
vysokých škol**

**Attitudes toward death in relation to hope,
meaning in life and self-esteem in college students**

Rigorózní práce

Autor:

Mgr. Kryštof Kovář

Olomouc
2018

Prohlášení

Ochrana informací v souladu s ustanovením § 47b zákona o vysokých školách, autorským zákonem a směrnicí rektora k Zadání tématu, odevzdávání a evidence údajů o bakalářské, diplomové, disertační práci a rigorózní práci a způsob jejich zveřejnění. Student odpovídá za to, že veřejná část závěrečné práce je koncipována a strukturována tak, aby podávala úplné informace o cílech závěrečné práce a dosažených výsledcích. Student nebude zveřejňovat v elektronické verzi závěrečné práce plné znění standardizovaných psychodiagnostických metod chráněných autorským zákonem (záznamový arch, test/dotazník, manuál). Plné znění psychodiagnostických metod může být pouze přílohou tištěné verze závěrečné práce. Zveřejnění je možné pouze po dohodě s autorem nebo vydavatelem.

Místopřísežně prohlašuji, že jsem rigorózní práci na téma: „*Postoje ke smrti v souvislosti s nadějí, životní smysluplností a sebehodnocením u studentů vysokých škol*“ vypracoval samostatně a uvedl jsem všechny použité podklady a literaturu.

Vdne

Podpis

Poděkování

Chtěl bych poděkovat všem vysokoškolským studentům a studentkám, kteří se zúčastnili mého výzkumu. Velmi si vážím Vaší ochoty. Dále bych chtěl vyjádřit díky za cenné a podnětné komentáře, které mi někteří studenti či studentky zaslali. V neposlední řadě děkuji své rodině i své snoubence za nepostradatelnou oporu.

Obsah

Úvod	5
I. TEORETICKÁ ČÁST	7
1 Základní pojmy	8
1.1 Postoj	8
1.2 Smrt a umírání	9
1.2.1 Smrt z filozofického a psychologického pohledu	12
1.2.2 Revidovaný profil postoje ke smrti (DAP-R)	14
1.3 Religiozita versus spiritualita.....	15
1.4 Naděje	16
1.4.1 Vymezení pojmu naděje.....	16
1.4.2 Naděje a příbuzné koncepty	18
1.4.3 Naděje dle C. R. Snydera a její měření	19
1.4.4 Vybrané výzkumy naděje.....	21
1.5 Smysl života.....	22
1.5.1 Vymezení smyslu života	22
1.5.2 Diagnostika smyslu života	23
1.5.3 Smysl života z hlediska psychologie a filozofie	24
1.5.4 Vybrané výzkumy smyslu života	28
1.6 Sebehodnocení	29
1.6.1 Vymezení sebehodnocení ve vztahu k relevantním konceptům	29
1.6.2 Vybrané výzkumy sebehodnocení	31
2 Vývojový pohled - dospívání a dospělost	33
2.1 Dospívání	33
2.2 Vynořující se dospělost a aktuální poznatky z tuzemského prostředí	36
2.3 Dospělost.....	38
2.4 Vnímání smrti a vybrané strategie zvládání	41
3 Výzkumy postojů ke smrti a vybraných relevantních fenoménů	45
3.1 Postoje ke smrti - úvodní slovo.....	45
3.2 Postoje ke smrti, naděje, smysl života a sebehodnocení jako témata tuzemských diplomových a disertačních prací.....	46
3.3 Výzkumy životní smysluplnosti, naděje a sebehodnocení.....	47
3.4 Postoje ke smrti s důrazem na roli věku a pohlaví	49

3.5	Postoje ke smrti s důrazem na roli religiozity.....	51
3.6	Postoje ke smrti a životní smysluplnost.....	53
3.7	Postoje ke smrti a sebehodnocení	54
3.8	Postoje ke smrti ve vztahu s dalšími fenomény	54
II.	EMPIRICKÁ ČÁST	56
1	Výzkumný problém a cíle výzkumu	57
2	Hypotézy	58
3	Metodologický rámec	59
3.1	Metoda získávání dat	59
3.1.1	Nestandardizovaný strukturovaný dotazník.....	60
3.1.2	Revidovaný profil postoje ke smrti (DAP-R)	60
3.1.3	Škála dispoziční naděje pro dospělé (ADHS).....	61
3.1.4	Škála životní smysluplnosti (ŠŽZ).....	62
3.1.5	Rosenbergova škála sebehodnocení (ROS)	64
3.2	Metoda analýzy a zpracování dat.....	65
3.3	Etické aspekty výzkumu	66
3.4	Vysvětlivky k výsledkům statistické analýzy	67
4	Výzkumný soubor	69
4.1	Sběr dat a výběr výzkumného souboru.....	69
4.2	Popis souboru.....	71
5	Výsledky výzkumu	80
6	Platnost hypotéz	91
7	Diskuze.....	93
8	Závěry	102
9	Souhrn.....	104
	Seznam použitých zdrojů a literatury	107
	Přílohy diplomové práce	

Úvod

Tato rigorózní práce má za cíl prozkoumat problematiku postojů ke smrti v souvislosti s nadějí, životní smysluplností a sebehodnocením u studentů a studentek vysokých škol v České republice. Výzkumný soubor tedy bude tvořen studenty bakalářského či navazujícího studia, jejichž věk spadá do období od 18 do 30 let včetně. Jelikož zkoumaná témata (smrt, naděje, životní smysluplnost, sebehodnocení) mohou být (a zpravidla skutečně jsou) ve vymezeném věkovém rozmezí poměrně naléhavá, má dle našeho názoru smysl se jimi empiricky zabývat - například z toho důvodu, že mohou zcela zásadně ovlivnit budoucí vývoj jedince. Dalším důvodem realizace popsaného výzkumu je také to, že dosud v našem prostředí není k dispozici žádná studie, která by se zabývala postoji ke smrti v souvislosti se všemi třemi vyjmenovanými fenomény najednou.

Teoretická část této práce bude pojednávat o základních relevantních pojmech, bude též zmíněn vývojový pohled na období dospívání a mladé dospělosti z důvodu věkové struktury našeho výzkumného souboru. V této části práce budou též informace o vztažných výkumech. V empirické části budou k dispozici informace o metodologickém přístupu, typu realizovaného výzkumu, metodách sběru dat či o výsledcích našeho šetření.

Tato rigorózní práce vychází z autorovy magisterské diplomové práce s názvem „*Postoje ke smrti u vybrané klinické populace*“ (Kovář, 2017). Tato rigorózní práce rozšiřuje původní magisterskou práci v teoretické části o kapitoly a podkapitoly: Naděje; Smysl života; Sebehodnocení; Vývojový pohled - dospívání a dospělost; Postoje ke smrti, naděje, smysl života a sebehodnocení jako témata tuzemských diplomových a disertačních prací; Výzkumy životní smysluplnosti, naděje a sebehodnocení; Postoje ke smrti a životní smysluplnost; Postoje ke smrti a sebehodnocení. Z magisterské práce byly převzaty a částečně rozšířeny či pozměněny tyto podkapitoly: Smrt z filozofického a psychotherapeutického pohledu; Religiozita versus spiritualita (původní název byl Spiritualita a religiozita); Vnímání smrti a vybrané strategie zvládání; Postoje ke smrti - úvodní slovo (původní název v magisterské práci byl Úvodní informace k výzkumům postojů ke smrti); Postoje ke smrti ve vztahu s dalšími fenomény. Z původní magisterské práce zůstaly v nijak nezměněné podobě tyto podkapitoly: Postoj; Smrt a umírání; Revidovaný profil postoje ke smrti (DAP-R); Postoje ke smrti s důrazem na roli věku a pohlaví; Postoje ke smrti s důrazem na roli religiozity. V empirické části této rigorózní práce jsou v porovnání s magisterskou prací zcela nové (kromě výjimek v závorce) tyto kapitoly: Výzkumný problém a cíle výzkumu; Hypotézy; Metodologický rámec (kromě

podkapitoly Revidovaný profil postoje ke smrti DAP-R); Výzkumný soubor; Výsledky výzkumu (kromě jednoho odstavce v úvodu této kapitoly); Platnost hypotéz; Diskuze; Závěry; Souhrn. Ve zcela nezměněné podobě jsme z magisterské práce přejali tedy podkapitulu Revidovaný profil postoje ke smrti DAP-R a zmíněný jeden odstavec v kapitole Výsledky výzkumu.

Výzkum v rámci této rigorózní práce je inovativní například v tom smyslu, že dosud na našem území nebyla publikována studie, která by se zaměřila na zkoumanou problematiku postojů ke smrti a naděje, životní smysluplnosti a sebehodnocení takto komplexně. Relevantní studie, které k dispozici jsou, se zaměřily vždy jen na vybranou část - například na postoje ke smrti a životní smysluplnost. Také z hlediska zpracování získaných dat mimo jiné pomocí vícenásobné lineární regresní analýzy bude náš výzkum přínosný. Tato práce je též inovativní užitím vybraných výzkumných metod pro sběr dat.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 Základní pojmy

První kapitola předkládané rigorózní práce obsahuje vybrané informace o relevantních pojmech, kterými jsou například postoj, smrt a umírání, religiozita, naděje, smysl života či sebehodnocení. Níže v textu bude tedy nastíněna například problematika smrti či smyslu života dle toho, jak je pojímána různými filozofickými a psychologickými přístupy. Budou též popsány metody měření postojů ke smrti, životní smysluplnosti, naděje i sebehodnocení. V této kapitole též zmíníme výzkumy tuzemské a zahraniční, které souvisí se zkoumanou problematikou.

1.1 Postoj

Postoj můžeme definovat jako „*sklon ustáleným způsobem reagovat na předměty, osoby, situace a na sebe sama; postoje jsou součástí osobnosti, souvisí se sklony a zájmy osobnosti, předurčují poznání, chápání, myšlení a cítění*“ (Hartl & Hartlová, 2009, 442). Postoje zpravidla obsahují kognitivní, afektivní a konativní složku. Jako i jiné konstrukty v psychologii je lze poznávat, byť zprostředkovaným měřením, ne tedy měřením přímým jako například délku narýsované úsečky pomocí pravítka s ryskou. Postoje můžeme zjišťovat kvantitativně (například pomocí dotazníků) i kvalitativně. Postoje rozdělujeme podle různých hledisek, například můžeme postoje diferencovat na zjevné a skryté, vědomé a nevědomé či kladné a záporné (Hartl & Hartlová, 2009).

Téma postojů je nejen v sociální psychologii velmi atraktivní kvůli předpokládanému vztahu mezi postojem jedince a jeho chováním v budoucnosti s ohledem na jím zastávané postoje (Výrost & Slaměnik, 2008). Podstatnou otázkou ovšem zůstává, zda se daný člověk doopravdy v reálné životní situaci zachová v souladu s tím, jaké postoje dříve uvedl například prostřednictvím daného dotazníku, který byl zaměřen na určité postoje. Tato otázka tedy značně ovlivňuje míru predikovatelnosti lidského jednání na základě předem zjištěných postojů.

Postoje existují zpravidla v organizovaných celcích, nikoliv osamoceně. Někteří autoři se kloní k trojdimenzionální struktuře postojů (kognitivní, emocionální, behaviorální), jiní vynechávají behaviorální složku a další se přiklánějí k unidimenzionalitě postojů (Výrost & Slaměnik, 2008).

1.2 Smrt a umírání

„Smrt (*mors*) je individuální zánik organismu, tedy také člověka. V jistém slova smyslu se dá říci, že člověk umírá od narození. Geneze smrti je podmíněna životem a život je umožňován smrtí“ (Haškovcová, 2007, 89). Smrt lze dělit dle mnoha hledisek - například na smrt náhlou, rychlou či pomalou, avizovanou a neavizovanou, předčasnou či přiměřenou. Příkladem náhlé smrti by mohla být smrt způsobená tragickou autonehodou, pod rychlou smrt bychom mohli zařadit infarkt srdečního svalu. Avizovaná smrt znamená smrt dopředu různými symptomy či onemocněními ohlašovaná. S předčasnou smrtí si po právu mnoho lidí představí smrt dítěte či mladého dospělého člověka. Smrt může nastat volním zaviněním člověka, jde v tomto případě o sebevraždu na rozdíl od sebezabití, které značí, že si člověk způsobil smrt neúmyslně (Haškovcová, 2007). Definování smrti není nekomplikovaný úkol, existují definice zdůrazňující hledisko biologické, psychologické, sociální, případně spirituální nebo religiózní. Smrt souvisí též s umíráním, ale je třeba ji od procesu umírání částečně odlišit. Smrt je nyní nicméně nejčastěji definována jako smrt mozku včetně mozkového kmene, ztráta vědomí, zástava dechu a srdeční činnosti (Baštecká & Goldmann, 2001; Zákon č. 285/2002 Sb.). Toto sdělení vyžaduje částečné následující zpřesnění. „Úmrtí konstatuje vždy lékař, a to bezpečně a podle platných odborných kritérií. V běžné praxi je nejčastěji konstatována smrt jako nevratná zástava srdeční činnosti. Tam, kde se zvažuje odběr orgánů pro potřeby transplantace, se používá kritérií smrti mozku“ (Haškovcová, 2007, 96). Dále můžeme uvést pro doplnění ještě následující. „Smrt mozku (*cerebrální smrt*) je smrtí individua, protože mozek jako jediný reprezentuje osobnost a identitu člověka“ (Špatenková, 2014, 35). Biologické (redukcionistické) definice smrti opomíjí to, co vystihuje tato citace.

Smrt není jen fyzický konec těla, ale konec všech mých plánů, projektů, vztahů k ostatním lidem. Smrt znamená konec všech předsevzetí, možnosti cokoliv prožívat, cokoliv ještě ovlivňovat, s kýmkoliv mluvit. Nebudu se moci starat o ty, kdo jsou mně blízcí, které mám rád (Šiklová, 2013, 86).

Můžeme rozlišovat smrt klinickou (zástava srdce a dechu) nebo též smrt sociální, která odkazuje k totální izolaci člověka od zbytku společnosti i rodiny či přátel. Smrt souvisí s umíráním. Umírání je proces, který může trvat různě dlouhou dobu a vždy končí smrtí. V psychologii je obecně známý model Kübler-Rossové, který zahrnuje pět stádií umírání. Není ovšem jediným modelem umírání, existuje též například model Pattisona se třemi fázemi umírání (Hartl & Hartlová, 2009).

Šiklová (2013) ve své publikaci uvádí dvě dimenze smrti (její podstaty) - fyzická (biologická, měřitelná) a metafyzická (smysl smrti). První dimenzi dnes umíme vesměs přesně určit, plné poznání dimenze druhé však zůstává nám všem doposud utajeno, takže zde i věda (zejména materialistická), která zpravidla s tajemstvím nepracuje a odsuzuje ho, musí přiznat, že není schopna poskytnout racionální a vědecké závěry ohledně metafyzické podstaty smrti.

Otázkami smrti a umírání se zabývají mnohé obory. Kupříkladu eschatologie, teologická disciplína. Dále thanatologie, multidisciplinární obor, který čerpá poznatky třeba z medicíny, biologie, psychologie, psychiatrie či teologie, thanatologie nepřináší jen teoretické poznatky, nýbrž též odpovědi na praktické otázky - jak napsat závěť, jak zařídit pohřeb u pohřební služby či kde hledat pomoc při truchlení nad zemřelým. Tento obor a jeho i praktické poznatky a doporučení jsou v dnešní naší společnosti velmi důležité a potřebné, neboť dnes (na rozdíl od minulosti) již mnoho lidí neví, jak postupovat, když někdo blízký zemře, jak se s ním rozloučit a tak podobně (Šiklová, 2013). Čerpat informace o této problematice lze mimo jiné díky profesorce Haškovcové, která ve své publikaci (Haškovcová, 2007) popisuje podstatné informace právě z oboru thanatologie. Převážně se autorka zabývá umíráním v souvislosti s moderní medicínou, paliativní medicínou, podává informace o pohřbu, eutanázii, dystanázii nebo důstojné smrti. Protože má publikace nejen informační, ale hlavně značný aplikační potenciál (využitelnost získaných poznatků z knihy do praxe), je zde pozornost věnována především postupům a přístupům, které se uplatňují v práci s umíráním.

Dalším vztažným oborem je thanatopsychologie, která se zaměřuje na psychické prožívání člověka v souvislosti s fenoménem smrti, studuje mimo jiné způsob, jak se s konečností života vezdejšího člověk vyrovnává a jakými způsoby truchlí, studuje intrapsychické jevy - například smutek či lítost. Za zakladatele tohoto oboru můžeme pokládat Sigmunda Freuda, který je autorem z hlediska truchlení inspirativní eseje Truchlení a melancholie (Špatenková, 2014)

Smrt se někdy spojuje s nemocí. S nemocí, pokud není zcela neovlivnitelná, lze bojovat, lze ji lépe uchopit, dá se přinejmenším ovlivnit, není její charakteristikou nezvratitelná finalita, jako tomu je u smrti. A tak nemoc může někdy zastínit neodklonitelně přicházející smrt, na kterou právě díky nemoci daný jedinec s úlevou nemusí myslet, smrt je nemocí alespoň dočasně vytěsněna (Šiklová, 2013).

Nyní se zaměříme na umírání. V psychologii známý a hojně citovaný model Kübler-Rossové (1993) popisuje pět fází procesu umírání, respektive popisuje dynamiku

lidského vyrovnávání se a reagování na sdělení letální (smrtné) diagnózy. Tento model lze však s úspěšností aplikovat i na jiné krizové či náročné životní situace jako například rozvod (přírozně myšleno bolestný a z různých hledisek komplikovaný rozvod, ne klidný rozvod po věcné dohodě obou dotčených stran) či zjištění diagnózy infertility u ženy. Model Kübler-Rossově definuje pět stádií (chronologicky) - popírání a izolace, zlost, smlouvání, deprese a konečně páté stádium, které se vyznačuje akceptací. V prvním stádiu daný člověk ignoruje nepříjemnou realitu a může se třeba domnívat, že se lékaři museli splést s jeho diagnózou. Ve druhém stádiu projevuje jedinec hněv proti nastalé situaci, ve třetím stádiu se snaží vyjednávat a slibovat, vše by dal za to, aby se mohl uzdravit. V předposledním stádiu přichází smutek, depresivní nálada, lítost, pláč. V pátém stádiu by měl být člověk schopen se (alespoň do jisté míry) smířit s tím, že se jeho život chýlí neodvratně ke konci. Je nutné dodat, že se nejedná o čistě izolovaná stádia, které vlastně charakterizují přítomnost daného obranného mechanismu u jedince. Někdy se může stát, že dva obranné mechanismy (či stádia dle naznačeného modelu) působí u jedince v tentýž čas. Autorka popsaného modelu ještě dodává, že fenomén naděje je přítomný stále a přetrvává víceméně po čas všech pěti stádií.

Kritika tohoto modelu by mohla vyplývat z toho, že se jedná spíše o popis ideálního stavu než o realitu. Spolu s Křivohlavým (2002) se domníváme, že těmito pěti stádii rozhodně neprojde každý jedinec, kterému je sdělena infaustní (beznadějná) prognóza jeho onemocnění. Dále se ukazuje, že se některá stádia mohou u daného jedince opakovat anebo též přicházet v jiném pořadí, než jak je definovala Kübler-Rossová.

Sledovat klidnou a pokojnou smrt člověka je jako sledovat padající hvězdu: jedno z miliónů světél v ohromném prostoru oblohy se zablýskne na krátký okamžik a navždy se ztrácí ve tmě. Možnost být nablízku a ku pomoci umírajícím pacientům nám dává poznat jedinečnost každého člověka v ohromném moři lidstva. Vede nás k uvědomění si naší konečnosti, konečnosti a ohraničenosti lidského života (Kübler-Rossová, 1993, 238–239).

Proces umírání lze členit i takto - období pre finem, in finem a post finem. Fáze pre finem začíná sdělením závažné (fatální) diagnózy, fáze in finem se shoduje s terminálním stavem, kdy pacientovi postupně začnou selhávat základní životní funkce a blíží se neodvratně ke smrti. Ve fázi post finem, tedy po smrti, je nutné vykonat z lékařského a právního hlediska vše potřebné - péče o mrtvé tělo, ohlášení úmrtí a tak dále. Z hlediska psychologického nastává zármutek a truchlení nad ztrátou zemřelého (Haškovcová, 2002).

1.2.1 Smrt z filozofického a psychotherapeutického pohledu

V této podkapitole stručně nastíníme smrt z filozofického a psychotherapeutického pohledu, zevrubnější analýza není vzhledem k limitům této práce možná.

„Smrt zůstává až do poslední chvíle za naším horizontem“ (Šiklová, 2013, 118). „Zásadním aspektem reality je pomíjivost. Vše, co vznikne, jednou zanikne. Člověk přichází z (ne)bytí a do (ne)bytí se vrací. Toto vědomí ho děsí, je zdrojem obav a úzkostí“ (Kupka, 2014, 9).

Vědomí naší konečnosti zde ve světě, naší smrtelnosti, tedy uvědomování si toho, že jednou umřeme, nás činí lidmi a odlišuje od ostatních živočichů, ostatní živočichové nemohou uvažovat o posmrtném životě či se snažit si svůj nynější život co nejvíc prodloužit. Z definice smrti vyplývá, že alespoň na biologické úrovni naše orgány a orgánové soustavy umírají postupně, tedy ne všechny naráz, pro člověka je ovšem více klíčové to, kdy ztratí svou funkci centrální nervová soustava oproti například době, která určuje, za jak dlouho se naše tělo začne rozkládat a kdy začnou působit posmrtné procesy, to už asi většinu jedinců nezajímá (Šiklová, 2013).

Vědomí naší smrtelnosti nás může (ale též nemusí) motivovat k tomu, abychom zde na světě zanechali nějakou stopu. Tou stopou či otiskem naší existence zde mohou být naši potomci, námi vytvořené umělecké výtvořky a tak dále (Šiklová, 2013). „Pokud chce člověk ve smrti obstát, je vybízen, aby si zařídil svůj život tak, že naplnění jeho smyslu bude obsaženo i v přítomnosti“ (Kupka, 2014, 185).

Úzkostí ze smrti se zabývali mnozí filozofové - Søren Kierkegaard, Karl Jaspers, Martin Heidegger i například Aurelius Augustinus, který shledává konfrontaci člověka se smrtí užitečnou, protože tehdy je patrné samé jádro osobnosti daného člověka, úzkost ze smrti tedy neodsuzuje jako něco negativního a pro křesťany nepřípustného, naopak sám se k jejímu prožívání jakožto hluboce věřící člověk přiznává. Náboženství může napomáhat jedinci k lepšímu vyrovnávání se se smrtí (Šiklová, 2013).

V souvislosti s postojem (či postoji) ke smrti se nám zdá příhodné zmínit tuto proslulou větu od Arthura Schopenhauera. „Neznepokojují nás věci samé, ale to, jak si věci vykládáme“ (Yalom, 2014, 84).

Yalom (2014) souhlasí s existencí tabuizace smrti přinejmenším v části západní společnosti a zároveň považuje téma strachu či úzkostí ze smrti za nikoliv marginální terapeutické téma, naopak. Poukazuje mimo jiné na to, že pravá příčina pacientových obtíží může úzce souviset s potlačeným strachem ze smrti, ale toto může být u pacienta

maskováno například depresivní či úzkostnou poruchou nebo určitými psychopatologickými symptomy. Z tohoto vyplývá, že je v oprávněném případě nutné v terapii i diagnostice pracovat s postojem ke smrti.

Yalom (2001) dále vyjadřuje názor, že více se člověk bojí izolace, osamělosti než samotné smrti. Člověk je tvor společenský, je zvyklý na spolupráci či podporu ostatních, smrt ovšem musí každý jedinec zvládnout sám, musí tedy zvládnout existenciální osamělost. „*Nikdo nemůže naši smrt umřít s námi nebo za nás*“ (Yalom, 2001, 25). Dle Vymětala (2003) má postoj strachu ze smrti několik důvodů. Smrt přináší například osamělost a ztrátu autonomie, každý člověk musí sám za sebe čelit smrti. Dále dle autora tento postoj je u některých lidí saturován absencí hodnotové orientace, která by daným lidem poskytla význam a smysl smrti.

Profesor Yalom (2014) je toho názoru, že propracování postoje ke smrti a tématu smrti obecně má značný potenciál pro každého jedince ve smyslu kultivace jeho osobnostního vývoje. Takováto mentální práce nad tématem smrti může posléze člověku přinést kupříkladu větší soucit s bližními (myšleno ve známém biblickém pojetí), větší míru shovívavosti či velkorysosti. Setkání a vyrovnávání se se ztrátou blízkého může být pro pozůstalého probouzejícím zážitkem. Celkově vzato tedy nemusí být smrt percipována jako prohra nebo jako důkaz neschopnosti či nemohoucnosti, ale lze z ní čerpat i pozitivní impulzy pro život. S tímto souhlasí Kupka (2014), který mimo poukazuje na to, že smrt nemusí být vnímána pouze v negativních konotacích a nepříznivém kontextu. Vědomí naší smrtelnosti nám může poskytnout mnohé - důvod žít autentičtěji ve vztazích (nikoliv tedy žít ve vztazích iluzorních), vážit si přítomného okamžiku a více jej vnímat a být vděčný, že žiji. Dále nám vědomí naší konečnosti může dát věc pro naše bytí zcela kardinální - smysl života, respektive můžeme tak dostat impulz k tomu, abychom náš individuální smysl života hledali a snad i našli. Zorný úhel konečnosti našeho života nás může učit rozlišovat mezi hodnotami, prioritami, úkoly v životě.

Na závěr uvedeme jeden z našeho pohledu inspirativní odstavec. Ware (2012) ve své monografii na základě vlastního kontaktu s umírajícími uvádí, čeho daní lidé v terminálním stadiu nejvíce litovali. Jejich výpovědi lze stručně parafrázovat a získat tak informace, co by daní jedinci rámcově udělali ve svém životě jinak, kdyby mohli žít ještě jednou. Žili by tedy svůj život autentičtěji, nevěnovali by tolik svého času usilovné práci, více by projevovali své city, zůstali by v kontaktu se svými přáteli a dovolili by si být šťastnějšími. Domníváme se, že tyto výpovědi mohou být pro mnohé z nás zdrojem

inspirace a můžou také dát impulz k analýze či přehodnocení našich vlastních životních postojů a priorit.

1.2.2 Revidovaný profil postoje ke smrti (DAP-R)

Metoda, která je multidimenzionální a která byla využita při sběru dat k této rigorózní práci, nese název Revidovaný profil postoje ke smrti (Death attitude profile-revised, zkratka DAP-R), jejími autory jsou Wong, Reker a Gesser. Na tuto metodu se zaměříme poněkud podrobněji. Tento inventář obsahuje pět subškál - Strach ze smrti (7 položek), Vyhýbavý postoj ke smrti (5 položek), Neutrální přijetí smrti (5 položek), Vstřícné přijetí smrti (10 položek) a Únikové přijetí smrti (5 položek), celkem tedy 32 položek. Proband vyjadřuje svůj souhlas či nesouhlas na sedmistupňové škále Likertova typu. Subškála Strach ze smrti zjišťuje negativní myšlenky a pocity ohledně strachu ze smrti (například položka „*Mám intenzivní strach ze smrti.*“). Subškála Vyhýbavý postoj ke smrti obsahuje položky, které vyjadřují tendenci jedince vyhýbat se myšlenkám nebo hovoru na téma smrt, protože toto téma u jedince provokuje úzkost (například „*Snažím se nemít nic společného s tématem smrti.*“). Třetí dimenze této metody se zabývá postojem neutrálního přijetí smrti, smrt je tedy přirozená součást života, kterou jedinec s tímto postojem nevíta, ale také se jí zároveň nebojí (například „*Smrt je jednoduše součástí procesu života.*“). Čtvrtá dimenze vstřícné přijetí smrti přináší pozitivní pohled na smrt jako na bránu nebo přechod do šťastného života po smrti (například „*Vidím smrt jako přechod na věčné a požehnané místo.*“). Pátá a poslední subškála je zacílena na postoj únikového přijetí smrti, smrt je tedy vnímána pozitivně, protože jedinci umožní ukončení vezdejšího utrpení a přechod do příznivější existence (například „*Smrt je vysvobozením z bolesti a utrpení.*“) (Neimeyer, 1994).

Tato metoda má původ ve škále DAP (Death attitude profile), která obsahovala pouze čtyři dimenze - strach ze smrti a umírání, vstřícné přijetí, únikové přijetí a neutrální přijetí smrti. Tato původní metoda měla 21 položek a scházela jí subškála Vyhýbavý postoj ke smrti, která byla posléze do škály DAP-R zařazena, aby proband, který má negativní postoj vůči smrti, ho mohl náležitě vyjádřit. Negativní postoj vůči smrti má tedy dvě podmnožiny - strach ze smrti a vyhýbavý postoj ke smrti, pokud by daná subškála chyběla, byla by získaná data zkreslena, neboť v jedné množině by byli lidé s postojem strachu ze smrti i lidé, kteří se tomuto tématu vyhýbají. Pozitivní postoj ke smrti je vyjádřen v metodě DAP-R subškálami Vstřícné přijetí smrti a Únikové přijetí smrti. Poté je tu zbývající

subškála Neutrální přijetí smrti, která přirozeně nespadá ani do pozitivního a ani do negativního vymezení se k smrti (Neimeyer, 1994).

Revidovaný profil postoje ke smrti je unikátní v tom smyslu, že zachycuje nejen postoj strachu ze smrti, negativní postoj, ale také mimo jiné pozitivní postoj ke smrti, jako je například postoj vstřícného přijetí smrti. Zachycuje tedy poměrně širokou škálu postojů, které může jedinec ke smrti zaujímat. Tento inventář je použitelný nejen z hlediska výzkumu, ale též v praxi. Například o jeho koncepci bylo již v minulém století vyučováno na některých středních zdravotnických školách ve Spojených státech amerických (Neimeyer, 1994).

Z hlediska existencialismu je patrné, že člověk může zastávat na první pohled dva rozdílné postoje ke smrti - například strach ze smrti a zároveň vstřícný postoj ke smrti, ani jednomu z těchto postojů nelze izolovaně plně porozumět, aniž bychom dostatečně neprozkoumali i postoj druhý. Člověk, který je se smrtí smířen, respektuje konečnost tohoto života a nachází v bytí zde smysl, nemusí nutně být oproštěn od toho, že se smrti, odloučení od svých blízkých obává, stejně jako se může obávat i možného nedosažení cílů, které si vytyčil (Neimeyer, 1994).

Českou verzi metody DAP-R jsme se svolením autorky převzali od Machů (2012), která provedla pečlivý překlad a též realizovala pilotní studii, nebyly zjištěny žádné problémy jak z hlediska administrace, tak z pohledu psychometrických ukazatelů.

Na závěr této podkapitoly lze ještě dodat, že kromě popsané metody pod zkratkou DAP-R existují samozřejmě i další škály na měření postojů ke smrti - uveďme pro příklad v originálních názvech tyto: The death perspective scale, The death beliefs questionnaire či The arabic scale of death anxiety (James & Wells, 2002; Abdel-Khalek, 2005).

1.3 Religiozita versus spiritualita

Prozatím neexistuje konsenzus na přesném obsahu pojmu spiritualita. Obecně lze říci, že je to multidimenzionální konstrukt, který se týká individuálního vztahu mezi jedincem a transcendentem, tedy něčím, co daného jedince symbolicky přesahuje, ať už se jedná o Boha, moc přírody či třeba vesmíru. Spiritualita též zpravidla vnímá psychiku jako klíčovou složku člověka oproti složce fyzické. Religiozita má ve srovnání se spiritualitou institucionalizovanou formu (církev, společenství věřících), spiritualita v porovnání s religiozitou není úzce spojena s náboženskou aktivitou typu chození do kostela, zúčastňování se církevních akcí a programů, spiritualita tedy klade zásadní důraz

na individuální prožívání jedince ve vztahu s nějakou jeho přesahující entitou (Hood, Hill, & Spilka, 2009; Hartl & Hartlová, 2009).

Krátkou, výstižnou a adekvátní definici religiozity poskytuje Pechová (2011, 14): „náboženské prožívání a náboženská aktivita včetně afiliace k nějaké církvi či náboženské skupině“. Co můžeme například zahrnout pod pojem náboženská aktivita, jsme uvedli v odstavci výše.

Vachon, Fillon a Achille (2009) provedli zevrubnou obsahovou analýzu definic fenoménu spirituality na konci lidského života, extrahovali celkem 11 relevantních témat (či dimenzí spirituality), mezi kterými je i smysl života, naděje, postoj ke smrti či sebetranscendence (ve smyslu například víry v Boha).

Machovec (2006) se domnívá, že člověk si vytvořil Boha, neboť potřeboval nějakého ideálního pořadatele, který by uspořádal svět, který je plný chaosu a ve kterém se člověk mnohdy složitě orientuje kvůli vlastním rozmanitým a nezdědka protichůdným sklonům svého vědomí.

1.4 Naděje

V této podkapitole se pokusíme vymezit pojem naděje, budeme se zabývat příbuznými koncepty, jakým je například optimismus. Dále popíšeme model naděje dle Snydera a uvedeme vybrané metody měření naděje. Neopomene též dodat vybrané výzkumy konceptu naděje.

O tom, že výzkum naděje má smysl a je užitečný, hovoří například Břicháček (2005a), který doporučuje současné (myšleno na začátku 21. století) psychologii osobnosti zabývat se více budoucností jedince, zaměřit pozornost k jeho plánům a na jejich naplňování. Naplnění cílů, které si jedinec stanovil, ovlivňuje řada kognitivních, emočních či sociálních faktorů, které tvoří dynamický interakční systém. A co o člověku a jeho cílech říká významný filozof? „Člověk je prý zdrcující většinou slabý a bezmocný. Opak je pravdou: on se jen zdá být slabý, pokud se zabydlil v laciné pozici bezmocného. Ve skutečnosti je nutno klást si cíle vysoké, závratné a přitom si uchovat pokoru dětí božích“ (Machovec, 2006, 127).

1.4.1 Vymezení pojmu naděje

V Psychologickém slovníku nalezneme tuto definici: „Naděje je emoční postoj charakteristický očekáváním něčeho příznivého, například výsledku léčby“ (Hartl

& Hartlová, 2009, 338). Obvykle tedy lidé chápou naději jako očekávání něčeho příznivého, pozitivního v budoucnu, především ovšem tehdy, když je takové očekávání obtížně splnitelné (Halama, 2001). Jak ovšem poznamenává Břicháček (2005b), naděje má vliv nejen na budoucnost, ale též na aktuální situaci a stav jedince. Dále se Břicháček zmiňuje o tom, že naděje se může vztahovat k cílům, které se týkají všedního dne anebo též k cílům, které rámec běžného dne přesahují, k cílům dlouhodobým. Cíle však mohou být různě podrobně promyšleny stejně jako i příslušné cesty k jejich dosažení. Existují tedy cíle iluzorní a někdy se může jedinec na cestě k cíli zastavit a vzdát další snahu.

Plháková (2003) dodává, že naděje se řadí do skupiny komplexních (či vyšších nebo sociálních) citů, které jsou specifické pro lidský druh, naděje je generována ve vztahu interindividuálním či intraindividuálním. Naději lze chápat jako důvěru směřující do budoucnosti. Pocit beznaděje či bezmocnosti je protipólem naděje a má na jedince negativní vliv.

Naděje znamená „*přítakání životu za všech okolností*“ (Vymětal, 2003, 131). Ostatně známé přísloví „*naděje umírá poslední*“ koresponduje s částí citace „*za všech okolností*“. Halama (1999) poznamenává, že naděje (či důvěra) se objevuje i jako jedna z dimenzí Testu neodolnosti Popielského. Zde je definována jako vnitřní postoj jedince, který sestává z odporu vůči rezignaci či pozitivnímu příklonu k životu.

Erikson (1999) uvádí naději jakožto základní ctnost v prvním vývojovém (postnatálním) období - v kojeneckém období, kdy dle autora nastává psychosociální krize ve smyslu ustanovení základní důvěry versus základní nedůvěry dítěte ve svět. S Eriksonem souhlasí například Křivohlavý (2010), který poukazuje na to, že kořeny či zdroje naděje pochází pravděpodobně již z dětství, naděje je posilována kvalitním citovým vztahem dítě-pečující osoba (bezpečný attachment), který mimo jiné poskytuje dítěti model žádoucího chování. Též určitá míra autonomie dítěte a povzbuzování jeho zvědavosti vykazuje pozitivní souvislost s mírou naděje.

Naděje je spojena s člověkem od nepaměti. Je součástí například trojice křesťanských ctností - víra, láska, naděje, s tématem naděje se setkáme nejen na poli psychologie, ale též například ve filozofii, v literárním či jiném umění. Má obsahově blízko k víře, důvěře či přesvědčení do budoucna (Křivohlavý, 2010). Důležitost existence naděje v životě člověka je nesporná, což krátce vystihuje také následující věta. „*Člověk, který ztratí naději, psychicky umírá*“ (Vymětal, 2003, 279). Křivohlavý (2010) popisuje sekvenci etap, pokud míra naděje postupně u člověka klesá. Nejdříve se začnou objevovat

emoce zlosti a vzteku (různé intenzity), poté přichází skleslost až beznaděj, poslední etapa je charakteristická nevšímavostí či apatií.

Vymětal (2003) hovoří o naději jako o doufání v pozitivní změnu v budoucnu, naděje má kognitivní a emocionální stránku. Kognitivní stránka naděje odkazuje k tomu, že člověk svým rozumem posuzuje pravděpodobnost, že daného cíle je možno dosáhnout. Emocionální aspekt naděje je spojen s intuicí a značí stenický cit, který se u člověka objevuje, pokud vnímá dosažitelnost vytyčeného cíle. Naději lze také rozlišit na reálnou a nereálnou, nereálná naděje se vyskytuje tehdy, když je pouze nízká šance na dosažení cíle. Smékal (2005) dále diferencuje naději na oprávněnou a opovážlivou.

Falešná (či chybná, nesprávná, neadekvátní) naděje se objevuje tehdy, pokud dané očekávání jedince je iluzorní, neodpovídá realitě, pokud jsou jeho cíle, ke kterým chce dojít, nevhodné či nepatřičné či pokud jsou jeho strategie, jak by chtěl něčeho dosáhnout, neefektivní či nevhodně zvolené (Snyder, Rand, King, Feldman, & Woodward, 2002).

Slezáčková (2012) upozorňuje, že výzkumem pozitivních emocí, mezi které je řazena společně s láskou či štěstím i naděje, se zabývá pozitivní psychologie. O naději se citovaná autorka zmiňuje v tom smyslu, že je to zdroj pro hledání řešení či inspirace, naděje působí jako protektivní faktor. Ochranná funkce naděje je nepřekvapivě doložena též v publikaci Mareše (2012), tento autor ve své knize na několika místech zdůrazňuje podstatnou roli naděje, tedy jednoho z důležitých faktorů v procesu posttraumatického rozvoje.

1.4.2 Naděje a příbuzné koncepty

Mareš (2012) ve výčtu silných stránek lidského charakteru uvádí i naději, která spadá dle této taxonomie do množiny s názvem transcendentnost, což je jedna ze šesti ctností, ostatními ctnostmi jsou: moudrost a vědění, statečnost, humánnost, spravedlivost, umírněnost. Transcendentnost v sobě zahrnuje další silné stránky charakteru, vedle naděje je zde uvedeno toto: smysl pro krásu a dokonalost, vděčnost, smysl pro humor a spirituálnost. Jsou zde zmíněna synonyma pojmu naděje, jde o optimismus, orientovanost do budoucna či perspektivní orientaci. V této kategorizaci je naděje definována jako očekávání příznivé budoucnosti, která je dosažitelná a je k ní zapotřebí též úsilí jedince.

Zaměříme se nyní na výše zmíněné synonymum naděje - optimismus. Ten je charakteristický pozitivním a radostiplným přístupem k životu, což ovšem nemusí být spojeno s dosahováním úspěchů v životě jedince. K problémům optimisticky laděný člověk

přístupuje jako k výzvě a v prožívaných strastech hledá poučení pro další život. Optimismus či pesimismus do jisté míry souvisí s raným dětstvím, kde se tvoří bazální důvěra či nedůvěra k životu, odkaz k teorii attachmentu je zřejmý (Smékal, 2005).

Jako alternativní teorie naděje uvádí Křivohlavý (2010) například tyto - pojetí optimismu dle Martina Seligmana či dle Scheiera a Carvera, dále Bandurovo pojetí vnímané osobní zdatnosti, pojetí sebeocení (self-esteem), pojetí teorie řešení problémů či pojetí teorie osobnosti typu A. V protikladu k výše uvedenému se vyjadřují kupříkladu Bruininks a Malle (2005), kteří tvrdí, že naděje a optimismus nejsou totožné fenomény. Jeden rozdíl je možné najít v tom, že naděje je emoce, která se váže k důležitým, byť mnohdy těžko dosažitelným výsledkům či záležitostem. Optimismus je v kontrastu s nadějí spojen s větší osobní kontrolou.

Na závěr této podkapitoly uvedeme ještě svébytný pohled na naději, který přináší bývalý prezident České republiky Václav Havel. Havel naději spojuje s transcendentem jakožto možným zdrojem naděje, s optimismem ji naopak dává do rozporu. Dle Havla se naděje projevuje tehdy, když člověk na něčem pracuje nebo se snaží něčeho dosáhnout proto, že v dané záležitosti shledává smysl či hodnotu, nikoliv proto, že úspěch je pravděpodobně zajištěn. Naději tedy spojuje se smyslem. Naděje je jistota ohledně smysluplnosti nějakého lidského snažení bez ohledu na výsledek tohoto snažení. Podstatnější než cíl je tedy dle Havla samotný proces, který k cíli směřuje (Havel & Hvizďala, 2000).

1.4.3 Naděje dle C. R. Snydera a její měření

Snyder (2000) naději definuje jako zaměřenou aktivitu jedince k cíli, daná aktivita je přitom účelná, je zde přítomná motivace jedince, která ho směřuje k vytyčenému cíli, který je hodnocen jako žádoucí a smysluplný. Naději lze tedy chápat jako cestu k cíli, cest k danému cíli ovšem může existovat více a záleží na jedinci, kterou si zvolí. Na cestě k cíli se mohou vyskytnout různé překážky, nesnáze, je tedy nutná snaha (motivace), aby jedinec na cestě k cíli vytrval různým těžkostem navzdory. Jako stručnou definici Snyderova modelu naděje lze uvést například tuto: „*Naděje je kognitivní zaměření založené na vzájemně odvozeném vnímání úspěšné snahy (odhodlání zaměřené na cíl) a cesty (plánování způsobů dosáhnutí cíle)*“ (Halama, 2001, 136). Snyder (2000) dále rozlišuje naději jako aktuální stav a jako poměrně stálý rys osobnosti.

Snyderovo teleologické pojetí pracuje s trojsložkovým modelem naděje - cíl, cesta, snaha. Cíl ukotvuje aktivitu a poskytuje směr. Jedinec při určování cíle zvažuje například míru pravděpodobnosti, že cíle bude schopen dosáhnout. Dále hodnotí efektivitu jednotlivých cest k cíli. Snaha jakožto energizující působení dodá člověku odvahu zvažovanou cestu k cíli započít a podstoupit navzdory možným těžkostem v průběhu dosahování cíle. Právě při překonávání překážek a případném hledání alternativních postupů, jak cíle dosáhnout, je naděje klíčovou proměnnou (Snyder, 2000). Jako příklady překážek či nesnází na cestě k cíli můžeme vzhledem k našemu výzkumnému souboru studentů vysokých škol jmenovat například tyto: adaptace na nové prostředí vysoké školy a daného města, blížící se termín (prvních) zkoušek či zápočtů, neúspěch u zkoušek, nemoc komplikující zvládání nároků studia, přestup na jinou vysokou školu či změna oboru a tak podobně.

Model naděje dle Snydera (1995) je modelem kognitivním, význam emocí však v něm není devalvován, příslušné emoce korespondují s prožívanou úrovní naděje jedince v konkrétní situaci. Halama (2001) k tomuto poznamenává, že pokud má člověk vysokou míru naděje, dosahování cíle je v jeho prožívání spojeno přirozeně s pozitivními emocemi. Pokud naopak jedinec vykazuje nízkou míru naděje, v jeho prožívání budou dominovat negativní pocity. Dle Snydera (1995) je vyšší míra prožívané naděje také spojena s vyšší mírou odolnosti vůči zátěži či s vyšší mírou životní smysluplnosti.

Křivohlavý (2010) popisuje jedince se silnou (high-hoppers) a naopak se slabou (low-hoppers) vůlí a nadějí. Tyto dvě skupiny lidí se mezi sebou liší nejen obsahem jejich vnitřního dialogu (či soukromé řeči), ale též tím, že první skupina pojmá těžké situace jako výzvu, lidé z druhé skupiny ji chápou naopak jako bezvýhodnou past. První skupina (high-hoppers) je oproti druhé též charakteristická tím, že neulpívá na jednom cíli a je schopná cíl kreativně měnit, ovšem v návaznosti na vyznávané (životní) hodnoty a smysl jejich života. Břicháček (2005b) dodává, že pokud má člověk vyšší míru naděje, jeho chování a jednání (co se týká například výsledků studia na vysoké škole) je konzistentnější oproti jedinci s nižší úrovní naděje.

Snyderův model zaujal a inspiroval mnoho odborníků v oblasti psychologie. Feldman, Rand a Kahle-Wrobelski (2009) ve své empirické longitudinální studii jako vůbec první autoři přímo prokazují platnost postulátů Snyderovy teorie naděje. Naději v souvislosti s citovou vazbou (attachment) zkoumali Shorey, Snyder, Yang a Lewin (2003), vztah naděje a psychického stavu (úzkost, deprese) ověřovala Chow (2010). Koncept naděje je prakticky využitelný též v rámci zdravotnictví (například v rámci

psychiatrické péče, paliativní péče či ošetrovatelství), o čemž svědčí řada studií (Hammer, Mogensen, & Hall, 2009; Benzein, Norberg, & Saveman, 2001; Bland & Darlington, 2002). Bernardo (2010) nabízí dílčí rozšíření a diferenciaci konceptu naděje o dimenzi s názvem locus-of-hope, což by se dalo přeložit jako místo či centrum naděje. Tato dimenze dle autora obsahuje dvě dílčí dimenze, vnitřní a vnější. Vnější dimenze se dále člení na rodinu, vrstevníky (ve smyslu přátelé, kamarádi, známí) a nadpřirozenou/duchovní entitu. Je tedy patrné, že například přátelé mohou jedinci mnoho pomoci v tom, aby dosáhl určitého cíle. Naděje a její složky tedy nezávisí zcela jen na motivaci či dalších vnitřních atributech jedince.

Diagnostikovat naději lze několika způsoby či metodami. Například narativní metodou (vyprávění příběhů), metodou řízeného rozhovoru či využitím dané škály naděje. Pro potřeby výzkumu naděje u dětí je možno použít například Children Hope Scale či Young Children Hope Scale pro děti ve věku od 5 do 7 let. Metodu Životní cíle v současné době (Goals Scale for the Present), která měří naději jako aktuální stav, lze využít u dospívajících a dospělých osob (Křivohlavý, 2010).

Zde se zaměříme na metodu od C. R. Snydera. Škála Adult Dispositional Hope Scale (vytvořena roku 1991 Snyderem, někdy označena jako Hope Scale či Goal scale), zkratka ADHS, měří naději jako osobnostní dispoziční (dlouhodobý) rys a vychází z teoretického modelu naděje dle Snydera, který byl popsán výše v textu. Metoda sestává z 12 oznamovacích vět, je určena pro probandy ve věku 15 a více let. Výroky proband hodnotí pomocí škály Likertova typu. Čtyři výroky spadají do subškály Snaha, další čtyři výroky do subškály Cesta a zbývající čtyři výroky jsou tak zvané distraktory, tedy výroky nemající žádnou souvislost se zkoumaným fenoménem (Křivohlavý, 2010). Kromě Škály dispoziční naděje pro dospělé existuje též škála s názvem State Hope Scale, která je tvořena šesti položkami a měří naději jakožto stav (Snyder et al., 1996). Podrobnější popis Škály dispoziční naděje pro dospělé je uveden v empirické části této rigorózní práce.

1.4.4 Vybrané výzkumy naděje

Křivohlavý (2010) poznamenává, že byla identifikována pozitivní korelace mezi nadějí a sebehodnocení, oba zkoumané fenomény byly posuzovány jakožto momentální stav. Snyder (1995) dále popisuje, že neshledal žádné významné rozdíly v naději v porovnání mezi muži a ženami. Se zjištěním Snydera souhlasí Ocisková, Sobotková, Praško a Mihál (2016), kteří i ve svém výzkumu zjistili, že celková míra naděje nevykazuje

korelaci s věkem či s pohlavím. Pouze subškála Cesta vykázala statisticky významnou nízkou hodnotu negativní korelace s věkem ($r = -0,1$; $p < 0,05$). Michael a Snyder (2005) dále zjistili, že vyšší míra naděje pozitivně koreluje s prožívanou osobní pohodou (well-being).

Výzkumně se též potvrdil předpoklad, že naděje je jedním ze spolehlivých prediktorů kvalitního akademického výkonu a úspěchu. Vysokoškolští studenti s vyšší mírou naděje dosahují častěji lepších výkonů na akademické půdě a je u nich menší pravděpodobnost, že by vysokou školu úspěšně nedokončili (Snyder et al., 2002).

1.5 Smysl života

Tato podkapitola se bude věnovat smyslu života. Jako i v předchozích podkapitolách kapitoly Základní pojmy se pokusíme smysl života definovat. Uvedeme možnosti diagnostiky tohoto fenoménu, popíšeme smysl života tak, jak ho pojímá psychologie a filozofie. Na závěr se budeme zabývat vybranými výzkumy smyslu života.

1.5.1 Vymezení smyslu života

Otázka smyslu lidského života je současně též otázka lidské motivace i lidského prožívání. Slovo smysl lze vyložit jako porozumění či interpretace nějaké věci nebo také jako vyjádření, že něco je pro daného člověka důležité (Halama, 2000). Slovo smysl má tedy více významů - může jím být myšlen také cíl, výchozí bod pro určování norem či hodnot člověka (Kosová, 2014). Smysl Frankl pojímá jako něco konkrétního, neztotožňuje smysl s obecnými vodítky pro jednání člověka, které nabízí různé věrouky. Smysl musí každý člověk nalézt a nalézat sám, smysl nelze předepsat či někomu stanovit (Frankl & Lapide, 2011).

Je možné rozlišit mezi ontologickým a osobním smyslem života. Osobní či každodenní smysl života naplňuje jedinec denně, denně jedná dle svých hodnot a snaží se dosáhnout cílů. Ontologický či konečný smysl života odkazuje k zásadním otázkám lidského života - smysl lidské existence, smysl smrti, utrpení, svobody a tak podobně. Ontologický smysl života poskytuje rámec (prostřednictvím náboženské nauky či životní filozofie) pro život jako celek (Halama, 2000). Jako stručnou definici smyslu můžeme uvést například tuto: „*Smysl je konkrétní podoba plodného bytí. Když nacházíme smysl, nalézáme své místo ve světě a své úkoly, kterými naplňujeme den po dni svůj život*“ (Kosová, 2014, 46).

Z hlediska trojsložkového (či triangulárního) modelu smyslu života, který vytvořili autoři Reker a Wong, lze za životní smysluplnost pokládat následující: „*uvědomování si pořádku, koherence a účelu vlastní existence, úsilí a dosahování hodnotných cílů a přidružený pocit naplnění*“ (Reker & Wong, 1988, 221, in Halama, 2002, 268).

Současné psychologické studie smyslu života se zaměřují na výzkum důležitosti tohoto fenoménu v životě člověka a též na proměnné, které smysl života podporují či naopak snižují míru prožívané smysluplnosti existence (Halama, 2000). Například Hacklová a Kebza (2014) ve své práci předkládají poměrně podrobný přehled působení religiozity a spirituality na zdraví jedince. Zároveň však zdůrazňují, že smysluplnost (hledání životního smyslu) je koncept, který není vyhrazen pouze například nábožensky smýšlejícím lidem. Halama (2000) poukazuje na to, že vztah mezi smyslem života a religiozitou se ve výzkumech jeví nejednoznačně, pokud je ovšem religiozita brána jako celek a není rozlišena například na zvnitřněnou (intrinsic) a vnějškovou (extrinsic). Kolařík a Rödlová (2015) podotýkají, že problematika smyslu života má určité styčné plochy též s fenoménem důvěry.

1.5.2 Diagnostika smyslu života

V současnosti je smysl života zkoumán kvalitativně, kvantitativně či za pomoci smíšeného designu. Mezi metody zjišťující smysl života můžeme uvést například tyto - Index vztahu k životu (Life Regard Index, autoři: Battista a Almond), Antonovského Sense of Coherence (SOC, jedna dimenze je pojmenována Smysluplnost), Seeking of Noetic Goals (SONG test), Life Purpose Questionnaire Test či v tuzemsku známá metoda (autoři: Längle, Orglerová, Kundi) Existenciální škála (Halama, 2000). Křivohlavý (2006) zmiňuje dále kupříkladu Meaning Essay Document (MED), Sources of Meaning Profile - Revised (SMP-R), Meaning in Suffering Test (MIST) či Constructed Meaning Scale (CML).

Kosová (2014) doplňuje výčet nástrojů pro měření smyslu života, mezi kterými můžeme jmenovat Test smyslu života (Purpose in Life Test, zkratka PIL), Logo test (autorka Lukasová), Dotazník smyslu života (Meaning in Life Questionnaire) či Škálu životní smysluplnosti (autor Halama), kterou jsme použili pro sběr dat k této práci. Mimochodem, Křivohlavý (2006) oceňuje odborně odvedenou práci Halamy při vytváření této metody. Kosová (2014) dále jmenuje také multidimenzionální metody měření smyslu života - jmenujme například Profil životních postojů (Life Attitude Profile, zkratka LAP) či Test noodynamiky.

1.5.3 Smysl života z hlediska psychologie a filozofie

Pokud se zaměříme na psychologii, smyslem života se zabývali významní autoři jako například Adler, Jung, Maslow, Yalom či v této souvislosti pověstně známý Frankl. Mezi dalšími autory můžeme uvést například Lukasovou, Fabryho, Längleho, Popielského či Wonga. Otázka smyslu života se objevuje i v koncepcích Antonovského (sense of coherence), Maddiho a Kobasové (odolnost typu hardiness) či v Littleho konceptu osobního projektu. Existenciální filozofie a psychologie zkoumá smysl života, dále v psychologii osobnosti nalezneme teorie teleologické a finalistické, které se též zabývají jmenovaným tématem (Halama, 2000). Halama (2000) zmiňuje například teorii autorů Battisty a Almonda - relativistický přístup. Dle této teorie neexistuje daný výčet hodnot, které by zajistily člověku smysl života.

Též analytická filozofie zkoumá fenomén smyslu života, byť samotná otázka po smyslu života je z hlediska filozofie shledávána jako vágní či neempirická. Analytická filozofie se tedy zaměřuje například na exploraci toho, zda má smysl se tázat po smyslu života. Otázka po smyslu života obsahuje více otázek - například otázka účelu, hodnoty či důvodu našeho života. Analytická filozofie je toho názoru, že smysl života je dán příběhem či světonázorem, který lze rozčlenit do čtyř kategorií - supranaturalismus, objektivní, subjektivní a konečně pesimistický naturalismus neboli nihilismus. Supranaturalismus se pojí s existencí Boha, ve vztahu k Bohu může člověk nalézt smysl svého bytí. Člověk si může vybrat z mnoha náboženských nauk, které svébytně definují vztah Boha a člověka. Objektivní naturalismus stanovuje, že smysl je obsažen pouze v některých činnostech, nic jako Bůh či nějaké absolutno tedy člověk nepotřebuje k tomu, aby v životě našel smysl. K nalezení smyslu života naopak potřebuje si vybrat smysluplnou činnost a vykonávat ji, cesta k objevení, že daná činnost je smysluplná, je ovšem nesnadná (Kosová, 2014).

Smysl života dle subjektivního naturalismu je vždy individuální, takže teoreticky každou činnost lze považovat jako smysluplnou, byť by byla například většinou společnosti považována za zcela malichernou či neúčinnou. Tento filozofický proud zřetelně relativizuje hodnoty v životě člověka. Pesimistický naturalismus neboli nihilismus konstatuje, že život pozbývá smyslu. Nihilista nevěří v možnou existenci nějaké lidi přesahující bytosti a v jeho životě tak nezřídka dominuje pocit nudy či zbytečnosti. Mezi zastánce tohoto přístupu lze jmenovat Alberta Camuse či Jeana-Paula Sartra (Kosová, 2014).

Filozof, ateista a zastánce subjektivního naturalismu Friedrich Nietzsche společně například se Sørenem Kierkegaardem ve svých koncepcích kladou důraz na individualitu a na hledání či tvorbu smyslu života, dávají člověku svobodu a volnost v určování hodnot či smyslu života, riziko ovšem může nastat v tom, že se jedinec může ocitnout ve vakuu hodnot či smyslu (Kosová, 2014).

Křivohlavý (2006) v souvislosti s filozofickým pohledem na smysl života předně zmiňuje Milana Machovce, významného českého filozofa druhé poloviny 20. století. Machovec (2006) hovoří o tom, že mnoho postmoderních intelektuálů zdůrazňuje nesmyslnost života a hlásá a lidem doporučuje postoj apatie ke světu i k životu. Dále se pozastavuje nad tím, že naše industriální civilizace denně nabízí nepřeborné množství příjemných jednotlivostí, které zcela zaplní čas jedince, který tak už nemá čas pro nějakou ušlechtilější či ducha povznášející aktivitu. Může se tak stát, že někteří lidé se za celý svůj život nad sebou a svou existencí hlouběji nezamyslí.

„Když astrofyzikové 20. století ohlásili lidstvu, že prohledali celý vesmír a nikde tam v ničem žádný smysl nenašli, měli zajisté pravdu. Jenže takhle se smysl nehledá“ (Machovec, 2006, 22). Smysl dle Machovce (2006) náleží do kategorie vztahu (smysl vůči něčemu), věci naopak patří do kategorie bytí, smysl dle citovaného autora tedy nelze nalézt v žádné jednotlivině samé. Smysl (či naopak nesmyslnost) dodává věcem či situacím člověk prostřednictvím svého rozumu. Při hledání smyslu existence se uplatňuje jak rozum, tak lidské instinkty, především láska. Pokud někdo prožívá svůj život jako smysluplný, nemusí ho nutně též prožívat jako šťastný. Smysluplný život by měl obsahovat úsilí jedince o nějaké pozitivní hodnoty.

Pokud se nějaká činnost člověka stane samoučelná (neboli je fetišizována), už ji tedy člověk neprovádí ze své svobodné vůle, mění se dříve svobodný člověk v otroka té dané činnosti. Taková fetišizace též ohrožuje hledání smyslu života, respektive může představovat klamný nálezný smyslu života (Machovec, 2006).

Machovec (2006) zajisté spatřoval smysl života mimo jiné i v dialogu, tedy v nejvyšší formě vzájemné lidské komunikace. Dialog není formální diskuze, hádka či výměna názorů, nýbrž bytostná diskuze, ve které dochází k existenciálnímu kontaktu dvou lidí. Pravý dialog vnitřně obohacuje ty, kteří ho vedou, je cílem i nástrojem humanizace, nejde v něm o osobní triumf. Dialog vyžaduje, aby se jeden druhému otevřel a ukázal i tak zvané slabé stránky své osobnosti. V dialogu je potřeba uplatňovat nejen vědomosti a znalosti, ale též své city. Dialog je nerozlučně spojen s osobní angažovaností a adresným zájmem o člověka. Dialog nepodporuje odcizení mezi lidmi.

Nyní se zaměříme na psychologické výklady smyslu života. Nejprve zmíníme komentář Křivohlavého (2006). Zmíněný autor sděluje, že v náhledu na zdroje smysluplnosti života existují dvě skupiny. První skupina zastává názor, že základní zdroje smysluplnosti života se během života vlastně téměř nemění, druhá skupina nepřekvapivě je toho názoru, že alespoň dílčí zdroje smysluplnosti života se během života proměňují v souvislosti s vývojem osobnosti jedince, se získáváním dalších zkušeností.

Yalom (2001) popisuje různé druhy smyslu života jednotlivých lidí - někdo spatřuje smysl života v pomstě, jiný v klidu, ostatní v úspěchu, moci, službě, pravdě či v sebetranscendenci. Teorie Baumeistera (Sommer & Baumeister, 1998, in Halama, 2000) hovoří o čtyřech potřebách - potřeba pocíťování cílů, potřeba kontroly a účinnosti, potřeba hodnoty a oprávnění a konečně potřeba vlastní hodnoty. Pokud jsou tyto potřeby saturovány, je posilován pocit životní smysluplnosti. Na základě této teorie lze vypožorovat souvislost mezi životní smysluplností a sebehodnocením (potřeba vlastní hodnoty) i nadějí (potřeba cílů).

Nejcitovanější model struktury smyslu života pochází od autorů Rekeru a Wonga. Smysl života lze dle těchto autorů identifikovat pomocí trojsložkového modelu s komponentou kognitivní, motivační a afektivní (či emocionální). K autentickému pocitu smyslu života je zapotřebí přítomnost všech tří komponent tohoto modelu. Dále je důležité zmínit, že se jedná o interakční model, kognitivní komponenta ovlivňuje zbývající dvě, mezi kterými lze shledat též signifikantní interakci. Kognitivní aspekt se váže k životním postojům, přesvědčením, poskytuje interpretační rámec, pomocí kterého lze prisuzovat význam různým událostem i životu jako celku. Motivační aspekt v tomto modelu odkazuje k hodnotovému systému jedince a k jeho cílům, které se snaží dosáhnout. Afektivní aspekt v sobě obsahuje pocity spokojenosti, štěstí či vědomí smyslu vlastního života, pokud člověk je schopen dosahovat vytyčených cílů a realizovat vyznávané hodnoty (Halama, 2000). Tento model byl operacionalizován prostřednictvím metody Halamy - Škály životní smysluplnosti (Halama, 2002).

Různorodé zdroje smyslu života (například cíle v životě, ideály, činnosti, majetek, úspěch, náboženství) lze shrnout do zastřešujícího pojmu hodnoty, které jsou značně socio-kulturně i jinak (věkem či kupříkladu osobnostně) ovlivněny (Halama, 2000). Křivohlavý (2006) upozorňuje, že ve zvolení cíle a smyslu života člověku pomůže spíše moudrost než inteligence. Žádoucí nejzazší cíle, jinak řečeno cíle nejvyšší z hlediska hodnot, by měly být například provitální, prohumánní, prosociální či responsabilní. Člověk

by tedy optimálně měl směřovat svým životem k cílům, které podporují existenci života, berou ohled na druhé, podporují rozvoj osobnosti a zodpovědnost za sebe i druhé.

Zmínili jsme nadřazený pojem hodnoty. Nyní se budeme zabývat snad nejnáhlivější teorií v této oblasti, tedy teorií Frankla, který mimo jiné právě hodnoty rozdělil na tři kategorie - zážitkové, tvůrčí a postojevé. Dle logoterapeutického myšlení jsou hodnoty úzce spojeny se smyslem života (Kosová, 2014). A tím vůbec nejvyšším možným důvodem (či hodnotou), kvůli kterému může někdo žít, je dle Frankla láska (Tavel, 2004).

Smysl lze tedy nalézt prostřednictvím tvorby hodnot zážitkových, tvůrčích či postojevéch. Člověk tak může svůj smysl života nalézt v nějaké svět zlidšťující činnosti (například v poctivé práci, ve sportu, v umělecké činnosti), může ovšem též vidět smysl v tom, že někoho miluje a prožívá k němu blízký vztah, který je oboustranně naplňující. A konečně může člověk nalézt smysl života i tehdy, pokud je v bezvýchodné situaci, kdy sám nemůže zdánlivě nic změnit. Tehdy ještě ale přeci jenom může proměnit dané utrpení v sílu a ve vnitřní výkon, když k takové situaci zaujme postoj - například bude statečně snášet příkoří a bude tak pozitivním a naději poskytujícím vzorem pro ostatní ve stejné či podobné situaci (Frankl, 2016). „*Smysl si žádá čin a je vlastně dvojčetem naděje*“ (Frankl & Lapide, 2011, 91). Je však potřebné dodat, že utrpení pozbývá smyslu tehdy, pokud člověk zůstane stejným a nijak ho utrpení pozitivně nezmění, neobohatí jeho život (Frankl, 2016).

Pokud hledáme ve svém životě smysl, učíme se též rozlišovat mezi podstatnými a nedůležitými či malichernými věcmi či záležitostmi v našem životě. Smysl je transcendentní a otázku po smyslu klade život, nikoliv člověk. Život se ptá ve formě událostí, které jedince postihnou, odpověď po smyslu člověk posléze dává tím, jak se chová, ve svých činech, slova nestačí. Ani smrt nezpochybňuje smysluplnost života, naopak může jedince motivovat k zodpovědnému přístupu v každodenním životě (Frankl, 2016).

Teorie V. E. Frankla zdůrazňuje v osobnosti člověka jeho duchovní dimenzi, kterou opomíjí redukcionistický přístup v psychologii (Halama, 1999). Frankl pojímá osobnost jako souhrn třech dimenzí - tělesné, duševní a již zmíněné duchovní (Tavel, 2004). Dle Frankla je náboženská jedním z možných vyjádření toho, že člověk hledá ve svém životě smysl (Frankl & Lapide, 2011). Teorie zakladatele logoterapie je v kontrastu s homeostatickými teoriemi motivace v tom smyslu, že člověk si svobodně v souladu se zastávanými hodnotami stále klade cíle a směřuje svým úsilím k nim, tak se snaží naplnit

svůj smysl života. Určitou míru neustálého napětí v psychice člověka zajišťuje rozpor mezi současným a v budoucnu chtěným stavem (Halama, 1999).

Dle Frankla je vůle ke smyslu inherentní lidská potřeba, tedy potřeba každého člověka hledat smysl (za pomoci například intuice, kreativity či odvahy riskovat) ve vezdejší existenci. Orgánem smyslu je svědomí, člověk se svému svědomí zodpovídá, byť i samo svědomí není neomylné (Kosová, 2014). Zastavme se nyní u již zmíněného termínu vůle ke smyslu. Tavel (2004) upozorňuje na možné nedostatky překladu základního Franklova pojmu - v němčině *Wille zum Sinn*. Nejčastěji se v našem jazykovém prostředí setkáme právě s překladem *vůle ke smyslu*. Tavel uvádí, že v oboru psychologie by se v tomto případě měl užívat tento překlad: *potřeba smyslu*.

Frankl pokládá za zcela bazální podstatu existence člověka snahu o sebetranscendenci. Člověk by tedy neměl život prožít zahleděn jen do sebe, nýbrž by se měl za pomoci svého vlastního svědomí snažit o něco, co by mu dávalo smysl života a tak ho vlastně přesahovalo. Jedinec na otázky po smyslu života, které mu klade sám život, odpovídá každý den tím, jak se chová, jak žije, na co se zaměřuje, co akcentuje. Podle Frankla každý člověk věří ve smysl či tuší smysl. Též se každý jedinec neobejde ve svém životě bez naděje (Tavel, 2004).

1.5.4 Vybrané výzkumy smyslu života

Studie Blatného, Millové, Jelínka a Osecké (2010) se za využití longitudiálních dat z Brněnské studie celoživotního vývoje člověka zaměřila na možnosti odhadu míry životní smysluplnosti (měřeno Logo-testem Lukasové) na základě osobnostních vlastností. Z výsledků plyne například zjištění o pozitivní korelaci mezi úrovní životní smysluplnosti a vytrvalostí i sebeřízením (dle Cloningerova dotazníku TCI). Dle osobnostního modelu Big Five souvisí životní smysluplnost pozitivně s extravertizací a negativně s introvertizací.

Sobková a Tavel (2010) zkoumali u 120 vysokoškolských studentů vztah mezi životní smysluplností (respektive existenciální frustrací, pokud je míra životní smysluplnosti nízká) a současným emočním stavem jedince. Zjistili pozitivní korelaci mezi mírou životní smysluplnosti a mírou prožívaných pozitivních emocí.

Škála životní smysluplnosti byla použita ve výzkumu Halamy, Kettner a Lesayové (2014). Výzkumný soubor 303 studentů slovenských vysokých škol participoval na zmíněném výzkumu, zjištěná hodnota Cronbachovo alfa zmíněné metody sběru dat

dosáhla v tomto výzkumu hodnoty 0,78. Byla zjištěna mimo jiné středně silná negativní korelace mezi životní smysluplností a prožívaným stresem.

Na výzkum životní smysluplnosti naopak u starších osob (60–75 let) se zaměřili Halama a Semancová (2014). Byla též použita Škála životní smysluplnosti od Halamy. Výsledky například ukázaly, že ve vztahu religiozity a životní smysluplnosti existují mezipohlavní rozdíly. U mužů středně silně korelovala životní smysluplnost s intrinsickou (vnitřní) religiozitou, u žen nebyla prokázána tato souvislost. U žen i u mužů ovšem negativně korelovala životní smysluplnost s extrinsickou (vnější) religiozitou. Dále se ukázalo, že sociální opora u zkoumaných seniorů pozitivně koreluje s prožívanou životní smysluplností.

Ondrušová a Dragomirecká (2012) zjistily u souboru českých seniorů (252 osob ve věku 75–98 let) souvislost nižší míry životní smysluplnosti a vyšší míry deprese, též byla zjištěna negativní korelace mezi životní smysluplností a věkem, osamělostí a nesoběstačností. Čím nižší stupeň nejvyššího dosaženého vzdělání proband měl, tím nižší míru životní smysluplnosti prožíval ve svém životě ve stáří.

Souhlasně s Halamou (2000) můžeme závěrem říci, že smysl života patří mezi jeden z krucióálních aspektů života člověka, který lze psychologicky zkoumat a toto zkoumání má svůj význam. Smysl života je subjektivní fenomén, který se dynamicky v průběhu života mění a je ovlivňován mnoha proměnnými.

1.6 Sebehodnocení

V této podkapitole nebude chybět definice sebehodnocení i ostatních souvisejících fenoménů. Budou též zmíněny vybrané proměnné, které mohou sebehodnocení jedince ovlivňovat. Na závěr podkapitoly uvedeme několik výzkumů sebehodnocení.

1.6.1 Vymezení sebehodnocení ve vztahu k relevantním konceptům

Psychologický slovník nabízí definici sebehodnocení, které překládá do angličtiny jako „*self-evaluation*“, a též definici sebeocenění, u kterého nabízí anglickou alternativu „*self-appraisal*“ či „*self-esteem*“. Sebehodnocení je vymezeno jako „*vědomé prožívání vlastní sociální pozice; většinou poplatné vztahům v nukleární rodině, někdy podmíněno organicky*“ (Hartl & Hartlová, 2009, 523). Sebeocenění znamená „*hodnotu, jakou jedinec přisuzuje sám sobě*“ (Hartl & Hartlová, 2009, 523). Toto sebeocenění může být vysoké, nízké či kupříkladu ambivalentní, rodiče mají zásadní vliv na jeho vývoj, ačkoliv se může

v průběhu času měnit například vlivem životních zkušeností (Hartl & Hartlová, 2009). Křivohlavý (2010) doporučuje odlišovat sebeocenení a hrdost. Byť i hrdost je emoční zážitek ovlivněný kulturně, vztahuje se spíše k sebeúctě či důstojnosti.

Na tomto místě je nezbytné zmínit též významově nadřazený termín well-being. Ten má v českém jazyce mnoho (více či méně adekvátních) překladů, poměrně trefný je překlad osobní pohoda. Mezi komponenty osobní pohody patří i sebeúcta (self-esteem), prožívaný smysl života či sebeuplatnění (self-efficacy). Sebehodnocení zajisté ovlivňuje osobní pohodu (Kebza & Šolcová, 2003). Také je dle zjištění výzkumů patrný pozitivní vztah mezi sebehodnocením a duševním zdravím jedince (Blatný & Osecká, 1994). Křivohlavý (2010) uvádí, že strach či úzkost může poměrně významně negativně ovlivňovat sebehodnocení a nízké sebehodnocení má pak následný negativní vliv na míru naděje. Kupka (2014) podotýká, že existenciální analýza pracuje s úzkostí ze smrti (respektive s nepatologickou mírou) jako s důležitým faktorem stabilizace sebepojetí.

Sebepojetí (či sebehodnocení) obsahuje kognitivní a emoční aspekt, obsahuje tedy reálné „já“, ale též ideální „já“, tedy aspirace jedince. Sebepojetí se formuje procesem interiorizace v dětství a poté v dospívání a dospělosti se dále modifikuje procesem sebereflexe a získáváním nových zkušeností (Vymětal, 2003). Sebehodnocení se tedy s věkem mění. V adolescenci má tendenci klesat, naopak v dospělosti postupně roste, vrcholu dosahuje zhruba až v sedmé dekádě života. Stoupající sebehodnocení v dospělosti je odrazem stoupající moci a nabytí významnější pozice ve společnosti, pokud se tedy ovšem u jedince dostavuje příznivý vývoj (Robins & Trzesniewski, 2005).

Aby jedinec mohl mít kladnou představu o sobě, pozitivní sebehodnocení, je nutné, aby sám sebe alespoň do jisté míry znal a věděl, že v jeho osobnosti převažují kladné charakteristiky nad nedostatky a neúspěchy (Slezáčková, 2012). Markus a Kitayama (1991) upozorňují, že jednotlivé kultury významně ovlivňují své členy, konkrétně jejich vnímání sebe sama i druhých, různé kulturní konstrukty tedy zasahují do oblasti kognice, emocí i motivace u člena dané kultury. I sebehodnocení tak může být kulturou do jisté míry modifikované, protože co je oceňováno v rámci jedné kultury, nemusí být vůbec vnímáno jako kladné v rámci jiné kultury. Základem sebehodnocení členů jedné kultury může být dostatečně vyvinutá schopnost sebevyjádření, sebeprosazení, u kultury jiné může být sebehodnocením spojeno naopak to, jak se jedinec dokáže přizpůsobit, jak se dokáže ovládat a kontrolovat své projevy, jak je schopen žít v souladu se sociálním prostředím.

Macková (1999) přináší vývojový pohled na zkoumanou problematiku. Součástí vývoje člověka je i vývoj sebepoznávání, náhledu na sebe. Jedinec je při optimálním

vývoji (například kognitivních funkcí) postupem času schopen stále podrobnější sebereflexe, v jeho sebepoznávání se objevuje hodnotící aspekt. Sebehodnocení ovlivňují hodnoty, sociální prostředí či též svědomí. Při hodnocení své osobnosti není jedinec pouze pasivním činitelem, nýbrž se aktivně spolupodílí na interpretaci různých zkušeností a jejich integraci v individuální sebehodnocení a vnímání sebe sama. Blatný a Osecká (1994) dodávají, že sebehodnocení jakožto dílčí složka sebepojetí souvisí jak se sociálním hodnocením, tak též s emotivitou.

Křivohlavý (2010) překládá sebeocenění jako „*self-esteem*“ a hovoří o tom, že je zjišťováno obvykle Rosenbergovým či Coopersmithovým dotazníkem. Sebeocenění je dle citovaného autora možno lapidárně definovat jako hodnocení sebe sama, vlastní osoby, vlastní hodnoty.

1.6.2 Vybrané výzkumy sebehodnocení

Na úvod je potřebné zmínit, že sebehodnocení lze kvantifikovat pomocí různých psychologických metod a Rosenbergova škála sebehodnocení, kterou do našeho prostředí zavedli Blatný a Osecká (1994) a která zjišťuje celkovou úroveň globálního vztahu k sobě, je jednou z nejčastěji užívaných metod. Více informací o této metodě je popsáno v empirické části této práce. Nyní zmíníme několik tuzemských výzkumů, které se zabývaly sebehodnocením.

428 gymnaziálních studentů se zúčastnilo výzkumu, který se zaměřil na exploraci zdrojů sebehodnocení u jednotlivých typů temperamentu dle všeobecně známého Hippokratova rozdělení. Byla použita mimo jiné i Rosenbergova škála sebehodnocení. Z výsledků plyne, že pokud se například sangvinik hodnotí jako výkonný a hovorný, vykazuje vyšší míru sebehodnocení. Pokud se jedinec s jakýmkoliv ze čtyř typů temperamentu bude cítit jako úspěšný, bude i jeho sebehodnocení na vyšší úrovni. Úspěšnost je tedy obecný prediktor vyššího sebehodnocení (Blatný, Osecká, & Hrdlička, 1998).

Výzkumu Blatného a Osecké (1998) se zúčastnilo 92 vysokoškolských studentů psychologie a sociologie. Sebehodnocení bylo zjišťováno Rosenbergovou škálou sebehodnocení, dále byly zjišťovány temperamentové a interpersonální charakteristiky a též strategie zvládání zátěžových situací. Byla prokázána pozitivní korelace mezi sebehodnocením a extravertí, emoční stabilitou či dominancí vůči sociálnímu okolí.

Rosenbergova škála sebehodnocení byla aplikována i ve výzkumu, který se u 430 studentů pražských vysokých škol zaměřil na míru spokojenosti s vlastním tělem, neboť spokojenost s vlastním tělesným vzhledem není nepodstatným zdrojem sebehodnocení jak u žen, tak též u mužů (Hrachovinová, Csémy, & Chudobová, 2005).

Osecká a Blatný (1997) se v jiné studii zaměřili na skupinu středoškolských studentů, do výzkumu se zapojilo 428 studentů gymnázií, metodami sběru dat byli: Rosenbergova škála sebehodnocení, Eysenckův osobnostní dotazník (EOD-A) a Test interpersonální diagnózy (ICL). Projevila se negativní korelace sebehodnocení s pohlavím - ženy v tomto souboru vykazovali statisticky významně nižší míru sebehodnocení v porovnání s muži. Vyšší míra sebehodnocení vykazovala korelaci s dominancí, stabilitou a extravertí. Snopek, Hublová, Blatný a Jelínek (2010) prokázali též vyšší míru sebehodnocení u mužů (adolescentů). Vyšší míra sebehodnocení souvisí například se zodpovědností, efektivností, vynalézavostí či s optimismem. Z výzkumu též vyplývá, že pro sebehodnocení je důležitá interakce složek temperamentu i charakteru dospívajícího.

Blatný (2001) poukazuje na základě provedeného výzkumu na úzkou souvislost sebehodnocení a životní spokojenosti. Muži vykazují statisticky vyšší míru sebehodnocení než ženy, tento vztah ovšem neplatí u životní spokojenosti, zde mají muži statisticky nevýznamně vyšší míru spokojenosti se životem v porovnání se ženami.

2 Vývojový pohled - dospívání a dospělost

Tato kapitola přináší informace o období dospívání a dospělosti, zároveň jsou zde zmíněny informace o pojetí smrti v ontogenezi a též o vybraných strategiích zvládnání vlastní smrtelnosti. Tato kapitola je v této rigorózní práci zařazena z toho důvodu, že probandi z hlediska věku náleží do zmíněných dvou vývojových stádií, případně do ještě jednoho stádia. Máme na mysli koncept vynořující se dospělosti, o kterém v této kapitole taky pojednáme. V této druhé kapitole neopomeneme zmínit některé aktuální poznatky z tuzemského prostředí, které se týkají dospívání a dospělosti (především v rámci skupiny vysokoškolských studentů).

2.1 Dospívání

Vágnerová (2012) vymezuje adolescenci mezi 10. a 20. rok věku. Řičan (1990) adolescenci řadí mezi 15. a 20. rok. Vymětal (2003) zasazuje období dospívání mezi 11. a 20. rok člověka, věk adolescence spadá mezi 15. a 20. rok života.

Vzájemnou interakcí faktorů tělesných, psychických a sociálních v tomto období dochází ke komplexní proměně osobnosti, která má vyústit u jedince v získání přijatelného sociálního postavení, v utvoření stabilní vlastní identity a zvládnutí procesu proměny od dítěte směrem k dospělému (Vágnerová, 2012). Langmeier a Krejčířová (2006) dospívání rozdělují na období pubescence (11 až 15 let) s fází prepuberty a vlastní puberty a na období adolescence (asi 15 až 22 let). Teprve na konci adolescence dosahuje jedinec plné reprodukční zralosti, jeho sebepojetí prochází značným vývojem. V dnešní době hovoříme o sekulární akceleraci, která s sebou přináší zkrácení období dětství a také oddálení nástupu plné dospělosti.

Na vývojovou fázi dospívání lze pohlížet prostřednictvím různých psychologických směrů - například dle psychoanalýzy (důraz na pohlavní dozrávání, sexuální aktivitu, osamostatnění se od rodiny), dle psychosociální teorie (důraz na hledání identity, výskyt pochybností o sobě a svém místě v životě nyní a v budoucnu) či podle teorie sociálního učení (zaměření na role a schopnosti dospívajícího v konkrétní společnosti) (Vágnerová, 2012).

Zaměříme se nyní na pozdní adolescenci, kterou charakterizuje například možné dosažení ekonomické nezávislosti, pokud jedinec nepokračuje nástupem na vysokou školu. Dále v 18 letech získává plnoletost, což je spojeno s novými možnostmi i odpovědností dospělého člověka - jedinec už může vstoupit do manželství, je plně trestně odpovědný

a také se například může účastnit voleb. V tomto období jedinec hledá a snaží se rozvíjet vlastní identitu, hledá odpovědi na to, kým sám on je, jak by mohla vypadat jeho budoucnost (Vágnerová, 2012). Říčan (1990) podotýká, že identitu hledá člověk do jisté míry a v různých formách téměř celý život. V adolescenci je však toto hledání snad nejintenzivnější. Mít či nalézt svou identitu znamená mít odpovědi například na tyto otázky - kdo jsem, kde je, kde bylo a kde asi bude moje místo v životě, co bych rád v životě dokázat, v čem nacházím smysl svého života. Protože hledání sebe sama je úkol náročný a vyžadující poměrně dost času, adolescenti v dnešní době často využívají odkladu - adolescentního vývojového moratoria, tedy odkládání přijetí role dospělého.

S identitou je nerozlučně spojena schopnost orientovat se ve svých pocitech, zodpovědnost za své jednání, dále pak vlastní aktivita nebo i znalost svých hranic a možností (Říčan, 1990). Také by mělo docházet k postupnému osamostatňování se, což je problematické například u studentů a studentek vysokých škol, neboť u této skupiny je alespoň do jisté míry trvající finanční závislost na rodičích či primární rodině (Vágnerová, 2012).

Jedinec ve fázi pozdní adolescence je již schopen uvažovat abstraktně, disponuje tedy hypoteticko-deduktivním myšlením a již není v uvažování vázán na konkrétní realitu. Myšlení adolescenta je flexibilní a snadno ovlivnitelné argumenty emočně nabitými. Také metakognice prochází rozvojem a umožňuje mimo jiné realističtější náhled na své schopnosti a dovednosti. Abstraktní myšlení umožňuje rozvoj identity adolescenta i možnost hledat smysl svého života, například prostřednictvím navozování existenciálních otázek, o kterých je již možné uvažovat (Vágnerová, 2012). Fecková a Halama (2009) se zmiňují o tom, že s adolescencí je spojen fenomén tak zvaného existenciálního probuzení. Adolescent v tomto období má možnost promýšlet existenciální témata jako je například smysl života, odpovědnost a tak dále. Křivohlavý (2006) upozorňuje, že ve zvolení cíle a smyslu života člověku pomůže spíše moudrost než inteligence. Také připomíná v souladu s výše uvedeným, že například v období dospívání je jedinec svým svědomím tázán, zda je jeho život smysluplný a zda má smysl usilovat o jím vybrané životní cíle v budoucnu.

Nyní k vybraným základním psychickým potřebám v období pozdní adolescence. Potřeba jistoty a bezpečí souvisí i s budoucností, ve které mohou dospívající vidět pozitiva i ovšem nejistoty či ohrožení. Potřeba seberealizace těsně souvisí s perspektivou v budoucnu a poněkud se problematizuje v tom smyslu, že nynější úspěšnost adolescenta nezaručuje kontinuální úspěšnost v budoucnu, budoucnost přináší tedy i mnohá rizika, které si adolescent nyní uvědomuje. Potřeba otevřené budoucnosti se velmi silně projevuje

a nabývá v tomto období na významu. Je patrné, že naděje má v tomto období pro zdárný vývoj osobnosti nezanedbatelný význam (Vágnerová, 2012). Břicháček (2005a) souhlasně poznamenává, že v období adolescence (či též například při narození prvního dítěte) člověk zpravidla více přemýšlí o své budoucnosti.

Vágnerová (2012) zmiňuje, že dospívající bývají poměrně kritičtí a mají tendenci k časté polemice, dále dle autorky adolescenti podléhají klamu o výjimečnosti vlastních úvah, bývají přecitlivělí, vztahovační, nepřipouští výjimky či kompromisy a bývají radikální, což je reakce na nedostatečnou schopnost snášet určitou míru nejistoty poznání. Adolescentům se v tomto období nabízí svoboda společně se zodpovědností, dle autorky ovšem adolescenti přijímají pouze svobodu.

Emoční vývoj zasahuje mimo jiné i do sebehodnocení adolescentů, emoční kompetence starších adolescentů jsou již rozvinutější, dovedou se tedy lépe orientovat ve vlastních pocitech, které jsou mnohdy nejednoznačné. Sebehodnocení adolescentů často obsahuje rozpory - například ideál versus skutečný stav, ale už se oproti dřívějšímu vývojovému období jedná o komplexní sebepojetí, s čímž souvisí i sebeúcta, která v sobě obsahuje aktuální pocity a bazální sebeúctu. Sebepojetí je též ovlivněno výkonností adolescenta, výkony si potvrzuje svoje kompetence (Vágnerová, 2012). Emoční labilitu, impulzivitu v jednání, změny nálad a tak podobně lze souhrně chápat jako snahu o adaptaci dospívajícího na biologické, psychické či sociální podmínky (Langmeier & Krejčířová, 2006). Kosová (2014) dodává, že pro adolescenci je typické například toto - neotřelé nápady, zbrklé úsudky, kontrast vysokých ideálů a reálného jednání adolescenta.

Dospívání je cestou od dítěte k dospělému. Dospívající hledá smysl svého života, pátrá po své identitě, v jeho sebepojetí se objevují vnitřní rozpory, pochybnosti, nejistota. Autonomie ve smyslu názorové, emocionální i hodnotové nezávislosti by měla být cílem tohoto období. V tomto vývojovém období začíná jedinec přemýšlet a často rozvíjet duchovní dimenzi své rodící se osobnosti. Sebehodnocení je v tomto věku značně nestabilní, adolescent se nezdá poměrně značně podceňuje a poté se naopak přeceňuje (Vymětal, 2003).

Závěrem lze poznamenat, že úkolem dospívajícího tedy je osamostatnění se od primární rodiny, volba povolání i dosažení poměrně stabilního a jasného pocitu vlastní identity. V procesu utváření identity jedinec hledá svoji orientaci v oblasti zájmů či hodnot, zvažuje tedy i svoji duchovní orientaci, religiozita či spiritualita se tak může stát důležitou složkou sebepojetí (Langmeier & Krejčířová, 2006). Dle Vymětala (2003) lze na konec adolescence pohlížet například z psychologického či sociálního hlediska. Z prvně

zmíněného hlediska tedy toto období končí (a začíná dospělost), pokud již jedinec vědomě nese zodpovědnost za své konání, přiměřeně věku rozumí své osobnosti či vnímá svět jako smysluplný celek. Z hlediska sociálního pohledu dospělost vzniká nástupem do zaměstnání, jedinec začne získávat pravidelně mzdu či plat. Podle Říčana (1990) je období adolescence spojeno s radostnějším emočním naladěním, předešlý zmatek a nestabilita například v pocitech se ke konci adolescence již tolik nevyskytují, střídá je naopak emoční i rozumové zklidnění.

2.2 Vynořující se dospělost a aktuální poznatky z tuzemského prostředí

Termín tak zvané vynořující se či nastupující dospělosti označuje období, které je umístěno mezi adolescencí a dospělostí, respektive částečně se překrývá s oběma obdobími. Jedinec má již sice některé znaky dospělého člověka, avšak ještě ne zcela všechny. Jde o fázi života, ve které jedinec získává postupně poměrně značné množství znalostí a dovedností. Jde tedy o prodlužování procesu dospívání zejména v důsledku sekulárních trendů, například studiem (ne zřídka prodlužovaným) na vysoké škole, takže plnohodnotná dospělost může u vysokoškoláka nastat například zhruba až před 30. rokem věku (Langmeier & Krejčířová, 2006).

Arnett (2000) popisuje svůj koncept vynořující se dospělosti (emerging adulthood) jakožto samostatné vývojové stádium, které se snad nejintenzivněji projevuje mezi 18. a 25. (případně 29.) rokem a které je charakteristické pro společnosti (či sociální a ekonomické třídy), kde je znatelná tendence odkládat převzetí dospělé role (manželství, rodičovství, dlouhodobý pracovní úvazek). Toto období je typické zkoumáním různých možností, jak svůj život směřovat, ať už se jedná o oblast profesní, názorovou či vztahovou. Budoucnost zůstává pro jedince v tomto období otevřená a plná možností či výzev. Dle citovaného autora se lidé v tomto období již necítí být adolescenty, plně dospělými ovšem také ne. Znaky vynořující se dospělosti (vztaženo na americkou populaci) jsou dle Arnetta (2015) tyto: hledání a zkoumání vlastní identity, nestabilita, zaměřenost na sebe, dále pak pocit, že daný jedinec již není adolescent a též že není ani dospělý. Posledním (pátým) znakem vynořující se dospělosti dle citovaného autora je optimismus či mnohost možností volby. Je třeba dodat, že výše uvedené fenomény se mohou objevit i v jiných vývojových obdobích, dle Arnetta však nebudou tak význačné či nápadné, jako tomu je v období vynořující se dospělosti.

Ačkoliv se na začátku 21. století termín vynořující se dospělost vývojového psychologa Arnetta velmi rozšířil, nestal se obecně přijímaným konceptem, mimo jiné kvůli tomu, že by toto období (mezi 19. a 29. rokem) mělo být pojímáno jako nutné a samostatné vývojové období. Byť tento koncept reflektuje pozici či charakteristiky některých lidí, kteří se nachází mezi pozdní adolescencí a mladou dospělostí a cítí potřebu moratoria, neměl by být brán jako nevyhnutelná fáze ve vývoji. Pokud by se vynořující dospělost považovala za žádoucí a univerzální stav, byli by jedinci, kteří by touto domněle nutnou etapou neprošli, považováni za méněcenné či něčím ochuzené. Kritika tohoto konceptu tedy spočívá mimo jiné v tom, že je tu i skupina mladých lidí, kteří nepotřebují toto přechodné období či jsou na cestě k dospělosti, přestože tato jejich cesta nenaplnuje charakteristiky vynořující se dospělosti (Lacinová, Ježek, & Macek, 2016).

Nyní se budeme věnovat aktuálním poznatkům o dospívání a dospělosti v rámci naší republiky. Lacinová, Ježek a Macek (2016) přináší aktuální informace o tranzitorním období přechodu z období dospívání do dospělosti. Výzkum se zaměřil na studenty tuzemských vysokých škol, převážně ovšem z Masarykovy univerzity v Brně. Sami autoři zdůrazňují limity možnosti generalizovat zjištěné výsledky na celou populaci vysokoškolských studentů.

Mezi obecně přijímanými vnějšími znaky (či markery) dospělosti můžeme jmenovat například věk, založení vlastní rodiny, finanční nezávislost či stabilní zaměstnání. Naplnění těchto charakteristik se pojí s přijímáním zodpovědnosti jedincem (Lacinová, Ježek, & Macek, 2016). „*Zažívá-li mladý člověk pocit svobodného aktérství, sebeurčení a osobní perspektivy, dodává mu to pocit sebejistoty a vlastní ceny*“ (Lacinová, Ježek, & Macek, 2016, 38).

Dosažení identity (ve smyslu pojetí Eriksona) problematizuje řada současných empirických studií. Ukazuje se, že vývojové úkoly nejsou vázány pouze jen na dané jedno období. V kontextu dospívání a mladé dospělosti se tedy téma identity rozvíjí i v období třetí dekády života, v období mladé dospělosti se téma identity propojuje s tématem intimity a dále působí na další vývojové fáze. Vývojové úkoly mohou také být částečně naplněny i dříve, než jak je dle daných rozdělení vymezeno. Tyto úkoly je možné naplnit jednak dlouhodobým procesem, ale též i skokově prostřednictvím například non-normativní události, která se člověku přihodí (Lacinová, Ježek, & Macek, 2016).

Obsah pojmu autonomie, který se váže k dospělosti, je nejednoznačný. Může být chápán jako subjektivní pocit, že člověk má kontrolu nad svým životem, je autorem svého životního příběhu. Autonomie může být chápána i jako objektivní nezávislost - například

finanční. Autonomii lze tedy rozdělit na vnější a vnitřní. V extrémní podobě by autonomie mohla být pojímána jakožto bezohlednost či sobectví. Stejně tak pojem identita je mnohoznačný. Vysvětluje se obecně tím, že jedinec sám sobě rozumí, má pocit, že někam patří či že jeho život má smysl. Pocit identity může ovšem být v některých případech pouze subjektivním pocitem, který není spojen se zevrubnou vědomou sebereflexí (Lacinová, Ježek, & Macek, 2016).

V mladém dospělí se mění též vztah mladého člověka s jeho rodiči. Ideálně by tento vztah měl nyní být symetrický, měla by být přítomna oboustranná tolerance - obě strany tohoto vztahu se tedy mohou v rozličných názorech či v akcentech v různých oblastech života lišit, přesto však zůstávají v důvěrném vztahu, který nyní může být obohacen o nadhled či odstup a plnit i jiné funkce, které jsou typické pro vztah dospělý - dospělý (Lacinová, Ježek, & Macek, 2016).

Mezi nové trendy u skupiny mladých dospělých patří kupříkladu fenomén nezávazných sexuálních vztahů neboli přátelé s benefity. U vysokoškolských studentů v České republice se jako motiv vstupu do tohoto typu vztahu objevovala potřeba volnosti či bezstarostnosti, dalším motivem byla nechuť trávit více času s partnerem či partnerkou (Lacinová, Ježek, & Macek, 2016).

Studie Cesty do dospělí (Lacinová, Ježek, & Macek, 2016) se též zaměřila na výzkum předmanželského sexu u mladých věřících žen. Bylo zjištěno, že víra značně ovlivňuje sexuální život a že ženy vnímají sex jako druh závazku a spojují ho s manželstvím, kterému je například v Římskokatolické církvi (v kontrastu s jinými denominacemi) přiznán status svátosti. Zde autor této rigorózní práce shledává další omezení citovaného výzkumu v tom smyslu, že konkrétně u této problematiky nebyl zkoumán vztah k předmanželskému sexu také u jiných denominací v rámci České republiky - například u druhé nejpočetnější církve (Českobratrská církev evangelická) není manželství považováno za svátost a i ostatní protestantské církve mají odlišný pohled na zkoumanou problematiku (Gruber, 2004).

2.3 Dospělí

Dospělí lze dělit na časnou (asi od 20 do 25–30 let), střední (zhruba do 45 let), pozdní (asi do 60–65 let). Časná dospělí je dle Langmeiera a Krejčířové (2006) přechodným obdobím mezi obdobím adolescence a obdobím plnohodnotné dospělí. V rozdělení dospělí ovšem nepanuje mezi odbornou veřejností jasná shoda. Například

Vágnerová (2008) období mladé dospělosti vymezuje mezi 20. a 40. rokem života člověka. Dále například Vymětal (2003) rozděluje dospělost takto: časná (20-30 let), střední (30-50 let) a pozdní (50-65 let).

Biologické vymezení dospělosti odkazuje na fyzickou vyzrálost včetně sexuální zralosti, naopak psychosociální vymezení dospělosti je poněkud komplikovanější a mezi znaky dospělosti z této perspektivy lze uvést například: relativní svoboda v rozhodování, akceptování zodpovědnosti, realistický odhad vlastních sil a kompetencí či schopnost ovládat své emoce nebo dostatečná míra frustrační tolerance. Dále je možno uvést, že mladý dospělý člověk je (či má možnost být) poměrně nezávislý jak ekonomicky, tak na své primární rodině. Jedním z úkolů je v tomto období vyvažování individuace a socializace, dále pak realizace nabízejících se možností, je to doba nadějí. Role jedince v tomto úseku života je spojena s nárůstem povinností a odpovědnosti, má větší sociální prestiž, ale nemusí být vždy vnímána jako atraktivní právě například kvůli nárůstu povinností a zodpovědnosti (Vágnerová, 2008). Faktorem snižujícím atraktivitu role dospělého může být i „*obecně akceptovaný mýtus, že všichni normální lidé mají chtít děti a těšit se na ně*“ (Vágnerová, 2008, 114).

Časnou dospělost charakterizuje dále například upevnění identity dospělého, produktivní orientace, upřesnění osobních cílů. Dále by v této etapě měl mladý dospělý získat nezávislost na rodičích, měl by se zabývat hledáním partnera a případně založit vlastní rodinu. Měl by též postupem času získávat větší odpovědnost ve vykonávané profesi, případně by měl učinit předběžnou volbu povolání například nastoupením na vybraný obor na vysoké škole (Langmeier & Krejčířová, 2006). Časná dospělost je tedy charakteristická (povětšinou) expanzí - jedinec zakládá vlastní rodinu, vychovává své děti, vyvíjí se jeho profesní kariéra, je patrná určitá vývojová progrese, stárnutí (regrese) je však též přítomno, například v postupně s věkem klesající tělesné výkonnosti, po 25. roku věku též dochází k různě rychlé kognitivní deterioraci. Hodnotová orientace podstatně ovlivňuje směřování dospělého jedince i jeho vztahy uvnitř rodiny či s ostatními lidmi (Vymětal, 2003). Kosová (2014) dále popisuje, že v období mladé dospělosti nezřídka jedinec reflektuje své vlastní dětství, přijímá (nebo případně odkládá) životní rozhodnutí. Také pracuje na pevnějším zasazení sebe sama ve světě.

Období dospělosti by měl dominovat zisk osobní zralosti. Pod tímto pojmem je možné si představovat více eventualit. Například osobní autonomii, schopnost udržovat a navazovat přátelské i intimní vztahy, autenticitu a kongruenci, optimální úroveň sebehodnocení. Zralý člověk má umět milovat a pracovat, to je proslavený výrok

Sigmunda Freuda, který stručně shrnuje osobní zralost. Míra osobní zralosti i doba, kdy (a jestli vůbec) ji člověk získá, je značně individuální (Langmeier & Krejčířová, 2006).

Říčan (1990) vyjmenovává například tyto znaky dospělosti - schopnost spolupráce a podpory ostatních, realistické plány do budoucna, schopnost přijímat i dávat lásku či něhu. Citovaný autor dále dodává, že doba dospělosti je naplněna nadějí a optimismem, což je podloženo životním elánem a vitalitou mladého dospělého člověka. Vágnerová (2008) dodává, že v období dospělosti jsou též rizika, nejen pozitivní možnosti budoucího života. Například u manželství může hrozit rozvod, v profesní oblasti může nastat ukončení pracovního poměru a nezaměstnanost.

Dospělost bývá označována jako fáze intimity i posléze generativity. Myšlení dospělého člověka je více pragmatické, mladý dospělý je schopen přijmout kognitivní nejistotu či nejednoznačnost. Partnerství kvůli souvislosti se založením vlastní rodiny či jako prostředek osobního rozvoje nabývá na důležitosti oproti přátelským vztahům (Vágnerová, 2008). Farková (2009) připomíná, že dle Sigmunda Freuda (z hlediska psychosexuálního vývoje) patří adolescence i mladá dospělost do období genitálního stádia. Dle Erika Eriksona (z hlediska psychosociálního vývoje) spadá adolescence do období potýkání se s identitou, při nezdaru se dostavuje zmatení rolí a adolescent tak nemá sjednocené představy o své osobě. V období mladé dospělosti je důležité vytvoření intimity (spojení identit dvou blízkých osob bez ztráty hranic obou identit), při nezdaru se dostavuje izolace, kdy tedy jedinec není schopen navázat hlubokou vztahovou blízkost. Intimita dle Eriksona (1999) znamená mimo jiné schopnost odevzdat se do konkrétních vztahů, aniž bychom v daném vztahu ztratili svou osobitost a ve vztahu k druhému se „rozplynuli“, s intimitou se též váže odvaha činit kompromisy a něco v životě někdy obětovat. Erikson (1999) mluví o tom, že generativita či tvořivost a intimita jsou v jeho teorii nerozlučně spojeny. I zde je patrné, že bez zvládnutí předcházející psychosociální krize daného období není zcela možné úspěšně zvládnout období navazující, které s sebou nese další typ psychosociální krize.

Na fázi časně dospělosti či vynořující se dospělosti navazuje střední dospělost, která je charakteristická konsolidací - jedinec v tomto období by již měl být plně zodpovědný za svůj život, což se projevuje například budováním profesní kariéry či vlastní rodiny, cíle do budoucna jsou v mnoha směrech jedincem vytyčeny a jeho úsilí k nim systematicky směřuje, nedochází tedy v této fázi k významnějším změnám životní dráhy (Langmeier & Krejčířová, 2006).

2.4 Vnímání smrti a vybrané strategie zvládání

Představy o smrti ovlivňují mnohé proměnné - například věk, kognitivní schopnosti, osobní zkušenosti, vzdělání či hodnotová orientace. U dospělého člověka je smrt nedílně spojena s nevratností, univerzálností a konečností (zástava životních funkcí), byť některé relikty postojů ke smrti z dětství mohou i u dospělého jedince přetrvávat. Smrt pro dospělého člověka může asociovat jak neznámo, nicotu či úzkost, tak i představu existence poездеjším životě, která je nezřídka spojena s vyznávaným náboženstvím či vírou. Je zřejmé, že smrt je do jisté míry tajemstvím a není možné ji zcela zevrubně prozkoumat a objasnit (Vymětal, 2003).

Loučka a Vančura (2011) popisují vývoj konceptu smrti u dětí. Mimo výše zmíněných proměnných (věk, kognitivní zralost a tak dále) je koncept smrti u dětí ovlivněn i kupříkladu zkušeností se smrtí, religiozitou, úzkostí dětí, úzkostí rodičů, komunikací v rodině. Tyto proměnné nemusí mít vždy pozitivní vliv na vývoj chápání smrti. Citovaní autoři dodávají, že asi od sedmi až osmi let života je dítě schopno chápat všechny atributy konceptu smrti. Kupka (2014) se souhlasně vyjadřuje v tom smyslu, že i existenciální analýza připouští, že dítě je schopno alespoň částečně porozumět smrti, a to ještě před dosažením mentální úrovně, která mu umožní abstraktní uvažování. Loučka a Vančura (2011) se dále zmiňují o tom, že v minulosti lze identifikovat několik přístupů k vývoji konceptu smrti, například přístup psychoanalytický, piagetovský (či kognitivistický), naivně-biologický či existenciální. Více informací o těchto přístupech nalezneme níže v textu.

Démuthová (2010) ve své knize *Keď umiera dieťa* uvádí rozdíly v chápání smrti a umírání u dětí, jak už ostatně samotný název napovídá, dále zmiňuje vývoj a chápání pojmu smrt v souvislosti s ontogenetickým a kognitivním vývojem jedince, zabírá se reakcemi okolí (sourozenci, vrstevníci, rodiče, širší rodina) na smrt dítěte, ať už jde o reakce na zjištění letální diagnózy či z hlediska truchlení blízkých osob. V knize se neopomíná zmínit o posttraumatickém růstu či o možnostech pomoci při úmrtí dítěte. Vzhledem k názvu publikace by se mohlo zdát, že k našemu výzkumu postojů ke smrti u studentů vysokých škol je tato publikace irelevantní. Opak je ovšem pravdou, neboť v publikaci je zmíněn i věk adolescence, v autorčině vymezení se jedná o věk 15 až 22 let, což už zasahuje do našeho věkového spektra.

Psychoanalyticky orientovaní psychologové byli jedni z prvních, kteří se začali ve 40. letech 20. století vážně zabírat tím, jak děti v různých věkových stádiích rozumí

pojmu smrt. Dalším příspěvek na toto téma učinili stoupenci Jeana Piageta, kteří pochopitelně vycházeli z (dnes velmi známé) Piagetovy teorie kognitivního vývoje se čtyřmi stádii - senzomotorické, předoperační, stádium konkrétních a konečně formálních operací. Pro pochopení pojmu smrti je nutné, aby jedinec postupně při ontogenetickém vývoji dovedl porozumět klíčovým atributům smrti, které jsou tři - univerzalita, ireverzibilita a nefunkčnost. Další atributy byly výzkumníky nalezeny, avšak vždy dle toho, jak bylo metodologicky postupováno, takže shoda většiny autorů je na zmíněných třech základních attributech (Démuthová, 2010).

Dle Šiklové (2013) je vnímání smrti spojeno především s tím, jaké má daný člověk se smrtí zkušenosti - tedy například jeho vzpomínky na úmrtí prarodičů, sourozenců či příbuzných. Dříve se umíralo převážně v domácím prostředí, dnes se umírá naopak častěji v nemocnicích či hospicích. Dle autorky tedy byla dříve smrt více ochočená, dnes je vyhoštěná (do prostředí různých zdravotnických či sociálních institucí). Pobývání s člověkem, který zanedlouho umře, může pro jeho okolí (blízké lidi i ošetřující personál) přinášet mnohé - zpravidla intenzivní prožívání ztráty, utrpení, ale také urovnání křivd a konfliktů, smíření, poděkování a vyjádření vděčnosti za péči blízkých či za život umírajícího. Být přítomen u úmrtí blízkého může také znamenat určitý impulz k zamyšlení se nad vlastním postojem ke smrti, nad zastávanými hodnotami v životě (co je a není důležité v životě člověka) a jejich případným přehodnocením či kupříkladu nad tím, jak by daný člověk chtěl sám jednou z tohoto světa odejít.

„Naši konfrontaci se smrtí bude vždy provázet úzkost. Cítím ji i teď při psaní těchto slov; je to cena, kterou platíme za sebeuvědomování“ (Yalom, 2014, 199). Dle Yaloma (2014) není člověk schopen odstranit vlastní úzkost ze smrti, přestože se o to může pokoušet mnohými způsoby (vírou v Boha, zachováním části naší existence prostřednictvím dětí či riskantními a život ohrožujícími aktivitami).

Yalom (2014) připomíná svého inspirátora Epikura a jeho tři argumenty (smrtnost duše, dokonalá nicotnost smrti a konečně argument symetrie), pomocí kterých lze alespoň do určité míry úzkost ze smrti redukovat a jsou použitelné i v terapeutické praxi. Smrtnost duše odkazuje k přesvědčení zmíněného řeckého filozofa, že je smrtelné tělo i duše, tudíž po smrti už jedinec nemá důvod k obavám, neboť pozbude vědomí, protože jeho tělesná i duševní schránka již nebude existovat. Dokonalá nicotnost smrti souvisí též se ztrátou kognitivní funkce, zde konkrétně vnímání. Po smrti již člověk nebude mít čím vnímat, takže lze shrnout, že dokud člověk bude živý, nebude tu logicky smrt a až smrt člověka nastane, nebude už daný člověk smrt mít čím vnímat, tudíž tu bude smrt a zároveň

už tu nebude člověk. Argument symetrie spočívá v tom, že smrt člověka vlastně znamená návrat do stejného stavu nebytí, v jakém člověk byl před svým narozením. Proč by se člověk měl tedy trápit z toho, že jednou nebude, když už se vlastně jednou v tomto stavu nebytí nacházel.

Adolescenti volí specifické (pravděpodobně z větší části neuvědomované) zvládací strategie, které jim pomáhají zvládnout pocit vlastní smrtelnosti. Jednou takovou technikou je hra na smrt. Spočívá v rizikovém chování či ve sledování hororových filmů nebo hraní počítačových her s agresivním obsahem. Tímto způsobem mnozí adolescenti vyjadřují určitou svou nadvládu nad bezmocí či zraněním, v uvedených aktivitách zažívají pocity nebezpečí, které ale dokážou přemoci, zvládnout, vyhnout se zranění či samotné smrti. Druhou možnou strategií je strategie distancování se a transcendence. Použitím této strategie se tedy určitým způsobem oddělí od budoucnosti, ve které je čeká nevyhnutelná smrt. A tím, že odvrátí pozornost od smrti ke kupříkladu různým fantaziím a plánům, snižují tak vlastní strach či úzkost ze smrti. Strategií číslo tři je technika utlumování (inhibice) vlastních pocitů (Encyklopedia of death and dying, nedat.). Při použití této strategie se tedy adolescenti vyhýbají emoční angažovanosti, pokud jde o myšlenky, které se týkají jejich smrtelnosti - jde o vyhýbavé chování z jejich strany (Démuthová, 2010). Výstižným mottem, které je charakteristické racionálnímu přístupu oproštěnému od emocí, je následující věta: „*Mrtvému člověku smrt nahnat strach nemůže*“ (Démuthová, 2010, 23).

Další náhled na zvládání strachu či úzkosti ze smrti poskytuje následující teorie. Terror management theory (zkratka TMT) je název Teorie zvládání strachu nebo děsu a pochází od antropologa Beckera. Tento autor zdůrazňuje, že člověk má neustále tendenci popřít vědomí vlastní konečnosti, vlastní smrti, protože kdyby si plně připustil svou smrtelnost, ochromila by ho poté masivní úzkost a děs. Pomocí kulturních konstruktů neboli přesvědčení (například náboženských), které sdílí mnoho lidí, se lidé brání vědomí své smrti tím, že jejich život má smysl. Pokud tedy lidé přijmou například nabízená náboženská kritéria „*správného života*“ s jeho pravidly, nebyl jejich život prožit nadarmo. Tímto sdílením náboženských přesvědčení se též stávají součástí širšího celku, kultury, ve které žijí, což jim může společně například s jejich vlastními dětmi či jimi vytvořenými díly (uměleckými, vědeckými) přinést nesmrtelnost, i po smrti tu zůstane po nich stopa v podobě jejich potomků či například vědeckých či jiných knih. Navíc vyznávaná věrouka může danému věřícímu nabízet opravdovou nesmrtelnost kupříkladu jeho duše, zde se

ovšem daná představa o nesmrtelnosti (formě existence po smrti) odvíjí od konkrétního náboženství a jeho paradigmat (Kupka, 2014).

Crocker a Nuer (2004) poukazují na vybrané nedostatky (respektive na některé výzkumně neověřené postuláty) teorie TMT. Autoři zmíněné TMT teorie například předpokládají, že sebehodnocení je lidská potřeba, která pomůže jedinci dosahovat pro něj důležité cíle a která mu efektivně pomůže v boji s úzkostí. Citovaní dva autoři však předkládají alternativní způsoby, jak se vyrovnat s úzkostí a jak dosahovat kýžených cílů. Mezi alternativami můžeme zmínit například bezpečnou citovou vazbu (secure attachment).

3 Výzkumy postojů ke smrti a vybraných relevantních fenoménů

V této poslední kapitole teoretické části se budeme věnovat výzkumům postojů ke smrti a souvisejícím fenoménům, jakými je například naděje, smysl života či sebehodnocení. V této kapitole poskytneme přehled vybraných tuzemských diplomových a disertačních prací, které se výše vyjmenovanými fenomény zabývaly. Dále svou pozornost zacílíme na studie, které se zaměřily na životní smysluplnost, naději a sebehodnocení. Postoje ke smrti budeme zkoumat v souvislosti s věkem, pohlavím, religiozitou, životní smysluplností, sebehodnocením, nadějí a několika dalšími proměnnými. Tato kapitola poskytne výchozí data pro tvorbu výzkumných hypotéz, které v rámci našeho výzkumného souboru budeme ověřovat.

3.1 Postoje ke smrti - úvodní slovo

Téma postojů ke smrti se v psychologii začalo zkoumat v polovině 20. století, zájem o tuto problematiku postupně narůstal, mimo jiné v souvislosti s tématy jako je potrat, AIDS, eutanázie, abúzus drog či násilí. Obor thanatologie sehrál též podstatnou roli (Feifel, 1990).

Kisvetrová a Králová (2014) poskytly ve své studii souhrn faktorů, které mají vliv na úzkost ze smrti. Uvádějí tedy tyto proměnné - život ohrožující nemoc (například onkologické onemocnění, chronické srdeční selhání, epilepsie, roztroušená skleróza, AIDS), prostředí, spiritualita (nebo též religiozita jakožto institucionalizovaná forma spirituality), věk, životní zkušenost, kulturní norma, sociální opora a konečně gender. Není překvapivé, že vztah těchto faktorů a úzkosti ze smrti není jednoznačný a je dále různými proměnnými různě modulován. Autorky studie uvádějí termín úzkost ze smrti, domníváme se ovšem, že se spíše jedná o postoj strachu ze smrti, byť terminologie nehovoří jednoznačně a různí autoři se svými pojetími ohledně strachu a úzkosti ze smrti zcela neshodují. Praktický přínos této studie autorky spatřují v tom, že tyto informace mohou pozitivně formovat přístup zdravotnického personálu (nejen lékařů) k pacientům, kteří trpí závažnou chorobou a téma postoje ke smrti je u nich aktuální a podstatné.

Lehto a Stein (2009) se zaměřili na kvalitativní analýzu konceptu strachu či úzkosti ze smrti, respektive relevantní literatury z let 1980 až 2007. Analýza přinesla tato zjištění - bylo identifikováno šest atributů strachu či úzkosti ze smrti (emoční, kognitivní, zkušenostní, vývojový, sociokulturní a konečně motivační). Zvýšená hladina strachu ze smrti může být následek například stresového prostředí či vnějších neblahých podmínek ve

smyslu kupříkladu válečného konfliktu, hladinu strachu ze smrti může různým způsobem modulovat dále třeba diagnóza život ohrožující nemoci nebo též osobní zkušenosti a zážitky se smrtí a umíráním. Neimeyer et al. (2004) formulují doporučení provádět výzkum postojů ke smrti pomocí multidimenzionálních metod. Takovou metodou je například inventář DAP-R, který jsme použili pro potřeby této rigorózní práce.

Postoje ke smrti jsou nejčastěji zkoumány pomocí dotazníkových metod, experimentální design výzkumu postojů ke smrti ovšem možný a proveditelný je, což dokazuje například práce Hwang, Chen a Lin (2005). Mnoho provedených psychologických výzkumů se však bohužel zaměřuje jen pouze na postoj strachu ze smrti a například religiozity, zdraví či dalších konstruktů, ostatní postoje ke smrti tak opomíjí.

3.2 Postoje ke smrti, naděje, smysl života a sebehodnocení jako témata tuzemských diplomových a disertačních prací

Postoje ke smrti, životní smysluplnost, naděje či sebehodnocení jsou témata, která se nezdá stávají výzkumným zájmem v rámci tuzemských diplomových či disertačních prací, které zpracovávají nejen studenti oboru Psychologie. Tématem sebehodnocení se například v souvislosti s faktory rodinného prostředí zabývala Budínová (2016), sebehodnocení a rizikové chování zkoumala Suchá (2014), Podmanická (2012) se zaměřila na exploraci sebehodnocení a strategií zvládnání stresu, Nejedlá (2010) hledala vztahy mezi sebezpojetím a optimismem či atribučním stylem.

Tématem postojů ke smrti se v souvislosti se spiritualitou zabývala například Machů (2016), Pavelková (2014) či Horáková (2017). Implicitní postoje ke smrti zkoumala Čížková (2017), vlivem mediální prezentace smrti na postoje ke smrti se zabývala Kadlecová (2011). Postoje ke smrti byly zkoumány u různých vývojových období - například u mladých dospělých (Heralová, 2017; Švejkovská, 2017) nebo u lidí ve středním věku a ve stáří (Blisová, 2016). Postoje ke smrti byly též zkoumány u specifických skupin probandů - například u pomáhajících pracovníků v hospicích (Šumberová, 2011; Šanderová, 2013), u studentů oboru Sociální práce (Fialová, 2015) nebo u studentů psychologie a medicíny (Zadrazilová, 2016).

Jahodová (2016) se zaměřila na výzkum postojů ke smrti a smyslu pro koherenci, Bisová (2015) zaměřila svou pozornost na smysl života a životní spokojenost, Krybusová (2016) probádala vliv intervenčně-sebezkušenostního programu na změnu postojů ke smrti.

Souvislost mezi životní smysluplností a nadějí byla též součástí témat některých dalších diplomových prací (Gregussová, 2011; Hesová, 2013; Ocisková, 2012; Škárková, 2014; Výleta, 2016). Na fenomén naděje z hlediska filosofie se zaměřila Malá (2009), Mitrovská (2011) tento fenomén zkoumala u pacientů s onkologickým onemocněním. Souvislost životní smysluplnosti a postojů ke smrti zkoumala Hanáková (2014), téma životní smysluplnosti se dále objevilo v práci Likové (2012) či Látalové (2013).

3.3 Výzkumy životní smysluplnosti, naděje a sebehodnocení

Ocisková (2012) zkoumala u 166 (z toho 126 žen) vysokoškolských studentů (studenti psychologie a studenti Obchodně podnikatelské fakulty) souvislosti naděje a životní smysluplnosti. Autorka mimo jiné přeložila z angličtiny a následně ke sběru dat použila Snyderovu Škála dispoziční naděje pro dospělé, hodnota Cronbachovo alfa u této metody byla rovna 0,75. Z výsledků vyplývá například to, že naděje (jakožto celek) a životní smysluplnost vykazala pozitivní korelaci ($r= 0,48$; $p<0,001$). Dále byla identifikována pozitivní korelace mezi dimenzí naděje typu Snaha a životní smysluplností ($r= 0,51$; $p<0,001$). Gregussová (2011) získala obdobné výsledky, v rámci souboru 175 vysokoškolských studentů našla pozitivní korelaci mezi nadějí a prožívanou smysluplností ($r= 0,44$; $p<0,01$). Též Škárková (2014) ve své práci mimo jiné reportuje hodnotu pozitivní korelace ($r= 0,2$; $p\leq 0,001$) mezi subškálou Snaha (metody Škála dispoziční naděje pro dospělé) a smyslem života. Mascaro a Rosen (2005) u souboru vysokoškolských studentů zjistili pozitivní korelaci mezi nadějí (jakožto stav, měřeno metodou Adult State Hope Scale) a životní smysluplností ($r= 0,63$; $p<0,001$; $N=191$, 74 % souboru tvořily ženy). U vysokoškolských studentů byla provedena i studie Feldmana a Snydera (2005), soubor tvořilo celkem 139 amerických univerzitních studentů, jejichž věk se pohyboval od 18 do 24 let. Byla detekována například pozitivní korelace mezi nadějí a životní smysluplností ($r= 0,72$; $p<0,01$).

Hesová (2013) využila pro svůj výzkum mimo jiné Snyderovu škálu ADHS i Halamovu metodu Škála životní smysluplnosti. Výzkumný soubor sestával z 53 seniorů. Ze získaných výsledků můžeme zmínit například pozitivní korelaci mezi nadějí a životní smysluplností ($r= 0,76$; $p<0,001$). Ondrejka, Žiaková a Farský (2008) též použili Škálu životní smysluplnosti společně například s Nowotny Hope Scale (škála měřící naději) u souboru psychiatrických pacientů a u kontrolní skupiny studentů medicíny na Slovensku. U studentů (v porovnání s pacienty) byla zjištěna vyšší míra naděje téměř ve všech jejich

dimenzích. Autoři článku poukazují na důležitost zjišťování spirituálních potřeb pacientů, mezi tyto potřeby zahrnují spiritualitu, naději či životní smysluplnost.

I následující výzkum proběhl u klinického i neklinického výběrového souboru. Výzkumný soubor byl konkrétně tvořen klinickou (124 psychiatrických pacientů) a neklinickou (201 studentů vysoké školy) skupinou probandů ze Slovenska. Mezi metodami sběru dat byla Škála životní smysluplnosti, Škála dispoziční naděje pro dospělé či Škála naděje od Nowotné. Metoda SCL-90 (Symptom Checklist) byla užitá pro zjištění duševního zdraví, respektive přítomnosti psychopatologie. U souboru vysokoškolských studentů dosáhl koeficient Cronbachovo alfa u Škály životní smysluplnosti (jako celku) hodnotu 0,88. Výsledky ukazují na komplexní souvislost psychického zdraví s existenciálními a spirituálními (či religiózními) proměnnými, příkladem existenciálních proměnných je naděje či životní smysluplnost. Posledně jmenovaná proměnná se ukázala jako nejsilnější pozitivní korelát duševního zdraví, který dokáže velmi zřetelně odlišit běžnou a klinickou populaci, ačkoliv je potřebné dodat, že je možná i obousměrná kauzalita a že výzkumný soubor byl poměrně heterogenní (například z hlediska věku či nejvyššího dosaženého vzdělání), takže možnosti generalizace výsledků jsou značně omezené (Halama, Ondrejka, Žiaková, & Farský, 2010).

Následující dva výzkumy zkoumají i fenomén sebehodnocení. 148 slovenských adolescentů se podrobilo výzkumu, který provedl Halama a Dědová (2007). Byly objeveny například tyto vztahy: pozitivní korelace mezi životní smysluplností a nadějí dosáhla hodnoty $r = 0,65$; $p < 0,01$. Sebehodnocení korelovalo pozitivně s životní smysluplností ($r = 0,57$; $p < 0,01$) i s nadějí ($r = 0,52$; $p < 0,01$). Výzkum autorů mimo jiné prokázal, že životní smysluplnost a naděje nejsou ovlivňované pouze základními osobnostními charakteristikami. Například naděje je nezávislým (myšleno od pěti osobnostních faktorů dle modelu Big Five) prediktorem sebehodnocení. Druhý výzkum pochází od Feckové a Halamy (2009). Škála životní smysluplnosti byla společně s Rosenbergovou škálou sebehodnocení a Škálou životní spokojenosti administrována slovenským studentům středních škol. Výzkumný soubor tvořilo 252 adolescentů (129 žen, 123 mužů). Průměrný věk byl 17,02 let. Byla zjištěna pozitivní korelace mezi celkovým skóre životní smysluplnosti a sebehodnocením ($r = 0,55$; $p < 0,01$). Dle Feckové a Halamy (2009) může být nezřídka zjištěná vyšší míra smysluplnosti u vysokoškolských studentů zapříčiněna například tím, že nedostatečně reprezentují svou věkovou kohortu - předpokládá se u nich vyšší inteligence či sociální status, což může právě vést k naměřené vyšší míře životní

smysluplnosti. V tomto výzkumu byly též úspěšně ověřeny psychometrické kvality Škály životní smysluplnosti.

Tomšik (2014) porovnával rozdíly v prožívání životní smysluplnosti (byla použita Halamova Škála životní smysluplnosti) u vysokoškolských a středoškolských studentů v České republice a Slovenské republice. Celkem u 249 probandů například zjistil, že v rámci jeho výzkumného souboru neexistuje mezipohlavní rozdíl v míře životní smysluplnosti a že studenti vysokých škol mají vyšší míru životní smysluplnosti v porovnání se studenty středních škol. Nebyl prokázán statisticky významný rozdíl v životní smysluplnosti mezi Čechy a Slováky, kteří studují vysokou školu.

Závěrem této podkapitoly uvedeme výzkum Halamy (2001), který Snyderovu Škálu dispoziční naděje pro dospělé koreloval s ostatními metodami - například se Škálou spokojenosti se životem (Satisfaction with Life Scale), dále s Testem životních cílů (Purpose in Life Test), s Dotazníkem životní orientace (Sense of Coherence) či s Profilem životních postojů (Life Attitude Profile). Dle zjištěných hodnot korelačních koeficientů a hodnot signifikance je patrné, že byla identifikována pozitivní korelace mezi nadějí a životní smysluplností, životní spokojeností a též akceptací smrti. Životní smysluplnost a dimenze naděje Snaha vykázala pozitivní korelaci ($r= 0,38$; $p<0,01$), též dimenze Cesta pozitivně korelovala s životní smysluplností. Postoj akceptace smrti vykázal hodnotu pozitivní korelace s dimenzí naděje Cesta ($r= 0,22$; $p<0,01$).

3.4 Postoje ke smrti s důrazem na roli věku a pohlaví

Výzkumníci zkoumali souvislost věku a postojů ke smrti. Je patrný trend nižšího strachu ze smrti a vyšší míry přijetí smrti u starších osob na rozdíl od osob ve středním nebo mladém dospělém věku. Vysvětlení tohoto jevu jsou pochopitelně různá, existenciální pohled nabízí vysvětlení, že jedinec například v seniorském věku cítí, že svůj úkol či poslání zde již vykonal a tak blížící se smrt bere jako přirozené vyústění života. Také se zkoumal vliv pohlaví. Většina výzkumníků zjistila vyšší míru strachu ze smrti u žen ve srovnání s muži. Zkoumání tohoto vztahu však závisí na volbě výzkumné metody, je rozdíl, zda je výzkum proveden unidimenzionální nebo multidimenzionální metodou (Neimeyer, 1994).

Rasmussen a Brems (1996) ve svém výzkumu na 194 probandech došli k závěru o negativní korelaci mezi věkem a strachem ze smrti, nicméně proměnná věk vysvětlovala dle provedené regresní analýzy pouze 2 procenta rozptylu závisle proměnné strach ze

smrti. Dále Thorson a Powell (1988) na výzkumném souboru 599 dospělých probandů zjistili, že ženy vykazují vyšší míru strachu ze smrti než muži a že starší lidé mají nižší míru strachu ze smrti oproti mladším jedincům. Vyšší míru strachu ze smrti u žen v seniorském věku v institucionální péči prokázal též například Missler et al. (2012).

V dalším výzkumu byla zjišťována míra strachu ze smrti v souvislosti s věkem a pohlavím. V článku, který se skládá ze dvou studií, byla použita Collet-Lesterova škála (výzkumný soubor o velikosti 304 probandů) a Templerova škála (výzkumný soubor čítající 113 žen). Data ukázala, že strach ze smrti vrcholí kolem 20. roku věku u mužů i žen a poté klesá, další vrchol strachu ze smrti je ovšem též mezi 50. a 60. rokem, ale to už pouze u žen, nikoliv u mužů. U žen je tedy patrné specifické bimodální rozdělení (Russac, Gatliff, Reece, & Spottswood, 2007).

Další poznatky přinesla ve své studii Jackson (2008), která zkoumala vliv (včetně možných interakcí) věku, pohlaví a sebehodnocení na strach ze smrti (pomocí metody RDAS) u skupiny 136 probandů rozdělených do třech věkových kohort. Byl prokázán již z dřívějších výzkumů známý vztah - u starších jedinců byla nižší míra strachu ze smrti oproti jedincům mladším a dále ženy vykazovaly vyšší míru strachu ze smrti než muži. Dále se ukázalo, že se zvyšujícím se sebehodnocením klesá hladina strachu ze smrti. Je podstatné zmínit, že dle této studie mají tři zmíněné proměnné vliv na míru strachu ze smrti, a to samy o sobě, nikoliv ve vzájemné interakci. I tento výzkum s sebou nese omezení, například v tom smyslu, že více než polovinu souboru tvořili pregraduální studenti soukromé křesťanské vysoké školy.

Naopak protikladná zjištění přinesl Swenson (1961), který ve svém výzkumu u výzkumného souboru seniorů nenalezl signifikantní souvislost mezi postojem ke smrti a sociodemografickými proměnnými jako je například věk, pohlaví či velikost místa bydliště. K měření postojů ke smrti autor použil například metodu Check List of Death Attitudes.

Machů (2012) ve své magisterské diplomové práci zkoumala postoje ke smrti v souvislosti s věkem, pohlavím a náboženským přesvědčením, velikost výběrového souboru činila 330 probandů ve věku od 18 do 88 let, byla použita metoda DAP-R. Zjištění jsou mimo jiné tato: negativní korelace mezi strachem ze smrti a věkem, religiozita (zde křesťané) signifikantně snižuje míru strachu ze smrti, škála vyhýbání se smrti negativně koreluje s pohlavím i s religiozitou. Škála strachu ze smrti nevykázala statisticky signifikantní korelaci s pohlavím, což je v rozporu s tradovaným vztahem, že ženy prožívají větší míru strachu ze smrti než muži. Škála neutrálního přijetí smrti nekorelovala

statisticky významně s věkem, pohlavím či religiozitou. Škála vstřícného přijetí smrti ve zmíněném výzkumu pozitivně korelovala s religiozitou, zatímco škála únikového přijetí smrti vykazovala pozitivní souvztažnost jen s věkem. Tato škála navíc pozitivně koreluje se škálou vstřícného přijetí smrti, ačkoliv by se tak z jejich podstaty nemělo logicky stát. Autorce se podařilo zmíněnými nezávislými proměnnými vysvětlit varianci závisle proměnné (daný typ postoje ke smrti) dokonce z 52 procent (což je velmi úctyhodné číslo) u škály přátelského přijetí, u ostatních škál však byla podstatně nižší úspěšnost. Je tedy patrné, že zbývá prostor pro exploraci dalších vysvětlujících proměnných daného postoje ke smrti.

Machů (2016) ve své disertační práci navázala na svou předchozí studii. V této práci provedla výzkum, který se zabýval spiritualitou a postoji ke smrti (s ohledem na strukturu osobnosti a též sociodemografické proměnné jako například věk, pohlaví, partnerský vztah, rodičovství), pro svou disertační práci shromáždila data od 300 probandů. Opět byla nalezena negativní souvztažnost mezi strachem ze smrti a religiozitou ($r = -0,21$; $p \leq 0,001$). Dále zjistila autorka pozitivní korelaci mezi strachem ze smrti a neuroticismem. Doktorka Machů došla k závěru na podkladě výzkumu, že nejvíce ovlivňuje postoje ke smrti religiozita, naopak pohlaví a věk nehrají významnou roli.

3.5 Postoje ke smrti s důrazem na roli religiozity

Již před mnoha lety Swenson (1961) ve svém výzkumu u výzkumného souboru seniorů našel signifikantní vztah postoje ke smrti a religiozity. Dále můžeme zmínit, že před 18 lety uveřejnili Fortner a Neimeyer (1999) studii, ve které porovnávali 49 studií, které se zaměřily výhradně u starších dospělých lidí na exploraci vztahu strachu ze smrti a například věku, pohlaví, fyzických či psychických obtíží a také například religiozity. Mimo jiné bylo odhaleno, že u starších jedinců je vyšší míra strachu ze smrti spojena s vyšší mírou fyzických i psychických problémů. Naopak proměnné jako je věk, pohlaví a religiozita nevykazovaly souvislost s mírou strachu ze smrti. Hladina strachu ze smrti u jedinců v posledních dekádách života se stabilizuje a již neklesá. Autoři výzkumu dále poukazují na rozdílnost korelací mezi strachem ze smrti a religiozitou, pokud se použijí metody na měření religiozity jako takové, nebo škály, kde je zjišťováno religiózní chování i vyznávané religiózní postoje a názory. Výzkumníci vyzdvihují praktický přesah zkoumání strachu ze smrti u starších jedinců, zjištění z těchto výzkumů mohou posléze přispět k aplikaci efektivních postupů, které budou moci zlepšovat kvalitu života

kupříkladu seniorů. Zmínění autoři dále doporučují při výzkumu strachu ze smrti využít experimentální design, který by mohl přinést poznatky o kauzalitě mezi zkoumanými jevy. Tento typ designu využili mimo jiné Bozo, Tunca a Šimšek (2009), kteří provedli experiment zaměřený na souvislost věku a strachu ze smrti s praktikováním zdravého životního stylu.

Se zajímavým příspěvkem přišel Dezutter et al. (2008), který (s kolegy) zjišťoval na výzkumném souboru o velikosti 471 dospělých Belgičanů (80 % bylo katolického vyznání) souvislost religiozity a postojů ke smrti, byla využita mimo jiné metoda DAP-R (v této studii ovšem byla tato metoda zbavena subškály Únikového přijetí smrti). K analýze byla využita hierarchická regresní analýza, kterou se mimo jiné zjistilo následující - religiozita s důrazem na víru v transcendentno a posmrtný život souvisí se vstřícným postojem ke smrti. Pokud však lidé danou věrouku chápou jen doslovně a vyhýbají se různým alternativním (a někdy svým obsahem nejednoznačným) výkladům daných otázek víry, mají vyšší míru strachu ze smrti. Z tohoto výzkumu tedy plyne poučení, že je prospěšné nezjišťovat pouze afilii k dané církvi, ale také přístup jedince k věroučným otázkám. Tímto se řídili ve svém výzkumu například Pierce, Cohen, Chambers a Meade (2007), kteří na poměrně početném výzkumném souboru (375 probandů, z toho 118 mužů a 257 žen ve věku 13 až 25 let) ověřovali vztah mezi pohlavím, strachem ze smrti a náboženskou motivací. Byla využita Templerova Škála úzkosti ze smrti a Škála náboženské motivace od Allporta a Rosse - informace k této metodě lze nalézt v bakalářské práci Kováře (2015). Ženy v tomto výzkumu vykazovaly vyšší míru strachu ze smrti a též vyšší míru extrinsické náboženské motivace (instrumentální typ motivace). Přínos tohoto výzkumu tedy můžeme také spatřovat z našeho pohledu v použití metody, která zjišťuje motivaci k víře. Také můžeme zmínit, že souvislost mezi religiozitou (intrinsickou a extrinsickou) a postoji ke smrti u křesťanů v porovnání s buddhisty zkoumali Wong, Fung a Jiang (2015) mimo jiné pomocí čínské verze metody DAP-R.

Morris a McAdie (2009) ve svém výzkumu zacílili pozornost na možné rozdíly mezi skupinou křesťanů, muslimů a nenáboženskou skupinou v těchto oblastech: osobnostní rysy, strach ze smrti a pocit životní pohody (well-being). Probandi z křesťanské skupiny vykazovali nižší míru strachu ze smrti v porovnání s dvěma ostatními skupinami. Výhrady k tomuto výzkumu mohou spočívat opět ve výběrovém souboru, který byl tvořen 135 studenty psychologie. Dále strach ze smrti byl zjišťován nikoliv například metodou DAP-R, nýbrž pouze zaškrtnutím jednoho čísla (reprezentujícího míru strachu ze smrti) na osmibodové škále Likertova typu.

Poslední výzkum v této oblasti, který zmíníme, je výzkum zaměřený na přezkoumání souvislosti religiozity a postojů ke smrti na specifickém výběrovém souboru 213 adolescentů, vysokoškolských studentů mimo jiné oboru Psychologie. Byla použita například hierarchická regresní analýza společně se shlukovou analýzou, mezi použitými metodami můžeme zmínit inventář DAP-R. Autoři výzkumu dospěli například k tomu, že religiozita jako taková sama o sobě nesnižuje míru strachu ze smrti, ale naopak v kombinaci s poněkud dogmatickým chápáním dané víry míru strachu ze smrti zvyšuje. Limity výzkumu jsou mimo jiné v tom, že například pouze asi čtyři procenta z 213 probandů považovala náboženství za velmi důležitou věc. Navíc se výzkumný soubor skládal z vysokoškolských studentů a navíc též ze studentů psychologie, takže možnosti generalizace výsledků na celou populaci adolescentů jsou velmi značně omezené (Dezutter, Luyckx, & Hutsebaut, 2009).

3.6 Postoje ke smrti a životní smysluplnost

Prostřednictvím využití Existenciální škály a Revidovaného profilu postoje ke smrti u výzkumného souboru 277 probandů starších 18 let získala Hanáková (2014) mimo jiné tato data - míra životní smysluplnosti pozitivně koreluje se strachem ze smrti ($r= 0,24$; $p<0,001$) a též pozitivně koreluje s únikovým přijetím smrti ($r= 0,23$; $p<0,001$). Tyto výsledky se autorovi této rigorózní práce jeví jako rozporuplné. Smysluplnost zde ve stejném směru koreluje jak s negativním, tak s pozitivním postojem ke smrti. Dále se jeví problematické, že zjištěná souvislost životní smysluplnosti a únikového přijetí smrti by snad měla znamenat, že čím více člověk prožívá život jako smysluplný, tím více by si přál odejít z tohoto světa, který vnímá jako plný utrpení.

V rámci výzkumného souboru 103 Američanů ve věku 58 a 87 let bylo zjištěno, že strach ze smrti i postoj vyhýbání se smrti negativně koreluje s prožívanou životní smysluplností ($r= -0,28$; $p<0,01$, respektive $r= -0,29$; $p<0,01$). Životní smysluplnost vykazala pozitivní korelaci s postojem vstřícného přijetí smrti ($r= 0,23$; $p<0,05$). Se vstřícným přijetím smrti též pozitivně koreluje religiozita ($r= 0,43$; $p<0,01$). Tato data reportovala Ardelt (2003). Též Durlak (1972) identifikoval negativní korelaci mezi strachem ze smrti a životní smysluplností ($r= -0,68$; $p<0,001$) v rámci souboru 94 univerzitních studentů.

Jahodová (2016) ve své práci identifikovala (u souboru 43 pracovníků v hospicích) pozitivní korelaci mezi strachem ze smrti a smyslem pro koherenci. Autorka nabízí

zdůvodnění tohoto výsledku v tom smyslu, že čím více daný jedinec chápe svůj život jako smysluplný, srozumitelný a zvládnutelný, tím více se obává smrti, která by dosavadní uspokojivý život ukončila. Žádné další korelační vztahy mezi postoji ke smrti dle metody DAP-R a smyslem pro koherenci dle metody SOC nebyly zjištěny. Jiné výsledky přinesla druhá část výzkumu zmíněné autorky u 119 pracovníků nemocnic. U této skupiny byla zjištěna pozitivní korelace mezi postojem ke smrti typu Vstřícné přijetí smrti a Únikové přijetí smrti a smyslem pro koherenci. Halama (2002) doplňuje, že pokud je například kognitivní komponenta životní smysluplnosti oslabena, pak jedinec cítí chaos ve svém životě, prožívá existenciální úzkost, která se projevuje například strachem ze smrti, není tedy schopen začleňovat jednotlivé události do smysluplného celku vlastního života, pociťuje izolaci.

3.7 Postoje ke smrti a sebehodnocení

V rámci souboru 153 probandů, pacientů v hospici, byl administrován Revidovaný profil postoje ke smrti (DAP-R), použita byla též například Rosenbergova škála sebehodnocení. Bylo mimo jiné zjištěno, že muži pociťují větší strach ze smrti či mají větší tendenci se tématu smrti vyhýbat v porovnání se ženami. Autoři dále dospěli například k těmto výsledkům: negativní korelace mezi strachem ze smrti a sebehodnocením ($r = -0,22$; $p < 0,05$), pozitivní korelace mezi vstřícným postojem ke smrti a sebehodnocením ($r = 0,35$; $p < 0,05$), korelace mezi postoji vyhýbání se smrti a únikovým přijetím smrti v souvislosti se sebehodnocením byly statisticky nesignifikantní (Neimeyer, Currier, Coleman, Tomer, & Samuel, 2011).

K obdobným výsledkům dospěla též Pavelková (2014), která pro potřeby svého výzkumu administrovala metodu DAP-R i Rosenbergovu škálu sebehodnocení u výzkumného souboru, který čítal 202 osob ve věku od 18 do 84 let. Reliabilita Rosenbergovy metody dosáhla hodnoty Cronbachovo alfa rovno 0,79. Sebehodnocení nevykázalo statisticky významnou korelaci s postojem vyhýbání se smrti, se strachem ze smrti ovšem sebehodnocení negativně koreluje ($r = -0,27$; $p < 0,001$).

3.8 Postoje ke smrti ve vztahu s dalšími fenomény

Bluck, Dirk, Mackay a Hux (2008) realizovali studii, která se zabývala vztahem postojů ke smrti a individuálními zkušenostmi se smrtí a umíráním, také byl zjišťován vliv autobiografických vzpomínek. Na výzkumném souboru 52 probandů (dobrovolníci

v hospicovém zařízení, konkrétně 12 mužů a 40 žen) bylo mimo jiné pomocí metody DAP-R zjištěno, že nižší míra strachu ze smrti nebo vyhýbání se smrti souvisí s vyšší mírou zkušeností se smrtí, kterou kupříkladu daní probandi získali po dobu svého působení v hospici. Výzkumníci však upozorňují, že vždy nemusí větší množství osobních zkušeností se smrtí vést k více pozitivním postojům ke smrti u daného jedince, vždy záleží na kontextu i na osobnosti jedince, což jsou podstatné proměnné v tomto vztahu. Limity této studie spočívají například v absenci zjišťování religiozity, v nevyváženosti souboru z hlediska pohlaví a věku a do jisté míry samozřejmě i v tom, že byly použity sebeposuzovací dotazníkové metody, v nichž může proband odpovídat kupříkladu podle sociální žádoucnosti.

Dále kupříkladu Bodner, Shrira, Bergman a Cohen-Fridel (2015) realizovali svou studii na výběrovém souboru 188 probandů, mimo jiné použili inventář DAP-R. Zjistili například hodnoty korelací mezi strachem ze smrti a psychickým distresem ($r= 0,33$; $p<0,001$) nebo mezi strachem ze smrti a dosaženým vzděláním ($r= -0,14$; $p\leq 0,05$). Korelace mezi strachem ze smrti a věkem či pohlavím nebyla v tomto výzkumu signifikantní.

Jak je z výše uvedeného patrné, postoje ke smrti souvisí s mnohými proměnnými - kromě religiozity, zdravotního stavu, sebehodnocení či životní smysluplnosti je to kupříkladu i vykonávání dobrovolnických aktivit (Jung, 2013).

II. EMPIRICKÁ ČÁST

1 Výzkumný problém a cíle výzkumu

Téma smrti, smyslu života, naděje či sebehodnocení je často velmi aktuální či naléhavé pro jedince, kteří se nachází v období adolescence či mladé dospělosti. Vysokoškolští studenti nejsou výjimkou. Při studiu může hrát významnou roli právě to, jak student přistupuje ke svému životu, zda v něm shledává smysl, jak percipuje svou budoucnost, jak sám sebe hodnotí. Zmíněné proměnné tedy mají potenciál značně ovlivnit nejen průběh studia na vysoké škole, ale též i budoucí roky či dekády v tom smyslu, jak se bude život jedince (nyní studenta či studentky) dále vyvíjet. V této rigorózní práci se u skupiny studentů vysokých škol zaměřujeme na to, jak daný postoj ke smrti souvisí s prožívanou životní smysluplností, nadějí či s prožívaným sebehodnocením. Dále bereme v úvahu dalších několik proměnných (například religiozita či přímá zkušenost se smrtí), které mohou postoj ke smrti též ovlivnit.

Cílem této rigorózní práce je explorace postojů ke smrti v souvislosti s nadějí, životní smysluplností a sebehodnocením u studentů tuzemských vysokých škol. Dále budeme zkoumat souvislost daného postoje ke smrti a dalších vybraných proměnných, mezi které patří například osobní zkušenost s péčí o umírajícího, přímá zkušenost s úmrtím, religiozita, věk či pohlaví. Námi získané empirické výsledky budeme porovnávat s relevantními studii z našeho prostředí či ze zahraničí.

Přínos této rigorózní práce by mohl být spatřován například v tom, že tato práce může svým dílem přispět k otevření diskurzu, který se bude týkat zkoumané problematiky postojů ke smrti v souvislosti s vybranými fenomény. Další přínos lze vidět v tom, že tato rigorózní práce může studenty vysokých škol, kteří se zapojili do výzkumu či o výzkumu slyšeli a téma je zaujalo, podnítit k individuálnímu hlubšímu zamyšlení se nad danou problematikou, což následně může svým způsobem přispět k rozvoji jejich osobnosti. Zjištění z této práce, ať už jde o výsledky výzkumu či například o psychometrická data aplikovaných výzkumných metod, budou použitelná při případném budoucím výzkumu v této oblasti.

2 Hypotézy

V souladu s cílem této rigorózní práce a na základě prezentovaných zjištění z relevantních studií formulujeme těchto následujících sedm hypotéz.

H1: Existuje statisticky významná negativní korelace mezi skórem subškály Strach ze smrti a životní smysluplností dle celkového skóru Škály životní smysluplnosti u vybraného výzkumného souboru vysokoškolských studentů.

H2: Existuje statisticky významná negativní korelace mezi skórem subškály Strach ze smrti a sebehodnocením u vybraného výzkumného souboru vysokoškolských studentů.

H3: Existuje statisticky významná pozitivní korelace mezi skórem subškály Vstřícné přijetí smrti a nadějí u vybraného výzkumného souboru vysokoškolských studentů.

H4: Existuje statisticky významná negativní korelace mezi pohlavím a skórem subškály Strach ze smrti u vybraného výzkumného souboru vysokoškolských studentů.

H5: Existuje statisticky významná pozitivní korelace mezi religiozitou a skórem subškály Vstřícné přijetí smrti u vybraného výzkumného souboru vysokoškolských studentů.

H6: Existuje statisticky významná pozitivní korelace mezi skórem subškály Vstřícné přijetí smrti a kognitivní dimenzí životní smysluplnosti u vybraného výzkumného souboru vysokoškolských studentů.

H7: Existuje statisticky významná negativní korelace mezi životní smysluplností dle celkového skóru Škály životní smysluplnosti a skórem subškály Únikové přijetí smrti u vybraného výzkumného souboru vysokoškolských studentů.

3 Metodologický rámec

Tato kapitola empirické části bude pojednávat o aplikovaných výzkumných metodách sběru dat a též o užití metodice. Sběr dat proběhl za pomoci administrace čtyř sebeposuzovacích metod - inventářů, další data byla získána pomocí nestandardizovaného strukturovaného dotazníku, který byl zaměřen na sociodemografické proměnné. V této kapitole též uvedeme, jak jsme získaná data analyzovali a zpracovávali, budou zmíněny též vysvětlivky ke zkratkám, které budeme dále v textu používat. Neopomene zde též pojednat o etice námi provedeného výzkumného šetření.

Cíl této rigorózní práce lze definovat následovně: výzkum postojů ke smrti v souvislosti s nadějí, životní smysluplností, sebehodnocením a návazně též s vybranými sociodemografickými proměnnými v rámci výzkumného souboru studentů vysokých škol, jejichž věk spadá do rozmezí 18 až 30 let. Rámec našeho výzkumu tvoří kvantitativní metodologický přístup. Kvalitativně jsme vyhodnocovali pouze vzkazy a komentáře, které probandi mohli na vyhrazeném místě na konci výzkumné baterie zanechat. Typ našeho výzkumu patří do kategorie dotazníkové šetření, v našem případě se jedná přesně řečeno o korelační studii, též využijeme regresní analýzu. Metodou pro sběr dat byly čtyři inventáře a jeden strukturovaný dotazník na sociodemografické proměnné.

3.1 Metoda získávání dat

Jak bylo již uvedeno výše, ke sběru dat pro tuto rigorózní práci jsme použili nestandardizovaný strukturovaný dotazník, který obsahoval osm otázek na vybrané proměnné, které mají potenciál postoj ke smrti ovlivňovat. Po úvodním slovu a tomto dotazníku v naší výzkumné baterii metod následovala Rosenbergova škála sebehodnocení (ROS), za ní byla umístěna Škála cílů (neboli Škála dispoziční naděje pro dospělé - ADHS). Dále byla ve výzkumné baterii Škála životní smysluplnosti (ŠŽZ), po které následovala metoda Revidovaný profil postoje ke smrti (DAP-R). Rosenbergova škála sebehodnocení, Škála dispoziční naděje pro dospělé a Revidovaný profil postoje ke smrti, tyto tři metody byly dostupné v české verzi, nikoliv však Škála životní smysluplnosti, tu jsme přeložili ze slovenštiny do češtiny. Jelikož byl překlad poměrně značně jednoduchý, nevyužili jsme sofistikovanější metody překladu (například metodu zpětného překladu). Na překladu této metody se podílela klinická psycholožka, která disponuje pasivní znalostí slovenského jazyka, a též autor této rigorózní práce. Na konci naší výzkumné baterie byl

dán prostor, aby se mohl každý proband anonymně vyjádřit, ať už se jednalo o vzkaz, komentář, pozdrav či pochvalu.

3.1.1 Nestandardizovaný strukturovaný dotazník

Probandi byli prostřednictvím námi vytvořeného strukturovaného dotazníku žádáni, aby na základě jasně daných instrukcí zodpověděli osm otázek. Těchto osm otázek se týkalo: pohlaví, věku, studované vysoké školy, studovaného oboru i fakulty, na které daný proband studuje. Dále jsme se tázali na ročník studia, religiozitu, zkušenosti s péčí o umírajícího člověka či na přímou zkušenost probandů s úmrtím. Pokud probandi současně studovali více oborů na více fakultách (či případně ještě na několika vysokých školách), byli žádáni, aby vše do příslušné kolonky zapsali. Též byli žádáni, aby u ročníku psali, zda se jedná o studium bakalářské či navazující. Pokud proband byl členem či členkou dané církve či náboženské společnosti, byl vyzván, aby název církve či náboženské společnosti uvedl.

3.1.2 Revidovaný profil postoje ke smrti (DAP-R)

Wong, Reker a Gesser jsou autory multidimenzionální metody měření postojů ke smrti, kterou pojmenovali Revidovaný profil postoje ke smrti (Death attitude profile-revised, zkráceně DAP-R) (Neimeyer, 1994). Českou verzi této metody jsme se svolením převzali od Machů (2012), která ji přeložila do českého jazyka a poskytla též psychometrické ukazatele tohoto nástroje.

Tento inventář se skládá z pěti subškál, dohromady je tato metoda tvořena 32 položkami, na které proband odpovídá (od „*zcela souhlasím*“ po „*zcela nesouhlasím*“) pomocí sedmistupňové škály Likertova typu, kde zcela nesouhlasná odpověď dostane 1 bod a odpověď zcela souhlasná dostane naopak bodů 7. Čím vyšší je tedy celkový součet bodů za danou subškálu (hrubý skóre subškály), tím více se daný proband ztotožňuje s postojem, který daná subškála reprezentuje. Subškály nesou tyto názvy: Strach ze smrti, Vyhybavý postoj ke smrti, Neutrální přijetí smrti, Vstřícné přijetí smrti, Únikové přijetí smrti. Jednotlivé vyjmenované subškály obsahují tento počet položek: 7, 5, 5, 10 a 5 (Neimeyer, 1994).

Subškála Strach ze smrti je zaměřena na negativní myšlenky a pocity ohledně strachu ze smrti (například položka „*Mám intenzivní strach ze smrti.*“). Subškála Vyhybavý postoj ke smrti obsahuje položky, které vyjadřují tendenci jedince vyhybat se

myšlenkám nebo hovoru na téma smrt, protože toto téma u jedince provokuje úzkost (například „*Snazím se nemít nic společného s tématem smrti.*“). Třetí dimenze této metody se zabývá postojem neutrálního přijetí smrti, smrt je tedy přirozená součást života, kterou jedinec s tímto postojem nevítá, ale také se jí zároveň nebojí (například „*Smrt je jednoduše součástí procesu života.*“). Čtvrtá dimenze vstřícné přijetí smrti přináší pozitivní pohled na smrt jako na bránu nebo přechod do šťastného života po smrti (například „*Vidím smrt jako přechod na věčné a požehnané místo.*“). Pátá a poslední subškála je zacílena na postoj únikového přijetí smrti, smrt je tedy vnímána pozitivně, protože jedinci umožní ukončení vezdejšího utrpení a přechod do příznivější existence (například „*Smrt je vysvobozením z bolesti a utrpení.*“) (Neimeyer, 1994).

Negativní postoj vůči smrti má dvě podmnožiny a lze jej tedy prostřednictvím této metody vyjádřit v subškálách Strach ze smrti a Vyhýbavý postoj ke smrti. Pozitivní postoj ke smrti je vyjádřen v metodě DAP-R subškálami Vstřícné přijetí smrti a Únikové přijetí smrti. Poté je tu zbývající subškála Neutrální přijetí smrti, která přirozeně nespadá ani do pozitivního a ani do negativního vymezení se k smrti (Neimeyer, 1994).

Revidovaný profil postoje ke smrti je unikátní v tom smyslu, že zachycuje poměrně širokou škálu postojů, které může jedinec ke smrti zaujímat. Tento inventář je použitelný nejen z hlediska výzkumu, ale též v praxi. Je dále patrné, že člověk může zastávat na první pohled dva rozdílné postoje ke smrti - například strach ze smrti a zároveň vstřícný postoj ke smrti, ani jednomu z těchto postojů nelze izolovaně plně porozumět, aniž bychom dostatečně neprozkoumali i postoj druhý (Neimeyer, 1994). Z tohoto zjištění též plyne logická hypotéza o existenci různě silné či slabé interkorelaci mezi danými pěti subškálami.

3.1.3 Škála dispoziční naděje pro dospělé (ADHS)

Halama (2001) se ve svém článku zaměřil na sebehodnotící škálu Adult Hope Trait Scale, zkráceně Škála naděje. Tato metoda je určena pro jedince ve věku 15 let a více. Halama tuto škálu přeložil do slovenského jazyka a administroval na výzkumném souboru 168 vysokoškolských studentů na Slovensku. Soubor tvořilo 55 mužů a 113 žen, průměrný věk byl 20,1 let. Průměrný skóre této metody byl u tohoto souboru roven 23,05, směrodatná odchylka byla 2,81, hodnota Cronbachovo alfa byla rovna 0,71. Korelační koeficient mezi oběma subškálami této metody byl roven $r=0,44$. Dle provedené faktorové analýzy dva faktory (Snaha a Cesta) vysvětlují 33,3 procenta rozptylu. Lze tedy konstatovat, že

slovenský překlad Škály naděje disponuje dostatečnými psychometrickými vlastnostmi a může být použit ve výzkumu. Co se týká názvu škály: „*Snyder doporučuje škálu při administraci nazvat Škála cílů, aby se předešlo zbytečným otázkám probandů a možným komplikacím*“ (Halama, 2001, 142).

Český překlad (finální verze) Škály dispoziční naděje pro dospělé a její psychometrickou analýzu provedla Ocisková et al. (2016). Výzkumný soubor sestával z 394 dospělých osob, 303 žen a 91 mužů, většina probandů se nalézala ve věkovém rozmezí 20 až 29 let. Výběr probandů proběhl metodou nepravděpodobnostního výběru. Naměřené hodnoty koeficientu Cronbachovo alfa byly dostatečné (α pro celou škálu byla rovna hodnotě 0,82, subškála Cesta dosáhla hodnoty 0,71 a subškála Snaha hodnoty 0,73). Faktorová analýza prokázala dva faktory - Cesta a Snaha, tyto faktory vysvětlily 42,8 procent rozptylu celkového skóru škály. V rámci citované studie byly vytvořeny též stenové normy.

Poměrně podrobnou konfirmační faktorovou analýzu Snyderova modelu naděje provedli též Babyak, Snyder a Yoshinobu (1993), dvoufaktorová struktura naděje se ukázala jako vhodnější přístup v porovnání s jednofaktorovou.

Na základě citované studie (Ocisková et al., 2016) a jejích výsledků lze konstatovat, že česká verze Škály dispoziční naděje pro dospělé je první dostupnou metodou pro měření naděje v češtině, kterou lze výzkumně i klinicky využívat, psychometrické parametry této metody jsou vyhovující. Tuto škálu a její překlad jsme tedy použili v rámci našeho sběru dat.

Jedinec v této škále odpovídá na výroky pomocí využití osmistupňové škály Likertova typu, kde číslo 1 označuje možnost „*naprosto nepravdivé*“ a číslo 8 „*naprosto pravdivé*“ (Ocisková et al., 2016). Tato metoda obsahuje 12 položek, čtyři položky (číslo 2, 9, 10, 12) sytí faktor Snaha (agency), čtyři položky (číslo 1, 4, 6, 8) sytí faktor Cesta (pathway) a zbývající čtyři položky této metody (číslo 3, 5, 7, 11) jsou tak zvané slepé, které neskórujeme a mají funkci distraktorů. V této metodě se nenachází reverzně skórované položky (Halama, 2001).

3.1.4 Škála životní smysluplnosti (ŠŽZ)

Škála životní smysluplnosti (originální slovenský název: Škála životnej zmysluplnosti) je dílem významného slovenského psychologa Halamy. Vznikla mimo jiné z důvodů problematické adaptace zahraničních metod - překlad položek je mnohdy

obtížným (ne-li prakticky nemožným) úkolem, což vede například ke snížení reliability či k narušení faktorové struktury dané metody. Tato škála vychází z konceptu trojsložkového modelu chápání smyslu života (Halama, 2002).

Škála životní smysluplnosti (respektive její finální verze) sestává z 18 položek, 6 položek je formulováno negativně. Každá z třech dimenzí (či subškál) je tvořena 6 položkami, probandi hodnotí jednotlivé výroky pomocí pětistupňové škály Likertova typu, možné hrubé skóre je tedy v rozmezí od 18 do 90 bodů. Tato metoda byla administrována na výzkumném souboru 159 probandů - studentů slovenských vysokých škol. Dle pohlaví bylo složení: 110 žen, 48 mužů, 1 proband neuvedl pohlaví. Průměrný celkový skór byl 72,46, směrodatná odchylka byla rovna 9,53. Průměrný skór u kognitivní dimenze dosáhl hodnoty 23,03, u motivační dimenze hodnoty 23,92 a u afektivní dimenze hodnoty 25,39. Interkorelace mezi jednotlivými subškálami (dimenzemi) nabývaly hodnot od 0,49 do 0,56, což ukazuje na závislost jednotlivých dimenzí mezi sebou, hodnoty interkorelací ovšem též ukazují na to, že zkoumané proměnné jsou právem rozděleny do třech subškál, že je tedy mezi nimi znatelný rozdíl (Halama, 2002).

Byla zjištěna hodnota vnitřní konzistence metody dle koeficientu Cronbachovo alfa. Hodnota alfa pro škálu jako celek byla rovna 0,87, tedy na vyhovující hladině. Cronbachovo alfa nabývalo dostatečně vysokých hodnot též u subškál: kognitivní subškála dosáhla hodnoty 0,78, motivační subškála dosáhla hodnoty 0,76 a konečně hodnoty 0,78 dosáhla subškála afektivní. Dle zjištění faktorové analýzy zmíněné tři dimenze (kognitivní, motivační a afektivní) vysvětlují 52 procent rozptylu (Halama, 2002).

Kognitivní komponenta zmíněného modelu se týká například toho, jak se člověk vyrovnává s existenciálními skutečnostmi. Její funkcí je poskytování významu a porozumění jednotlivým událostem i životu jako celku. Pokud má jedinec rozvinutou tuto složku smyslu života, je si vědom toho, proč je zde na světě, má určitou životní filozofii, která dodává jeho životu smysl i koherenci. Pokud je naopak tato komponenta oslabena, jedinec cítí chaos ve svém životě, prožívá existenciální úzkost, která se projevuje například strachem ze smrti, není schopen začleňovat jednotlivé události do smysluplného celku vlastního života, pociťuje izolaci (Halama, 2002).

Motivační složka smyslu života je úzce spojena s cíli a s hodnotami. Protože zdůrazňuje aktivní roli jedince v dosahování cílů, tedy vynakládání energie, času a úsilí, lze ji považovat za behaviorální součást smyslu života. Člověk se silnou motivační složkou smyslu se projevuje poměrně velkou aktivitou na cestě k cíli, byť by se na této cestě musel potýkat s nesnázemi či překážkami. Při nízké úrovni této složky dominuje v prožívání

člověka beznaděj, nuda, apatie, neschopnost překonávat překážky na cestě k cíli (Halama, 2002).

Afektivní složka smyslu života odpovídá pocitům radosti či naplnění, které souvisí též s pozitivním příklonem k životu. Jedinec se silnou afektivní komponentou bude projevovat ve vztahu k životu štěstí, optimismus, naopak člověk s nedostatečně saturovanou afektivní komponentou se bude jevit nešťastný, smutný, může se dostavovat též úzkost či negativní postoj k budoucnu (Halama, 2002).

Z provedené psychometrické analýzy Škály životní smysluplnosti vyplývá, že se jedná o vhodnou a použitelnou metodu k měření smyslu života, byť další ověřování této metody (například na početně robustnějším výzkumném souboru) je žádoucí (Halama, 2002). Tuto metodu jsme za pomoci klinické psycholožky se znalostí slovenského jazyka přeložili do češtiny a použili ke sběru dat k našemu výzkumu. Vnitřní konzistenci našeho překladu jsme ověřili pomocí výpočtu hodnoty Cronbachovo alfa.

3.1.5 Rosenbergova škála sebehodnocení (ROS)

Výzkum Blatného a Osecké (1994) byl proveden na souboru o velikosti 188 probandů (116 žen, 72 mužů), studentů vysokých škol. Rosenbergova škála sebehodnocení byla autory výzkumu přeložena z angličtiny do češtiny. Metoda obsahuje 10 položek. Provedená faktorová analýza ukazuje na dvou či třífaktorovou strukturu. Dvoufaktorové řešení obsahuje faktor „*tvrzení pozitivních výroků o sobě*“ (odvozen z odpovědí na pozitivně formulované prohlášení) a faktor „*popírání negativních prohlášení o sobě*“ (spojen s responzemi na negativně položené výpovědi). Třífaktorové řešení diferencuje první faktor na dva faktory - stávající „*tvrzení pozitivních výroků o sobě*“ a (nově) „*srovnání s druhými*“. Českou verzi této metody od zmíněné autorské dvojice jsme použili ke sběru dat.

Autoři studie se přiklánějí k třífaktorovému řešení jako k vhodnější variantě oproti variantě dvoufaktorové struktury sebehodnocení. Nicméně mnohými autory je považována jako jednodimenzionální (Blatný & Osecká, 1994). Halama (2008) provedl podrobnou konfirmační faktorovou analýzu Rosenbergovy škály sebehodnocení (administrována v rámci výzkumného souboru 920 slovenských středoškolských a vysokoškolských studentů), bylo zjištěno, že tato škála může být použita jakožto jednodimenzionální, dvojdimenzionální či trojdimenzionální nástroj na měření sebehodnocení, ačkoliv

jednodimenzionální model (globální sebehodnocení) se z daných třech variant jeví jako nejadekvátnější.

Také Blatný, Urbánek a Osecká (2006) realizovali konfirmační faktorovou analýzu Rosenbergovy škály sebehodnocení (česká verze). Výzkum se uskutečnil na 708 probandech, studentech středních a vysokých škol. Byla potvrzena třífaktorová struktura dané metody, jednotlivými faktory jsou: pozitivní sebehodnocení, negativní sebehodnocení a konečně sebehodnocení založené na sociálním srovnávání.

Osecká a Blatný (1997) dodávají, že strukturální analýza Rosenbergovy škály se liší v porovnání souborů vysokoškoláků a středoškoláků. U první jmenované skupiny byly shledány dva faktory, u skupiny druhé pouze jeden bipolární faktor sebehodnocení.

První faktor sebehodnocení dle této škály je založen na porovnávání se s druhými, nebyl nalezen vztah mezi tímto faktorem (na rozdíl od zbývajících dvou faktorů) a temperamentem, pravděpodobně též nesouvisí s emotivitou (Blatný & Osecká, 1994).

Tato metoda obsahuje 10 položek, z čehož pět položek (číslo 1, 3, 4, 6, 8) náleží faktoru sebeúcty a pět položek (číslo 2, 5, 7, 9, 10) faktoru sebesnižování. Čím vyšší hrubý skóre v dané subškále proband dosáhne, tím má vyšší míru sebeúcty či má větší tendenci k sebesnižování. Celkový skóre sebehodnocení sestává z těchto dvou faktorů. Proband volí svou odpověď užitím čtyřbodové škály Likertova typu.

3.2 Metoda analýzy a zpracování dat

Kvantitativní metodologie se stala východiskem našemu výzkumu v rámci této rigorózní práce. S daty bylo operováno podle pravidel kvantitativního přístupu. Kvalitativně jsme se zabývali pouze komentáři, které mnozí probandi zaznamenali na konci výzkumné baterie. Postoje ke smrti byly operacionalizovány pomocí metody Revidovaný profil postoje ke smrti, naději jsme měřili pomocí Škály dispoziční naděje pro dospělé, kvantitativní data o životní smysluplnosti jsme získali prostřednictvím Škály životní smysluplnosti, míru sebehodnocení jsme zjišťovali pomocí Rosenbergovy škály sebehodnocení. Ostatní proměnné (například věk, pohlaví, religiozita) jsme získali užitím nestandardizovaného strukturovaného dotazníku. Získaná data jsme podrobili metodám deskriptivní a konfirmační statistiky. Získali jsme výsledky našeho empirického šetření.

Abychom alespoň částečně ověřili spolehlivost námi užitých metod sběru dat, využili jsme výpočtu koeficientu Cronbachovo alfa, který poukazuje na vnitřní konzistenci dané metody. Hypotézy, které jsme formulovali, byly verifikovány získáním hodnot

korelačních koeficientů (Pearsonova korelačního koeficientu a bodově biseriálního korelačního koeficientu), signifikanci těchto korelačních hodnot jsme ověřili pomocí Studentova dvouvýběrového t-testu významnosti korelačního koeficientu. Protože jsme k analýze dat využili též vícenásobnou lineární regresní analýzu, bylo zapotřebí zjistit informace o normalitě reziduí, heteroskedasticitě či multikolinearitě.

Prostřednictvím programu STATISTICA 12 CZ a programu Microsoft Office Excel 2007 jsme data zpracovali a vyhodnotili. Sběr dat probíhal online, výzkumnou baterii bylo možné vyplnit pouze přes online formulář, kde jsme nastavili pro probandy povinnost vyplnit všechny položky (kromě poslední položky - vzkazy a komentáře). Bohužel asi dvě desítky položek zůstaly nevyplněny. Tuto závadu jsme reklamovali u firmy, která nám za finanční úplatu poskytla platformu pro online sběr dat. Data se i přes naši stížnost nepodařilo rekonstruovat, takže jsme (neplánovaně) museli přistoupit k imputaci dat. Rozhodli jsme se, že s chybějícími položkami budeme pracovat následovně: pokud bude chybět v dané subškále více jak 20 procent položek, daný dotazníkový arch vyřadíme. Pokud bude chybět 20 a méně procent položek, dopočítáme chybějící hodnotu (či hodnoty) v dané subškále pomocí řádkového průměru - do chybějících políček dané subškály jsme v tom případě doplnili průměrnou hodnotu z responzí daného probanda na zbývající položky.

3.3 Etické aspekty výzkumu

Můžeme konstatovat, že v průběhu sběru dat k této rigorózní práci se neobjevily žádné etické problémy. Účast ve výzkumu byla dobrovolná, výzkum byl určen pro osoby ve věku od 18 do 30 let včetně, přesněji řečeno pro studenty či studentky bakalářského či navazujícího vysokoškolského studia (kromě doktorandů neboli studentů PhD). Výzkum byl anonymní, proband nikde neuváděl své osobní údaje. Výzkum navíc probíhal prostřednictvím online sběru dat, takže nikdy nedošlo k osobnímu kontaktu mezi autorem této práce a probandy. Dle popsaných parametrů výzkumu jsme tedy byli oproštěni od povinnosti získat písemný informovaný souhlas probandů se zpracováním osobních údajů. Informace k výzkumu měl každý proband k dispozici na první straně výzkumné baterie, kde se například dozvěděl, čím se tento výzkum zabývá a u jaké skupiny, kdo výzkum provádí (emailový kontakt na autora této práce byl uveden na konci výzkumné baterie) a za jakým účelem. Dále bylo explicitně zmíněno, že vyplnění dotazníků je dobrovolné a že vyplnění je anonymní. K samotnému vyplňování dotazníků zde v úvodním slovu zazněla

jasně instrukce, že neexistují správné či špatné odpovědi. Dále byl proband nabádán, aby odpovídal na otázky či výroky pravdivě a aby odpověděl na každou položku, také bylo zmíněno, aby vyplňováním nestrávil zbytečně mnoho času. Proband byl ujistěn, že může kdykoliv odstoupit z výzkumu a nemusí udávat důvod, proč se tak rozhodl. Probandi nebyli nijak odměňováni za účast ve výzkumu.

Dle autora této rigorózní práce byla forma sběru dat adekvátní. Vzhledem například k tomu, že jsme se zaměřili na studenty vysokých škol, získání dat online formou nebyla zřejmě nevhodná metoda. Vysokoškolští studenti jsou na obdobné výzkumy poměrně zvyklí a též jejich zpravidla dostačující počítačová gramotnost jim nezabraňuje ve vyplnění dotazníků přes internet. Také to, že se do výzkumu mohli zapojit v jimi určený čas a vyplnění výzkumné baterie nebylo časově příliš náročné, mohlo přispět k atraktivitě tohoto výzkumu. Anonymita studentům zajišťovala bezpečí a mohla poskytnout pobídku k upřímným odpovědím.

3.4 Vysvětlivky k výsledkům statistické analýzy

V textu, který bude v následujících kapitolách empirické části této rigorózní práce, se budou objevovat různé zkratky či označení, jejichž obsah v této podkapitole ozřejmíme.

N	- Počet probandů (případů)
Min	- Minimální naměřená hodnota daného znaku
Max	- Maximální naměřená hodnota daného znaku
M	- Aritmetický průměr
SD	- Směrodatná odchylka
Mo	- Modus
Me	- Medián
α	- Koeficient reliability typu vnitřní konzistence – Cronbachovo alfa
p	- p-hodnota (neboli dosažená hladina významnosti testu)
Šikmost	- míra tvaru (míra podobnosti Gaussovu normálnímu rozdělení)
Špičatost	- míra tvaru (míra podobnosti Gaussovu normálnímu rozdělení)
DAP-R	- Revidovaný profil postoje ke smrti
ADHS	- Škála dispoziční naděje pro dospělé
ŠŽZ	- Škála životní smysluplnosti (ve slovenštině: Škála životnej zmysluplnosti)
ROS	- Rosenbergova škála sebehodnocení

- β - standardizovaný regresní koeficient (značí počet směrodatných odchylek, který se zvýší hodnota proměnné Y, když se hodnota X zvýší o jednu směrodatnou odchylku)
- b - koeficient, který značí, o kolik bodů stoupne hodnota Y, pokud hodnota X stoupne o jednu jednotku
- t - hodnota testového kritéria
- F - F-test (regresní průměr čtverců / reziduální průměr čtverců)
- R^2 - koeficient determinance
- upravené R^2 - upravený koeficient determinance, který bere v úvahu počet prediktorů závisle proměnné, počet pozorování či velikost výzkumného souboru a vylučuje vliv náhodného kolísání dat

4 Výzkumný soubor

Tato kapitola číslo čtyři se bude zabývat popisem průběhu sběru dat k této rigorózní práci. Bude zde explikována zvolená metoda výběru našeho výzkumného souboru. Dále se zde zaměříme na popis výzkumného souboru z hlediska pohlaví, věku, studované vysoké školy a fakulty, religiozity, zkušenosti s péčí o umírajícího člověka a přímou zkušeností s úmrtím. V závěru této kapitoly uvedeme rozbor komentářů, které nám v poměrně hojném počtu probandi zanechali prostřednictvím prostoru k vyjádření na konci výzkumné baterie. Protože komentářů nebylo poskrovnu, bude rozbor poměrně důkladný.

4.1 Sběr dat a výběr výzkumného souboru

Tato rigorózní práce měla za cíl explorační postoj ke smrti u vysokoškolských studentů v souvislosti s fenoménem naděje, životní smysluplnosti či sebehodnocení. Tyto tři proměnné jsme vybrali z toho důvodu, že mají potenciál postoj ke smrti ovlivňovat a též proto, že tyto tři proměnné dosud nebyly jakožto skupina v souvislosti s postoji ke smrti zkoumány. V teoretické části práce jsme uvedli, že mnoho výzkumů bylo provedeno na téma postoje ke smrti a životní smysluplnost či postoje ke smrti a naděje. Dále se častokrát zkoumal vztah dvou (z třech zmiňovaných) proměnných - například životní smysluplnost a naděje. Připadalo nám tedy nyní patřičné pokusit se prozkoumat tři vyjmenované proměnné najednou. Neboť jsme zvolili kvantitativní přístup, snažili jsme se o shromáždění dostatečně početného výzkumného souboru, což se nám povedlo, o čemž svědčí to, že se do výzkumu zapojilo celkem 1 012 probandů. Byli jsme překvapeni, jaký vyvstal zájem o náš výzkum, mnohokrát se stávalo, že probandi veřejně komentovali náš výzkum a žádali po autorovi této práce, aby jim zaslal práci, až bude dokončena.

Sběr dat k této rigorózní práci probíhal od září 2017 do listopadu 2017. Za vymezenou dobu se podařilo shromáždřit poměrně značné množství dat, 1 012 probandů vyplnilo výzkumnou baterii. Výzkum probíhal výhradně prostřednictvím online formuláře, k zapojení se do výzkumu bylo tedy potřebné připojení k internetu a platforma (počítač, tablet, mobilní telefon), která by umožnila výzkumnou baterii vyplnit. Autor této rigorózní práce umístil inzerát, který potenciální probandy informoval o výzkumu a motivoval k účasti, na několik desítek internetových skupin daných univerzit či fakult či oborů. Jednalo se o skupiny, které fungují skrze sociální síť Facebook. Pobídka k probandům byla formulována v tom smyslu, že skrze vyplnění dotazníků si mohou popřemýšlet o tématech, jako je naděje, životní smysluplnost, sebehodnocení či smrt. Dále bylo v inzerátu uvedeno,

pro koho jsou dotazníky určeny. V inzerátu byl přirozeně uveden internetový odkaz na výzkumnou baterii. Dále bylo zdůrazněno, že případné sdílení odkazu probandy (například na jejich profilech na sociální síti) bude přijato s povděkem.

Zařazujícími kritérii do našeho výzkumu souhrně řečeno bylo následující: věk 18 až 30 let včetně, aktuálně probíhající bakalářské či navazující studium na vysoké škole v České republice, schopnost pochopit instrukce, ochota zapojit se do výzkumu. Tento výzkum nebyl určen probandům, kteří sice působili jako studenti na dané vysoké škole, ovšem aktuálně byli v pozici studenta doktorského studijního programu (PhD studenti). Aktuálně probíhající doktorské studium tedy bylo jedním z vylučujících kritérií. Ostatní vylučující kritéria logicky vyplývají z výše uvedeného.

Z celkového počtu 1 012 vyplněných výzkumných baterií jsme po předchozí důkladné analýze vyřadili celkem 65. Důvodů pro vyřazení bylo více. Například to, že v dané subškále chybělo více než 20 procent odpovědí. Dalšími důvody bylo například šablonovité či bezmyslenkovité vyplnění dotazníků, zřetelně si odporující odpovědi, věk probanda, který neodpovídal povolenému rozpětí a tak podobně. Při identifikaci „*podezřelého*“ dotazníkového archu nám někdy pomáhal komentář, který se nesl ve vulgárním tónu a který proband zanechal na konci výzkumné baterie. Samozřejmě ovšem nebyl vulgární komentář dostatečným důvodem pro vyřazení dotazníkového archu. Vyplnění celé výzkumné baterie probandům trvalo zpravidla 20 minut, přirozeně nebyla stanovena doba, za kterou by proband měl dotazníky vyplnit. Osm probandů oslovilo autora této rigorózní práce s prosbou o zaslání hotové rigorózní práce, až bude dokončena a obhájena. Autor této práce tomuto požadavku samozřejmě vyhoví.

Z důvodu našeho výzkumného designu i s ohledem na naše výzkumné možnosti jsme zvolili nepravděpodobnostní metody výběru výzkumného souboru, konkrétně šlo o kombinaci metody samovýběru a metody sněžové koule. Proband musel s účastí ve výzkumu souhlasit a též se musel sám (dle jasně definovaných požadavků) rozhodnout, zda splňuje zařazující kritéria do výzkumu. Někteří probandi toto špatně vyhodnotili, takže autor této práce je musel při analýze dat (například pro neodpovídající věk) vyřadit. Ačkoliv náš výzkumný soubor čítá přes tisíc probandů, nelze hovořit o tom, že by bylo dosaženo reprezentativnosti vzhledem k celé populaci studentů bakalářského a navazujícího vysokoškolského studia. Velikost našeho souboru však na druhé straně poskytuje menší zkreslení dat, činí parametrické testy či obecně statistické testy robustnější vůči například výskytu tak zvaných outlierů (odlehklých hodnot v datech). Nevýhodou sběru dat přes internet je například nepřímý kontakt s probandy, nemáme možnost

pozorovat je či s nimi vést rozhovor například o nejasnostech, které se mohou při vyplňování objevit.

4.2 Popis souboru

Výzkumný soubor, který autor této práce shromáždil, čítá 947 probandů, studentů a studentek bakalářského či navazujícího vysokoškolského studia. 65 probandů (6,42 % souboru) bylo vyřazeno z analýzy, důvody jsme popsali výše. Z 947 probandů je 218 mužů a 729 žen. Věk mužů se pohybuje mezi 18 a 29 lety, věk žen v našem souboru je od 18 let do 30 let. Průměrný věk všech probandů dosáhl hodnoty 22, 23 let. Teď se budeme zabývat popisem výzkumného souboru z hlediska sociodemografických proměnných, které jsme o našem souboru zjistili.

Tab. 1: *Struktura výzkumného souboru dle pohlaví*

Pohlaví	Absolutní četnost	Relativní četnost (%)
Muži	218	23,02
Ženy	729	76,98
Celkem	947	100

Tabulka číslo jedna popisuje rozložení mužů a žen v našem souboru. Více než tři čtvrtiny našeho souboru tvoří ženy, muži tvoří 23,02 %. Ženy v rámci našeho souboru byly více ochotné k účasti ve výzkumu.

Tab. 2: *Struktura výzkumného souboru dle věku*

Věk dle pohlaví	N	Min	Max	M	SD	Mo	Me
Muži	218	18	29	22,38	2,47	20	22
Ženy	729	18	30	22,19	2,27	21	22
Celkem	947	18	30	22,23	2,32	20	22

Tato tabulka podává informace o struktuře výzkumného souboru dle věku s rozlišením na muže a ženy. Aritmetický průměr věku žen a mužů se lišil v rámci několika měsíců, též směrodatná odchylka u mužů a žen se lišila pouze v desetínách. Nejčastější věk v rámci celého souboru byl 20 let, medián věku byl shodně u mužů i u žen 22 let. Věk probandů našeho souboru varioval mezi 18. a 30. rokem.

Tab. 3: *Struktura výzkumného souboru dle studované vysoké školy*

Studovaná tuzemská vysoká škola	Absolutní četnost	Relativní četnost (%)
Univerzita Karlova v Praze	250	25,69
Univerzita Palackého v Olomouci	141	14,49
Univerzita Hradec Králové	107	11,00
Vysoké učení technické v Brně	92	9,46
Masarykova univerzita v Brně	82	8,43
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích	69	7,09
Univerzita Pardubice	62	6,37
Vysoká škola chemicko-technologická v Praze	38	3,91
Česká zemědělská univerzita v Praze	31	3,19
České vysoké učení technické v Praze	19	1,95
Západočeská univerzita v Plzni	19	1,95
Slezská univerzita v Opavě	17	1,75
Vysoká škola ekonomická v Praze	16	1,64
Univerzita obrany v Brně	9	0,92
Veterinární a farmaceutická univerzita Brno	4	0,41
Ostravská univerzita	3	0,31
Technická univerzita v Liberci	3	0,31
Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem	2	0,21
Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně	2	0,21
Vysoká škola obchodní v Praze	2	0,21
Mendelova univerzita v Brně	1	0,10
Metropolitní univerzita Praha	1	0,10
Newton College	1	0,10
Policejní akademie České republiky v Praze	1	0,10
Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava	1	0,10
Celkem	973	100

Tabulka číslo tři informuje o tom, na jakých vysokých školách naši probandi aktuálně studují. Je potřebné dodat, že někteří probandi studují na více než jedné vysoké škole, proto je celkový součet 973. Probandi našeho souboru uvedli celkem 25 vysokých škol, mezi kterými figurují tuzemské univerzity, veřejné vysoké školy, soukromé vysoké školy i dvě státní vysoké školy (Policejní akademie České republiky v Praze, Univerzita obrany v Brně). Nejvíce probandů (více než 25 %) studuje na Univerzitě Karlově v Praze. Druhou nejčastěji studovanou vysokou školou je Univerzita Palackého v Olomouci, na třetím místě se umístila Univerzita Hradec Králové, kterou studuje 11 % probandů v našem souboru. Více než polovina probandů našeho souboru tedy studuje na výše uvedených třech vysokých školách, ostatní probandi studují na zbylých 22 vysokých školách.

Tab. 4: *Struktura výzkumného souboru dle studované fakulty*

Fakulta	Absolutní četnost	Relativní četnost (%)
filozofická	251	25,80
pedagogická	192	19,73
přírodovědecká	120	12,33
podnikatelská	38	3,91
potravinářské a biochemické technologie	30	3,08
informatiky a managementu	27	2,77
chemicko-technologická	27	2,77
elektrotechnická	17	1,75
informačních technologií	17	1,75
právníká	17	1,75
ekonomická	14	1,44
ekonomicko-správní	14	1,44
fakulta sociálních věd	13	1,34
stavební	13	1,34
lékařská	12	1,23
informatiky a statistiky	11	1,13
filozoficko-přírodovědecká	11	1,13
tělesné výchovy a sportu	10	1,03
provozně ekonomická	10	1,03
zdravotně sociální	9	0,92
zemědělská	8	0,82
sociálních studií	7	0,72
vojenského leadershipu	7	0,72
teologická	7	0,72
agrobiologie	6	0,62
humanitních studií	6	0,62
životního prostředí	6	0,62
agrobiologie, potravinových a přírodních zdrojů	5	0,51
veřejných politik	5	0,51
na dané VŠ není členění na fakulty	4	0,41
lesnická a dřevařská	4	0,41
strojního inženýrství	4	0,41
evangelická teologická	3	0,31
elektrotechniky a informatiky	3	0,31
tělesné kultury	3	0,31
zdravotnických studií	3	0,31
mezinárodních vztahů	3	0,31
strojní	3	0,31
dopravní	2	0,21
farmaceutická	2	0,21
chemického inženýrství	2	0,21

zdravotních věd	2	0,21
chemicko-inženýrská	2	0,21
katolická teologická fakulta	2	0,21
matematicko-fyzikální	2	0,21
veterinárního lékařství	2	0,21
vojenských technologií	2	0,21
Cyrilometodějská teologická	2	0,21
bezpečnostně právní	1	0,10
hornicko-geologická	1	0,10
podnikohospodářská	1	0,10
husitská teologická fakulta	1	0,10
informatiky	1	0,10
jaderná a fyzikálně inženýrská	1	0,10
managementu a ekonomiky	1	0,10
Matematický ústav v Opavě	1	0,10
technologie ochrany prostředí	1	0,10
regionálního rozvoje	1	0,10
ústav soudního inženýrství	1	0,10
účetnictví a financí	1	0,10
umění a designu	1	0,10
celkem	973	100

Tato čtvrtá tabulka popisuje strukturu našeho souboru z hlediska studované fakulty dané vysoké školy. Je opět zřejmé, že někteří studenti studují současně více oborů na více fakultách, proto je celkové číslo 973, ač je našich probandů celkem 947. Dále je nutné uvést, že dvě soukromé vysoké školy nemají členění na fakulty a také, že v tabulce uvedený Matematický ústav Slezské univerzity v Opavě je spíše katedrou než fakultou. Tato tabulka číslo čtyři ukazuje, že naši probandi uvedli celkem 61 fakult, kde studují. Více než čtvrtina probandů studuje na filozofické fakultě, druhou nejčastěji uvedenou fakultou byla fakulta pedagogická, na které studuje bezmála 20 procent probandů. 12,33 % našich probandů studuje na přírodovědecké fakultě, na ostatních fakultách studuje zřetelně menší množství probandů v porovnání s fakultou filozofickou, pedagogickou a přírodovědeckou. Je zřejmé, že různé vysoké školy pojmenovávají své fakulty poměrně osobitě, takže se lze dle našeho názoru domnívat, že alespoň obsahově by šlo některé řádky naší tabulky sloučit - například fakulty: informatiky, informatiky a managementu, informačních technologií, elektrotechniky a informatiky. Na závěr ještě dodáme, že mnozí probandi nevyplnili studovanou fakultu, ale například jen studovaný obor a vysokou školu, takže autor této práce musel název dané fakulty dohledávat sám.

V rámci úvodního nestandardizovaného strukturovaného dotazníku měli též probandi vyplnit studovaný obor a ročník studia, ve kterém se nyní nacházejí. Neboť oborů, které uvedli, je velké množství a mnoho probandů je uvedlo nepřesně, rozhodli jsme se tabulku s obory tak, jak je vypsali sami probandi, umístit do příloh této rigorózní práce. Zde můžeme v krátkosti uvést, že nejvíce probandů uvedlo, že studují jednooborově obor: Psychologie - celkem 37 probandů. Co se týká dalších oborů: Biologie (23 probandů), Aplikovaná informatika (18 probandů), Speciální pedagogika (14 probandů). 79 probandů studovaný obor či studované obory neuvedlo.

Co se týká ročníku studia. Tuto kategorii nelze reportovat vzhledem k tomu, že probandi se v mnoha případech nedrželi jasně dané instrukce, že pokud studují více oborů a jsou ve více různých či totožných ročnících, mají uvést všechny a společně s tím uvést u každého čísla ročníku i to, zda je to například 1. ročník bakalářského či navazujícího studia. Vzhledem k věkovému rozložení našeho souboru se lze však domnívat, že jednotlivé ročníky jsou v našem výzkumném souboru zastoupeny.

Tab. 5: *Struktura výzkumného souboru dle religiozity*

Religiozita	Absolutní četnost	Relativní četnost (%)
Ano	148	15,63
Ne	799	84,37
Celkem	947	100

Pátá tabulka informuje o religiozitě našeho souboru, zde tedy o členství v dané církvi či náboženské společnosti. Téměř 85 % probandů našeho souboru se nehlásí k žádné církvi či náboženské společnosti. Více než 15 % probandů naopak svoji afiliaci vyjádřilo, probandi měli možnost vypsát danou církev či společenství, o tomto podává informace následující tabulka číslo šest.

Tab. 6: *Struktura výzkumného souboru dle religiozity - pokračování*

Církev či náboženská společnost	Absolutní četnost	Relativní četnost (%)
Římskokatolická církev	78	8,24
Českobratrská církev evangelická	23	2,43
křesťanství	13	1,37
Církev adventistů sedmého dne	5	0,53
Církev bratrská	4	0,42
Církev československá husitská	3	0,32
Slezská církev evangelická augsburského vyznání	3	0,32
Apoštolská církev	2	0,21
Evangelická církev augsburského vyznání	2	0,21
Křesťanské společenství	2	0,21
Řeckokatolická církev	2	0,21
Pravoslavná církev	2	0,21
Bratrská jednota baptistů	1	0,11
Buddhismus Diamantové cesty linie Karma Kagjü	1	0,11
Církev víry	1	0,11
Křížovatka Olomouc	1	0,11
Pastafariánství (Létající špagetové monstrum)	1	0,11
Židovská obec	1	0,11
Heidenismus (starogermánské pohanství)	1	0,11
Islám	1	0,11
Svědkové Jehovovi	1	0,11

Z této šesté tabulky je patrné, že probandi vypsali i některé církve či společnosti, které nejsou v České republice zákonem uznané jako církev či náboženská společnost. Ze 148 probandů se 78 hlásí k Římskokatolické církvi, 23 k Českobratrské církvi evangelické a kupříkladu 5 k Církvi adventistů sedmého dne. V našem souboru se vyskytují probandi - jednotlivci, kteří se hlásí například k Islámu, Svědkům Jehovovým, k Bratrské jednotě baptistů či k Církvi víry. Celkem 13 probandů uvedlo „křesťanství“, z čehož nelze usuzovat na konkrétní křesťanskou denominaci.

Tab. 7: *Struktura výzkumného souboru dle zkušenosti s péčí o umírajícího*

Zkušenost s péčí o umírajícího	Absolutní četnost	Relativní četnost (%)
Ano	243	25,66
Ne	704	74,34
Celkem	947	100

Tabulka číslo sedm reportuje zkušenosti s péčí o umírajícího v rámci našeho souboru. Asi čtvrtina našeho souboru (243 probandů) uvedlo, že tuto zkušenost má. Ostatních 704 probandů touto zkušeností nedisponuje.

Tab. 8: *Struktura výzkumného souboru dle přímé zkušenosti s úmrtím*

Přímá zkušenost s úmrtím	Absolutní četnost	Relativní četnost (%)
Ano	158	16,68
Ne	789	83,32
Celkem	947	100

Tabulka číslo osm popisuje strukturu našeho souboru dle přímé zkušenosti probandů s úmrtím. Je patrné, že téměř 17 % probandů bylo bezprostředně přítomno úmrtí osoby či osob. Většina probandů (více než 83 %) však tuto přímou zkušenost nemá.

Na závěr této podkapitoly uvedeme rozbor komentářů a vzkazů, které probandi zanechali na konci výzkumné baterie, kde jim k tomu byl dán prostor. Zhruba 200 probandů možnost zanechat vzkaz či komentář využilo. Z důvodu poměrně velkého ohlasu na sběr dat jsme se rozhodli zde uvést alespoň část připomínek a vzkazů, které probandi vyjádřili. Komentáře a vzkazy byly různé povahy - od pochvalných, humorných či doporučujících až po vulgární a poměrně hrubě dehonestující autora této práce. Probandi vyjadřovali též své osobní úvahy a názory, které se týkaly postojů ke smrti. Neboť sběr dat byl anonymní, k níže uvedeným citacím výroků jednotlivých probandů nebudeme dodávat jakákoliv další data.

Mezi pozitivními komentáři můžeme uvést například tyto: „*sem ráda, že jsem dotazník vyplnila, byl přímo na míru mým myšlenkám*“ či „*velmi zajímavý dotazník, jako kdyby nekdo vzal všechny moje otázky a sepsal je do podoby dotazníku.*“ Další proband napsal toto: „*Velice zajímavě zvolené otázky, nad kterými jsem se osobně často zamýšlela. Jeden z nejlepších dotazníků, které jsem kdy vyplňovala (a už jich pár bylo)*“. Objevily se též vulgární a osočující vzkazy, jejichž obsah zde nebudeme uvádět, protože přirozeně do odborné akademické práce nepatří.

Probandi poukazovali ve svých dalších komentářích na mnohé aspekty sběru dat. Často se objevovalo, že je poněkud problém vyplnit dotazníky pro lidi tak zvaně nevěřící, probandi si stěžovali též na údajné měnící se hodnocení u jednotlivých metod sběru dat, doporučovali sjednotit škály Likertova typu, respektive jejich rozsah. Také by někteří vyplňující ocenili přítomnost možnosti „*nevím*“ ve všech metodách sběru dat.

Poměrně velmi častá výtka směřovala též na údajnou přílišnou délku celé dotazníkové baterie. Vyplňující též negativně hodnotili to, že mnoho výroků se opakuje, že mnoho výroků je si navzájem velmi podobných, že některé výroky jsou špatně položené či dokonce nesmyslné. Jeden proband uvedl, že na některé otázky se hledá odpověď snad celý život. Dále si někteří stěžovali na nejasnosti při individuálním porozumění některým výroům v dotaznících. Objevila se též kritika metody Revidovaný profil postoje ke smrti. Dle některých vyplňujících je tento dotazník orientován křesťansky či na monoteistická náboženství, takže na některé jeho položky se nesnadno odpovídá například člověku, který je zastáncem ateismu či víry v reinkarnaci.

Mezi polemizujícími či doporučujícími komentáři se objevilo mnoho podnětů k zamyšlení. Jeden proband zanechal tento vzkaz: *„Doporučoval bych Vám přečíst si díla Fridricha Nietzscheho. Nejsem si zcela jist, jestli vaše mysl bude schopna pochopit slova tohoto génia“*. Kromě této polemiky ohledně mentálních schopností autora této práce se vyskytla též polemika nad jednotlivými výrazy v dotaznících. Pro ilustraci uveďme tento fragment komentáře - *„máte to teologicky špatně, třeba "po smrti budu v nebi", tak křesťanství neučí, že po smrti budeme v nebi, ale že budeme vzkříšeni a budeme žít v Novém Jeruzalémě“*.

Problematickým termínem pro některé probandy se tedy ukázalo slovo nebe. Bylo poukazováno na případné negativní konotace tohoto pojmu či na s tímto termínem spojené předsudky. Dále bylo vytýkáno, že i některá další témata jsou nastíněna jako *„laické či i dětinské představy o tom, jak to jednou bude a není prostor pro vyjádření osobních reálných pocitů a myšlenek“*.

Jiná výtka se týkala zaměření se pouze na zjišťování religiozity. *„Nejsem členkou žádné církve ani náboženské společnosti, nechodím ani do kostela, přesto je pro mě víra velice důležitá. Je neodmyslitelnou částí mého života a formuje mé názory.“*

Jeden proband doporučoval, aby otázky na sociodemografické ukazatele byly umístěny až na konci celé výzkumné baterie, odůvodnění spočívalo v možném riziku odrazení potenciálního probanda od vyplnění dotazníkové baterie. Další probandi vyslovovali nejistotu, zda se výroky v metodě DAP-R týkají vlastní smrti či smrti ostatních. Dále popisovali, že *„spousta odpovědí by se také měnila v závislosti na okolnostech - např. tragická smrt mladého člověka při nehodě vs. smrt z přirozených příčin vs. smrt po vleklé nemoci“*.

Několik probandů vyjádřilo přání získat výsledky výzkumu, protože ovšem někteří nedopsali žádný kontakt na sebe, nebylo možné výsledky zaslat. Několik probandů

upozornilo, že jejich odpovědi souvisí s jejich psychickým stavem a že tedy jejich odpovědi jsou tímto značně ovlivněny.

Další probandi využili možnost a zanechali osobní poznámku k tématu. „*Samotný proces stárnutí a slábnutí (psychického i fyzického) může být děsivější než smrt jako taková.*“ Jeden proband dodal citát z Bible, kterému on osobně věří - „*Ježíš jí řekl: Já jsem vzkříšení a život. Kdo věří ve mne, i kdyby umřel, bude žít navěky.*“

5 Výsledky výzkumu

Pátá kapitola empirické části této rigorózní práce se bude zabývat prezentováním výsledků našeho realizovaného výzkumu. Nejdříve se budeme soustředit na hodnoty spolehlivosti metod DAP-R, ADHS, ŠŽZ a ROS. Popíšeme jejich vnitřní konzistenci pomocí hodnot Cronbachovo alfa. Dále uvedeme popisnou statistiku našeho výzkumného souboru, poté budeme prezentovat výsledky výzkumu dle hodnot korelačních koeficientů. Tuto kapitolu zakončíme informacemi, které nám poskytla vícenásobná lineární regresní analýza.

Cronbachův koeficient alfa slouží k odhadu reliability a návazně k rozlišení, jakou metodou lze spolehlivě provést sběr dat. Většinou od hodnoty 0,7 (a více) tohoto koeficientu se metoda uznává za výzkumně použitelnou. Pokud hodnota koeficientu Cronbachovo alfa je v intervalu 0,6 až 0,69, hovoříme o snížené vnitřní konzistenci, nicméně i tehdy je daná metoda s touto hodnotou spolehlivosti použitelná. Pokud má metoda hodnotu Cronbachovo alfa 0,8 a více, respektive 0,9 a více, značí to dobrou, respektive vynikající hodnotu její vnitřní konzistence. Platí ovšem obecně známé pravidlo, že (alespoň od určitého počtu položek) čím má daná metoda více položek, tím má vyšší hodnotu Cronbachovo alfa.

Tab. 9: Vnitřní konzistence metody Revidovaný profil postoje ke smrti (DAP-R)

Subškála DAP-R	α	Počet položek	N
Strach ze smrti	0,88	7	947
Vyhýbání se smrti	0,91	5	947
Neutrální přijetí smrti	0,73	5	947
Vstřícné přijetí smrti	0,93	10	947
Únikové přijetí smrti	0,88	5	947

Tabulka číslo 9 poskytuje data o hodnotách koeficientu Cronbachovo alfa u subškál metody Revidovaný profil postoje ke smrti. Jsou zde dále také zmíněny informace o počtu položek dané subškály i o tom, kolik probandů vyplnilo danou subškálu. Je zřejmé, že subškály Vyhýbání se smrti a Vstřícné přijetí smrti vykazují vynikající hodnoty reliability dle koeficientu vnitřní konzistence. U subškály Strach ze smrti a Únikové přijetí smrti byla detekována dobrá vnitřní konzistence. Adekvátní hladinu vnitřní konzistence (hodnota

0,73) vykazala i subškála Neutrální přijetí smrti, byť je tato hodnota z pěti uvedených hodnot zmíněného koeficientu nejnižší. Následující tabulka odhalí, jak by šlo tuto hodnotu mírně zvýšit.

Tab. 10: *Detailní analýza vnitřní konzistence subškály Neutrální přijetí smrti*

Pořadí položky	α při vyřazení dané položky
DAP-R_6_Neutral	0,65
DAP-R_14_Neutral	0,65
DAP-R_17_Neutral	0,75
DAP-R_24_Neutral	0,64
DAP-R_30_Neutral	0,70

Tabulka číslo deset ukazuje případnou změnu koeficientu Cronbachovo alfa, pokud by daná položka byla ze subškály vyřazena. Je patrné, že až na položku číslo 17 by vyřazení ostatních položek nepřispělo k vyšší vnitřní konzistenci subškály. Pokud by se však odstranila položka číslo 17, změnila by se vnitřní konzistence subškály Neutrální přijetí smrti z 0,73 na 0,75.

Tab. 11: *Vnitřní konzistence metod ADHS, ŠŽZ a ROS*

Metoda	α	Počet položek	N
ADHS - cesta	0,71	4	947
ADHS - snaha	0,75	4	947
ADHS - celkem	0,83	8	947
ŠŽZ - kognitivní	0,83	6	947
ŠŽZ - afektivní	0,89	6	947
ŠŽZ - motivační	0,77	6	947
ROS - sebeúcta	0,81	5	947
ROS - sebesnižování	0,81	5	947
ROS - celkem	0,88	10	947

Tabulka číslo 11 prokazuje, že i zbývající tři inventáře - Škála dispoziční naděje pro dospělé, Škála životní smysluplnosti i Rosenbergova škála sebehodnocení - mají dostatečnou úroveň vnitřní konzistence, přestože některé subškály se skládají pouze z několika položek.

Tab. 12: Popisná statistika metod DAP-R, ADHS, ŠŽZ a ROS

Proměnná	Popisné statistiky							
	N platných	M	Me	Min	Max	SD	Šikmost	Špičatost
ROS - sebeúcta	947	15,53	16,00	5	20	3,03	-0,74	0,42
ROS - sebesnižování	947	12,42	12,00	5	20	3,73	-0,02	-0,83
ROS - celkem	947	27,96	28,00	12	40	6,21	-0,30	-0,52
ADHS - cesta	947	22,44	23,00	5	32	4,65	-0,33	-0,15
ADHS - snaha	947	21,48	22,00	5	32	5,09	-0,56	0,11
ADHS - celkem	947	43,92	45,00	11	64	8,81	-0,44	0,06
ŠŽZ - kognitivní	947	19,31	19,00	6	30	5,64	-0,19	-0,71
ŠŽZ - motivační	947	21,56	22,00	6	30	4,63	-0,44	-0,31
ŠŽZ - afektivní	947	23,41	25,00	6	30	5,48	-0,98	0,34
ŠŽZ - celkem	947	64,28	66,00	19	90	14,16	-0,58	-0,26
DAP-R - Strach ze smrti	947	25,78	25,00	7	49	10,28	0,27	-0,77
DAP-R - Vyhýbání se smrti	947	16,35	15,00	5	35	7,85	0,52	-0,66
DAP-R - Únikové přijetí smrti	947	18,96	18,00	5	35	7,89	0,19	-0,86
DAP-R - Neutrální přijetí smrti	947	29,17	30,00	6	35	4,63	-1,37	2,91
DAP-R - Vstřícné přijetí smrti	947	33,17	33,00	10	70	14,45	0,26	-0,61

Tabulka číslo 12 podává informace o popisné statistice u metod, které jsme použili pro sběr dat u souboru o velikost 947 probandů. Z tabulky můžeme vyčíst jednotlivé aritmetické průměry hodnot u daných subškál i metod jako celku, dále zde vidíme hodnoty mediánu, minimální a maximální naměřené hodnoty, směrodatné odchylky i šikmost a špičatost. Šikmost a špičatost poskytují informace o tom, jak jsou data v našem výzkumném souboru rozložena (v porovnání k normálnímu Gaussovu rozdělení). Zda převládají spíše vysoké či nízké hodnoty (dle šikmosti) a zda jsou námi naměřené hodnoty spíše blíže průměru či mediánu nebo jsou naopak vzdálené a rozptýlené (dle špičatosti). Z tabulky je patrné, že většina hodnot šikmosti a špičatosti se pohybuje v intervalu od -1 do 1, což značí normální rozdělení dat. Pouze u subškály Neutrální přijetí smrti jsou patrné extrémnější hodnoty. Tato proměnná je levostranně zešikmená a hodnoty této subškály jsou častokrát umístěny blíže průměru. Tuto subškálu jsme se přesto rozhodli ze statistické analýzy nevyřadit. Jednak kvůli velikosti našeho souboru, protože takto velký soubor činí parametrické testy robustnější vůči výskytu odlehlých hodnot. Jednak proto, že v našem souboru nehrozí nějaké extrémní odlehlé hodnoty, neboť probandi odpovídali pomocí několikastupňové škály Likertova typu a tak nehrozí, že by se v naší datové matici mohla vyskytnout opravdu odlehlá hodnota, můžeme to ověřit například pohledem do výše uvedené tabulky do sloupce s maximální naměřenou hodnotou.

Tab. 13: Korelační matice dat - první část

Proměnná	Hodnoty korelačních koeficientů (N=947)									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1 Pohlaví	1,00	0,03	0,01	-0,01	0,02	0,01	-0,06	-0,06	0,08	-0,07
2 Věk	0,03	1,00	-0,04	0,09	0,05	0,08	-0,01	-0,07	0,10	0,03
3 Religiozita	0,01	-0,04	1,00	0,01	0,02	0,07	0,03	-0,03	0,01	0,05
4 Zkušenost s péčí o umírajícího	-0,01	0,09	0,01	1,00	0,26	0,01	-0,03	-0,03	0,09	0,10
5 Přímá zkušenost s úmrtím	0,02	0,05	0,02	0,26	1,00	0,00	-0,03	-0,02	0,07	0,03
6 ROS - sebeúcta	0,01	0,08	0,07	0,01	0,00	1,00	0,17	-0,69	0,48	0,58
7 ROS_celkem	-0,06	-0,01	0,03	-0,03	-0,03	0,17	1,00	0,60	-0,06	-0,12
8 ROS - sebesnižování	-0,06	-0,07	-0,03	-0,03	-0,02	-0,69	0,60	1,00	-0,44	-0,56
9 ADHS - cesta	0,08	0,10	0,01	0,09	0,07	0,48	-0,06	-0,44	1,00	0,64
10 ADHS - snaha	-0,07	0,03	0,05	0,10	0,03	0,58	-0,12	-0,56	0,64	1,00
11 ADHS - celkem	0,00	0,07	0,03	0,10	0,06	0,59	-0,10	-0,55	0,89	0,91
12 ŠŽZ - kognitivní	-0,01	0,05	0,24	0,08	0,05	0,55	-0,14	-0,55	0,42	0,61
13 ŠŽZ - motivační	0,01	0,04	0,09	0,10	0,07	0,54	-0,13	-0,54	0,55	0,67
14 ŠŽZ - afektivní	-0,10	0,00	0,11	0,07	-0,02	0,63	-0,09	-0,58	0,45	0,61
15 ŠŽZ - celkem	-0,04	0,03	0,17	0,09	0,03	0,64	-0,13	-0,62	0,52	0,70
16 DAP-R - Strach ze smrti	-0,09	0,02	-0,08	-0,04	-0,05	-0,07	0,06	0,10	-0,09	-0,03
17 DAP-R - Vyhýbání se smrti	-0,11	-0,03	-0,06	-0,06	-0,07	0,04	0,01	-0,02	-0,03	0,05
18 DAP-R - Únikové přijetí smrti	0,04	-0,02	0,08	0,02	0,01	-0,24	0,08	0,26	-0,17	-0,17
19 DAP-R - Neutrální přijetí smrti	0,06	-0,04	-0,05	0,05	-0,01	0,11	0,05	-0,05	0,16	0,09
20 DAP-R - Vstřícné přijetí smrti	-0,10	-0,04	0,48	-0,02	0,01	0,07	0,02	-0,04	0,02	0,11

Tabulka číslo 13 a 14 uvádí hodnoty korelačních koeficientů všech proměnných, které jsme zkoumali v rámci našeho výzkumného souboru o velikosti 947 probandů. V řádcích jsou vypsané proměnné společně s číslicí, která reprezentuje název dané proměnné ve sloupcích napravo v tabulce (číslo 1 tedy zastupuje proměnnou pohlaví, číslo 2 věk a tak dále). Naše proměnné jsme získávali na úrovni metrické proměnné (věk, metody ROS, ADHS, ŠŽZ, DAP-R) a na úrovni dichotomické proměnné (pohlaví, religiozita, zkušenost s péčí o umírajícího, přímá zkušenost s úmrtím). Mezi dvěma metrickými proměnnými je tedy v tabulce 13 a 14 uvedena hodnota Pearsonova korelačního koeficientu, mezi proměnnou metrickou a dichotomickou je uvedena hodnota bodově biseriálního korelačního koeficientu. Tučně označené hodnoty v tabulce jsou statisticky signifikantní ($p < 0,05$). Z tabulky číslo 13 mimo jiné vyplývá, že v rámci našeho souboru byla identifikována pozitivní korelace mezi religiozitou a kognitivní dimenzí životní smysluplnosti ($r_{pb}=0,24$; $p < 0,000$) i mezi religiozitou a vstřícným přijetím smrti ($r_{pb}=0,48$; $p < 0,000$). Dále je patrná středně silná až silná hodnota Pearsonova korelačního koeficientu mezi sebeúctou a nadějí i životní smysluplností. Dále se projevila slabá

pozitivní hodnota Pearsonovy korelace mezi sebesnižováním a únikovým přijetím smrti ($r= 0,26$; $p<0,000$). Sebeúcta naopak vykazala slabou negativní korelaci s postojem únikového přijetí smrti.

Tab. 14: Korelační matice dat - druhá část

Proměnná	Hodnoty korelačních koeficientů (N=947)									
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1 Pohlaví	0,00	-0,01	0,01	-0,10	-0,04	-0,09	-0,11	0,04	0,06	-0,10
2 Věk	0,07	0,05	0,04	0,00	0,03	0,02	-0,03	-0,02	-0,04	-0,04
3 Religiozita	0,03	0,24	0,09	0,11	0,17	-0,08	-0,06	0,08	-0,05	0,48
4 Zkušenost s péčí o umírajícího	0,10	0,08	0,10	0,07	0,09	-0,04	-0,06	0,02	0,05	-0,02
5 Přímá zkušenost s úmrtím	0,06	0,05	0,07	-0,02	0,03	-0,05	-0,07	0,01	-0,01	0,01
6 ROS - sebeúcta	0,59	0,55	0,54	0,63	0,64	-0,07	0,04	-0,24	0,11	0,07
7 ROS_celkem	-0,10	-0,14	-0,13	-0,09	-0,13	0,06	0,01	0,08	0,05	0,02
8 ROS - sebesnižování	-0,55	-0,55	-0,54	-0,58	-0,62	0,10	-0,02	0,26	-0,05	-0,04
9 ADHS - cesta	0,89	0,42	0,55	0,45	0,52	-0,09	-0,03	-0,17	0,16	0,02
10 ADHS - snaha	0,91	0,61	0,67	0,61	0,70	-0,03	0,05	-0,17	0,09	0,11
11 ADHS - celkem	1,00	0,58	0,68	0,59	0,68	-0,07	0,01	-0,19	0,14	0,07
12 ŠŽZ - kognitivní	0,58	1,00	0,74	0,69	0,91	-0,09	0,00	-0,17	0,12	0,30
13 ŠŽZ - motivační	0,68	0,74	1,00	0,71	0,90	-0,09	0,00	-0,18	0,18	0,13
14 ŠŽZ - afektivní	0,59	0,69	0,71	1,00	0,89	-0,04	0,09	-0,35	0,14	0,16
15 ŠŽZ - celkem	0,68	0,91	0,90	0,89	1,00	-0,08	0,04	-0,26	0,16	0,22
16 DAP-R - Strach ze smrti	-0,07	-0,09	-0,09	-0,04	-0,08	1,00	0,58	-0,16	-0,46	0,02
17 DAP-R - Vyhýbání se smrti	0,01	0,00	0,00	0,09	0,04	0,58	1,00	-0,20	-0,33	0,00
18 DAP-R - Únikové přijetí smrti	-0,19	-0,17	-0,18	-0,35	-0,26	-0,16	-0,20	1,00	0,06	0,22
19 DAP-R - Neutrální přijetí smrti	0,14	0,12	0,18	0,14	0,16	-0,46	-0,33	0,06	1,00	-0,06
20 DAP-R - Vstřícné přijetí smrti	0,07	0,30	0,13	0,16	0,22	0,02	0,00	0,22	-0,06	1,00

Tabulka číslo 14 doplňuje korelační matici dat z tabulky číslo 13. Z výše uvedené tabulky vyplývá, že například vstřícné přijetí smrti pozitivně koreluje s kognitivní dimenzí životní smysluplnosti ($r= 0,30$; $p<0,000$), afektivní dimenze smyslu života negativně koreluje s únikovým přijetím smrti ($r= -0,35$; $p<0,000$). Celkový skór životní smysluplnosti negativně koreluje s únikovým přijetím smrti ($r= -0,26$; $p<0,000$) a naopak pozitivně koreluje se vstřícným přijetím smrti ($r= 0,22$; $p<0,000$). Ačkoliv zmíněné hodnoty korelačních koeficientů jsou obecně hodnoceny v této hladině jakožto slabé, v rámci našeho výzkumného souboru se prokázaly na velmi vysoké úrovni statistické významnosti.

Nyní budou následovat tabulky číslo 15 a 16, které reportují hodnoty Studentova dvouvýběrového t-testu významnosti korelačních koeficientů, které byly uvedeny v tabulkách 13 a 14. Tučně vyznačené jsou hodnoty, které jsou menší než 0,05.

Tab. 15: Hodnoty Studentova dvouvýběrového t-testu významnosti korelačního koeficientu - první část

Proměnná	Signifikance korelačního koeficientu (p-hodnoty)									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	-	0,288	0,682	0,868	0,587	0,669	0,063	0,087	0,020	0,038
2	0,288	-	0,193	0,005	0,133	0,021	0,791	0,038	0,003	0,307
3	0,682	0,193	-	0,834	0,580	0,044	0,362	0,336	0,833	0,148
4	0,868	0,005	0,834	-	0,000	0,779	0,390	0,389	0,008	0,003
5	0,587	0,133	0,580	0,000	-	0,971	0,319	0,481	0,025	0,308
6	0,669	0,021	0,044	0,779	0,971	-	0,000	0,000	0,000	0,000
7	0,063	0,791	0,362	0,390	0,319	0,000	-	0,000	0,053	0,000
8	0,087	0,038	0,336	0,389	0,481	0,000	0,000	-	0,000	0,000
9	0,020	0,003	0,833	0,008	0,025	0,000	0,053	0,000	-	0,000
10	0,038	0,307	0,148	0,003	0,308	0,000	0,000	0,000	0,000	-
11	0,978	0,032	0,343	0,002	0,076	0,000	0,002	0,000	0,000	0,000
12	0,815	0,091	0,000	0,016	0,144	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
13	0,708	0,245	0,009	0,002	0,042	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
14	0,001	0,952	0,000	0,037	0,572	0,000	0,006	0,000	0,000	0,000
15	0,225	0,303	0,000	0,006	0,304	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
16	0,004	0,523	0,020	0,269	0,107	0,029	0,083	0,002	0,007	0,293
17	0,001	0,390	0,061	0,088	0,044	0,253	0,674	0,536	0,423	0,135
18	0,265	0,529	0,010	0,603	0,859	0,000	0,010	0,000	0,000	0,000
19	0,064	0,202	0,102	0,149	0,674	0,001	0,104	0,129	0,000	0,004
20	0,003	0,218	0,000	0,499	0,743	0,040	0,480	0,251	0,518	0,001

V tabulce 15 a 16 jsou jednotlivé proměnné zastoupeny číslem - 1 zastupuje proměnnou Pohlaví, 2 Věk, 3 Religiozitu a tak dále. Čísla s danými proměnnými lze nalézt například v předchozí tabulce číslo 14.

Tab. 16: Hodnoty Studentova dvouvýběrového t-testu významnosti korelačního koeficientu
- druhá část

Proměnná	Signifikance korelačního koeficientu (p-hodnoty)									
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	0,978	0,815	0,708	0,001	0,225	0,004	0,001	0,265	0,064	0,003
2	0,032	0,091	0,245	0,952	0,303	0,523	0,390	0,529	0,202	0,218
3	0,343	0,000	0,009	0,000	0,000	0,020	0,061	0,010	0,102	0,000
4	0,002	0,016	0,002	0,037	0,006	0,269	0,088	0,603	0,149	0,499
5	0,076	0,144	0,042	0,572	0,304	0,107	0,044	0,859	0,674	0,743
6	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,029	0,253	0,000	0,001	0,040
7	0,002	0,000	0,000	0,006	0,000	0,083	0,674	0,010	0,104	0,480
8	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,002	0,536	0,000	0,129	0,251
9	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,007	0,423	0,000	0,000	0,518
10	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,293	0,135	0,000	0,004	0,001
11	-	0,000	0,000	0,000	0,000	0,043	0,660	0,000	0,000	0,023
12	0,000	-	0,000	0,000	0,000	0,007	0,929	0,000	0,000	0,000
13	0,000	0,000	-	0,000	0,000	0,004	0,974	0,000	0,000	0,000
14	0,000	0,000	0,000	-	0,000	0,266	0,005	0,000	0,000	0,000
15	0,000	0,000	0,000	0,000	-	0,014	0,258	0,000	0,000	0,000
16	0,043	0,007	0,004	0,266	0,014	-	0,000	0,000	0,000	0,497
17	0,660	0,929	0,974	0,005	0,258	0,000	-	0,000	0,000	0,967
18	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	-	0,067	0,000
19	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,067	-	0,087
20	0,023	0,000	0,000	0,000	0,000	0,497	0,967	0,000	0,087	-

Nyní poskytneme informace o provedené vícenásobné lineární regresní analýze. Pomocí této metody můžeme vysvětlit, jakou část rozptylu závisle proměnné (daný postoj ke smrti) explikují v regresním modelu prediktory, které jsme stanovili. Abychom mohli aplikovat tento statistický nástroj, je nutné ověřit splnění několika podmínek. Normalita reziduí, absence multikolinearity (neboli absence korelací jednotlivých prediktorů vyšších než 0,95) a odlehlých dat, homoskedasticita, to vše naznačuje, že zmíněnou regresní analýzu lze u našeho datového souboru použít. Regresní analýza dále vyžaduje, aby závisle proměnné byly metrické a nezávisle proměnné metrické či alternativní, též aby měření byla nezávislá. To vše bylo splněno. Velikost našeho výzkumného souboru dovoluje v daném regresním modelu aplikovat více prediktorů, jiná by byla situace, pokud by náš soubor tvořila například jen 100 probandů. V níže uvedených tabulkách jsou jako obvykle tučně vyznačené výsledky znakem statistické signifikance ($p < 0,05$).

Tab. 17: Regresní analýza - subškála Strach ze smrti

N=947	Závisle proměnná: strach ze smrti			
	β	b	t(938)	p
Abs. člen		23,10	4,52	0,000
Pohlaví	-0,09	-2,23	-2,82	0,005
Věk	0,03	0,13	0,88	0,377
Religiozita	-0,06	-1,82	-1,95	0,052
Zkušenost s péčí o umírajícího	-0,02	-0,47	-0,59	0,557
Přímá zkušenost s úmrtím	-0,04	-1,14	-1,24	0,216
ROS - celkem	0,04	0,16	1,29	0,197
ADHS - celkem	-0,02	-0,03	-0,56	0,578
ŠŽZ - celkem	-0,05	-0,03	-1,05	0,294

Tabulka číslo 17 popisuje regresní model u závisle proměnné strach ze smrti. Prediktory (nezávisle proměnné) jsou zde (kromě Absolutního členu, který je přítomen vždy): pohlaví, věk, religiozita, zkušenost s péčí o umírajícího, přímá zkušenost s úmrtím a celkové skóry metod: Rosenbergova škála sebehodnocení, Škála dispoziční naděje pro dospělé a Škála životní smysluplnosti. K této tabulce náleží ještě tyto hodnoty: $R^2 = 0,02$; $F(8,938) = 2,9582$; $p < 0,00284$. Dle p-hodnoty vidíme, že náš model je statisticky signifikantní. Dle koeficientu determinance je ovšem očividné, že dané prediktory vysvětlují pouhé 2 % rozptylu závisle proměnné strach ze smrti. Statisticky významný prediktor je pouze pohlaví. Ženy tedy v této subškále dosahují o 2,23 bodů více v porovnání s muži (ženy byly při kódování dat zastoupeny číslem 0, muži číslem 1). Je tedy patrné, že u žen je patrná vyšší míra strachu ze smrti oproti mužům.

Tab. 18: Regresní analýza - subškála Vyhýbavý postoj ke smrti

N=947	Závisle proměnná: vyhýbavý postoj ke smrti			
	β	b	t(938)	p
Abs. člen		16,38	4,20	0,000
Pohlaví	-0,11	-1,99	-3,30	0,001
Věk	-0,02	-0,07	-0,67	0,506
Religiozita	-0,07	-1,51	-2,12	0,035
Zkušenost s péčí o umírajícího	-0,04	-0,79	-1,31	0,191
Přímá zkušenost s úmrtím	-0,05	-1,06	-1,51	0,131
ROS - celkem	0,01	0,04	0,40	0,687
ADHS - celkem	-0,02	-0,01	-0,38	0,707
ŠŽZ - celkem	0,06	0,04	1,41	0,158

K tabulce číslo 18 je zapotřebí dodat tato data: $R^2= 0,02$; $F(8,938)= 2,9982$; $p<0,00251$. Regresní model u vyhybavého postoje ke smrti vysvětluje jako model předchozí též pouze 2 % rozptylu závisle proměnné. Statisticky signifikantní se ukázal prediktor pohlaví a religiozita. Ženy tedy v této subškále dosahují o 1,99 bodů více než muži. Pokud daný proband není členem žádné církve či náboženské společnosti, dosahuje o 1,51 bodů více než proband, který je členem církve či náboženské společnosti.

Tab. 19: Regresní analýza - subškála Neutrální postoj ke smrti

N=947	Závisle proměnná: neutrální postoj ke smrti			
	β	b	t(938)	p
Abs.člen		23,24	10,22	0,000
Pohlaví	0,08	0,83	2,36	0,018
Věk	-0,06	-0,12	-1,81	0,070
Religiozita	-0,09	-1,11	-2,68	0,008
Zkušenost s péčí o umírajícího	0,04	0,47	1,32	0,186
Přímá zkušenost s úmrtím	-0,03	-0,34	-0,82	0,410
ROS - celkem	0,09	0,14	2,66	0,008
ADHS - celkem	0,04	0,02	1,02	0,310
ŠŽZ - celkem	0,16	0,05	3,56	0,000

K tabulce číslo 19 přináležejí tyto hodnoty: $R^2= 0,05$; $F(8,938)= 6,2321$; $p<0,00000$. Regresní model u subškály Neutrální postoj ke smrti je statisticky signifikantní a vysvětluje celkem 5 % rozptylu závisle proměnné. Statisticky významné prediktory jsou zde: pohlaví, religiozita, sebehodnocení a životní smysluplnost. V rámci našeho výzkumného souboru dosahují v subškále Neutrální postoj ke smrti muži o 0,83 bodů více než ženy. Dále například z modelu vidíme, že proband za každých 10 bodů v rámci sebehodnocení zvýší svůj skóre o 1,4 bodu v neutrálním postoji ke smrti. Za každých 10 bodů v rámci životní smysluplnosti se zvýší skóre neutrálního postoje ke smrti o 0,5 bodu.

Tab. 20: Regresní analýza - subškála Vstřícné přijetí smrti

N=947	Závisle proměnná: vstřícné přijetí smrti			
	β	b	t(938)	p
Abs.člen		22,18	3,55	0,000
Pohlaví	-0,09	-3,19	-3,30	0,001
Věk	-0,02	-0,11	-0,60	0,548
Religiozita	0,45	17,74	15,53	0,000
Zkušenost s péčí o umírajícího	-0,04	-1,25	-1,29	0,198
Přímá zkušenost s úmrtím	0,01	0,50	0,45	0,654
ROS - celkem	0,02	0,12	0,82	0,414
ADHS - celkem	-0,07	-0,11	-1,76	0,079
ŠŽZ - celkem	0,20	0,20	5,04	0,000

K této 20. tabulce ještě doplňujeme následující: $R^2 = 0,26$; $F(8,938) = 41,984$; $p < 0,0000$. Tento model je statisticky signifikantní, vysvětluje 26 % rozptylu závisle proměnné Vstřícné přijetí smrti. Statisticky významně se vstřícným přijetím smrti souvisí prediktor pohlaví, religiozita a životní smysluplnost. Ženy dosahují o 3,19 bodů více než muži v této subškále. Pokud je proband členem církve či náboženské společnosti, dosáhne o 17,74 bodů více než proband, který členem není - zde vidíme poměrně velký rozdíl, religiozita tedy zvyšuje skóre u vstřícného přijetí smrti. Proband dále za každých 10 bodů v rámci životní smysluplnosti dosáhne zvýšení skóru vstřícného přijetí smrti o 2 body.

Tab. 21: Regresní analýza - subškála Únikové přijetí smrti

N=947	Závisle proměnná: únikové přijetí smrti			
	β	b	t(938)	p
Abs.člen		25,40	6,70	0,000
Pohlaví	0,03	0,50	0,85	0,393
Věk	-0,01	-0,03	-0,32	0,747
Religiozita	0,13	2,79	4,03	0,000
Zkušenost s péčí o umírajícího	0,04	0,77	1,32	0,188
Přímá zkušenost s úmrtím	0,00	0,07	0,10	0,922
ROS - celkem	0,05	0,13	1,44	0,151
ADHS - celkem	0,00	0,00	-0,03	0,973
ŠŽZ - celkem	-0,28	-0,16	-6,41	0,000

K tabulce číslo 21 patří ještě tyto informace: $R^2 = 0,09$; upravené $R^2 = 0,08$; $F(8,938) = 11,663$; $p < 0,0000$. Tento regresní model je statisticky signifikantní, dle koeficientu determinance vysvětlují prediktory 9 % (dle upraveného R^2 procent 8) rozptylu závisle proměnné Únikové přijetí smrti. Signifikantní prediktory se zde ukázaly tyto:

religiozita a životní smysluplnost. Pokud proband patří do nějaké církve či náboženské společnosti, dosáhne o 2,79 bodů více v subškále Únikové přijetí smrti v porovnání s probandem, který členem daného společenství není. Za každý 10 bodů v rámci životní smysluplnosti se probandovi sníží skór únikového přijetí smrti o 1,6 bodu.

6 Platnost hypotéz

H1: Existuje statisticky významná negativní korelace mezi skórem subškály Strach ze smrti a životní smysluplností dle celkového skóru Škály životní smysluplnosti u vybraného výzkumného souboru vysokoškolských studentů.

Dle výsledků korelační analýzy a prezentované matice dat je zřejmé, že v rámci našeho výzkumného souboru neexistuje statisticky významná negativní korelace mezi strachem ze smrti a životní smysluplností. Získaná hodnota Pearsonova korelačního koeficientu je tato: $r = -0,08$, tento výsledek je sice statisticky signifikantní ($p = 0,014$), hodnota korelačního koeficientu ($-0,08$) je však na úrovni, která značí neexistující korelační vztah. **Hypotézu H1 proto zamítáme.**

H2: Existuje statisticky významná negativní korelace mezi skórem subškály Strach ze smrti a sebehodnocením u vybraného výzkumného souboru vysokoškolských studentů.

Na základě výsledků naší statistické analýzy můžeme prohlásit, že v rámci našeho výzkumného souboru neexistuje statisticky významná negativní korelace mezi strachem ze smrti a sebehodnocením. Mezi těmito dvěma proměnnými jsme zjistili tento vztah: $r = 0,06$ na nesignifikantní hladině významnosti ($p = 0,083$). **Hypotézu H2 proto zamítáme.**

H3: Existuje statisticky významná pozitivní korelace mezi skórem subškály Vstřícné přijetí smrti a nadějí u vybraného výzkumného souboru vysokoškolských studentů.

Statisticky významná pozitivní korelace mezi postojem vstřícné přijetím smrti a nadějí nebyla u našeho souboru detekována. Dospěli jsme k tomuto výsledku: $r = 0,07$ na signifikantní hladině významnosti ($p = 0,023$). **Hypotézu H3 proto zamítáme.**

H4: Existuje statisticky významná negativní korelace mezi pohlavím a skórem subškály Strach ze smrti u vybraného výzkumného souboru vysokoškolských studentů.

V rámci našeho výzkumného souboru nebyla identifikována statisticky významná negativní korelace mezi pohlavím a strachem ze smrti. Relevantní data jsou zde: $r_{pb} = -0,09$ na signifikantní hladině významnosti ($p = 0,004$). V rámci našeho souboru tedy nedosahují ženy vyšší míry strachu ze smrti oproti mužům. **Hypotézu H4 tedy zamítáme.**

H5: Existuje statisticky významná pozitivní korelace mezi religiozitou a skórem subškály Vstřícné přijetí smrti u vybraného výzkumného souboru vysokoškolských studentů.

Statisticky významná pozitivní korelace mezi religiozitou a postojem vstřícné přijetí smrti v rámci našeho souboru byla detekována, dosáhla hodnoty $r_{pb} = 0,48$ na signifikantní hladině významnosti ($p < 0,001$). **Hypotézu H5 proto přijímáme.**

H6: Existuje statisticky významná pozitivní korelace mezi skórem subškály Vstřícné přijetí smrti a kognitivní dimenzí životní smysluplnosti u vybraného výzkumného souboru vysokoškolských studentů.

U studentů a studentek v našem výzkumném souboru byla nalezena statisticky významná hodnota pozitivní korelace mezi vstřícným přijetím smrti a kognitivní dimenzí životní smysluplnosti. Tato korelace dosáhla hodnoty $r = 0,30$ na signifikantní hladině významnosti ($p < 0,001$). **Hypotézu H6 proto přijímáme.**

H7: Existuje statisticky významná negativní korelace mezi životní smysluplností dle celkového skóru Škály životní smysluplnosti a skórem subškály Únikové přijetí smrti u vybraného výzkumného souboru vysokoškolských studentů.

V našem výzkumném souboru byla prokázána statisticky významná negativní korelace mezi životní smysluplností a postojem únikové přijetí smrti. Nalezená korelace dosáhla hodnoty $r = -0,26$ na signifikantní hladině významnosti ($p < 0,001$). **Hypotézu H7 proto přijímáme.**

7 Diskuze

Sedmá kapitola této rigorózní práce se bude zabývat diskuzí nejen nad možnými zdroji chyb či nepřesností, které se mohly v našem výzkumu projevit. Námi získané výsledky empirického výzkumu zde porovnáme s výsledky z relevantních studií, ať už dané výsledky s našimi zjištěními korespondují či se rozcházejí. Zamyslíme se dále nad tím, proč tomu tak je. Výsledky našeho výzkumu se pokusíme též propojit s teoretickými podklady, které jsme zmínili v teoretické části této práce. V této kapitole nebude také chybět krátké zamyšlení se nad praktickým přesahem námi dosažených výsledků i nad možným budoucím výzkumem v oblasti postojů ke smrti. Nejprve se ovšem ve stručnosti zaměříme na popis sběru dat k našemu výzkumu, popíšeme též strukturu našeho výzkumného souboru.

Pomocí nepravděpodobnostních metod samovýběru a metody sněhové koule jsme shromáždili data k naší rigorózní práci. Sběr dat probíhal výhradně přes internet prostřednictvím online formuláře. Podařilo se nám získat data od 1 012 probandů, 65 dotazníkových archů bylo vyřazeno, takže k analýze bylo připuštěno 947 dotazníkových archů. Ačkoliv se podařilo za tři měsíce sesbírat validní data od téměř tisíce probandů, tento výzkumný soubor nelze přesto považovat za reprezentativní, například z důvodu aplikace nepravděpodobnostních metod sběru dat. Generalizace námi získaných výsledků na celou populaci vysokoškolských studentů bakalářských a navazujících studijních programů tak není možná. Též není možná generalizace na populaci mladých lidí ve věku od 18 do 30 let, neboť náš výzkumný soubor studentů a studentek vysokých škol nedostatečně reprezentuje tuto věkovou kohortu, jak ostatně poznamenává i Fecková a Halama (2009). Užití pravděpodobnostních metod sběru dat nebylo v našich časových ani finančních možnostech. Náš výzkumný soubor sestává z 218 mužů a ze 729 žen ve věku od 18 do 30 let, více než tři čtvrtiny tedy tvoří ženy. Náš soubor studentů a studentek vysokoškolských bakalářských a navazujících studijních programů je tedy dle pohlaví nevyvážen, nicméně je očividné, že ženy byly více ochotné se výzkumu účastnit, což není neobvyklý trend. Autor této práce ještě dodává, že se snažil o větší vyvážení souboru z hlediska pohlaví. Inzeráty s možností zúčastnit se výzkumu umístil i na mnoha facebookových skupinách, které byly určeny pro daný vysokoškolský technický obor, ve kterém je poměrně značná většina mužů. Nicméně při plánování tohoto výzkumu nebylo stanoveno, že naším záměrem bude získat vyvážený soubor dle pohlaví. Průměrný věk probandů v našem souboru byl 22,23 let, více než polovina souboru studovala na těchto

třech vysokých školách: Univerzita Karlova v Praze, Univerzita Palackého v Olomouci a Univerzita Hradec Králové. Naši probandi uvedli celkem 61 fakult, kde studují. Někteří probandi studovali i více oborů na více fakultách i vysokých školách. 148 probandů z 947 označilo, že je členy nějaké církve či náboženského společenství. Asi čtvrtina našeho souboru má nějakou zkušenost s péčí o umírajícího člověka a téměř 17 procent probandů bylo alespoň jednou bezprostředně přítomno úmrtí osoby či osob.

Z předchozího odstavce je patrné, že náš výzkumný soubor je například z hlediska vysokoškolských oborů (dle studovaných fakult), dle pohlaví či dle religiozity poměrně heterogenní. Výše uvedený stručný popis struktury našeho souboru zde uvádíme proto, aby bylo zřejmé, že námi získané výsledky souvisí právě s tímto výzkumným souborem. Pokud by náš výzkumný soubor byl vyvážen z hlediska pohlaví či pokud by do souboru byli zařazeni pouze například studenti technických oborů, výsledky výzkumu by se patrně změnily. Možné je, že by se též změnily, kdybychom do výzkumu zařadili též studenty doktorských studijních programů. Ti do výzkumu nebyli zařazeni mimo jiné proto, aby bylo posléze možné námi získané výsledky porovnávat s relevantními studiemi, ve kterých též nebyli tito tak zvaní studenti PhD zařazeni. Co se týká homogenity souboru z hlediska vysokoškolských oborů - autor této rigorózní práce se domnívá, že jedna z komplikací by mohla nastat při rozhodování, jaký obor ještě patří do skupiny například společenskovědních oborů a jaký již sem nepatří. A též rozlišení na společenskovědní, přírodovědecké a technické obory není univerzálně přijímané. Možnou cestou pro budoucí výzkum by dle autora této práce mohlo být porovnání dvou skupin studentů, kde jedna skupina by byla tvořena jedním (typickým) společenskovědním oborem a druhou skupinu by tvořili studenti (typického) přírodovědeckého oboru.

Sběr dat k našemu výzkumu nebyl extrémně náročný, za poměrně krátkou dobu se nám podařilo nasbírat poměrně velké množství dat. Finanční náročnost spočívala v tom, že jsme museli zaplatit soukromé firmě, která nám poskytla platformu pro online sběr dat, přesněji řečeno jsme zaplatili za možnost získat sesbíraná data v souboru typu Excel. Sběr dat přes internet má ovšem též svá rizika. Nebyla zde například žádná možnost, aby si autor této práce ověřil, zda data například o věku, které proband zadal do dotazníku, odpovídají skutečnosti. Dále probandi neměli možnost se ihned doptat na případné nejasnosti při vyplňování výzkumné baterie. Na druhou stranu tento anonymní výzkum mohl motivovat probandy k upřímným a pravdivým odpovědím, protože zde byla záruka, že poskytnutá data nemohou být spojena s danou konkrétní osobou. Nevýhodou sběru dat přes internet se ukázala také možnost chyby v softwaru - ačkoliv jsme zadali povinné

vyplnění daných položek, několikrát se stalo, že data jednoduše chyběla a museli jsme provést imputaci dat.

Na tomto místě se krátce zastavíme u aplikovaných psychologických metod, jde konkrétně o Revidovaný profil postoje ke smrti, Škálu dispoziční naděje pro dospělé, Rosenbergovu škálu sebehodnocení a Škálu životní smysluplnosti, zmíníme zde jejich možné výhody a nevýhody. Revidovaný profil postoje ke smrti je metodou multidimenzionální, výhoda této metody spočívá tedy v tom, že dokáže zachytit více typů postojů ke smrti (konkrétně pět typů). Psychometrické parametry této metody jsou dostatečně vyhovující, tato metoda je hojně užívána v zahraničních výzkumech. Souhlasně s Machů (2012) můžeme zmínit nevýhodu metody DAP-R, týká se formulace některých položek, které obsahují například slovo nebe či Bůh. Je tedy poněkud problematické pro člověka, který není křesťanem, odpovídat na dané výroky například proto, že věří v reinkarnaci, což několik našich probandů v komentářích na konci výzkumné baterie zdůrazňovalo. Také někteří probandi uváděli, že například slovo nebe má negativní konotaci či jeho obsah není zcela jasný. Výzvou pro budoucí čas je případné vytvoření metod, které budou zjišťovat postoje ke smrti u probandů, kteří se hlásí k jiné než křesťanské víře.

Mimo metodu DAP-R a nestandardizovaný strukturovaný dotazník na sociodemografické proměnné, který jsme vytvořili, byla data sbírána též pomocí metod na měření naděje (ADHS), životní smysluplnosti (ŠŽZ) a sebehodnocení (ROS). Neboť se i zde jedná o sebesuzující inventáře, výhody i nevýhody jsou zřejmé. Výhodou je poměrně rychlé získání dat od poměrně velkého počtu probandů, což se potvrdilo i v rámci našeho výzkumu. Nevýhodu lze spatřovat v tom smyslu, že tyto nástroje se spoléhají na to, že proband je schopen a ochoten podávat pravdivé a upřímné odpovědi a že je schopen sebereflexe. V těchto metodách je ovšem běžné zkreslování ze strany probandů, je tedy zde obecně tendence odpovídat sociálně žádoucím způsobem. Nízká flexibilita dotazníkových metod je též nevýhodou.

Možné zdroje nepřesností či chyb jsme již částečně popsali výše v textu. Nyní přidáme další. Užití korelačních koeficientů má své limity a omezení. Pomocí těchto hodnot získáváme informace o souvislosti dvou proměnných. Mnoho fenoménů v psychologii je multifaktoriálně podmíněno a ovlivňováno, takže naše výsledky mohou být zatíženy chybou v tom smyslu, že jsme do analýzy nezahrnuly některé proměnné, které by mohly mít významný vliv na námi nalezené korelační vztahy dvou proměnných, ať už by se jednalo o chybějící střední člen, vývojovou sekvenci, dvojí příčinu či supresorovou

proměnnou. Vícenásobná lineární regresní analýza byla též aplikována při analýze dat. Závisle proměnnou byl vždy daný postoj ke smrti, prediktorů bylo vždy osm. Počet prediktorů není nízký, protože však náš soubor byl velmi početný ($N=947$), bylo toto množství nezávisle proměnných zcela přijatelné. Užití regresní analýzy jakožto poměrně pokročilé statistické metody bylo zajisté přínosné, aplikace dalších a případně sofistikovanějších metod statistické analýzy by přinesla šanci objevit další relevantní výsledky.

Ačkoliv je náš výzkumný soubor početný a v mnoha ohledech do různé míry heterogenní, alespoň jednu věc mají naši probandi společnou - nezištnou ochotu zúčastnit se výzkumu. Je otázkou, k jak odlišným výsledkům bychom došli, kdybychom získali data i od probandů, kteří by se výzkumu zúčastnili pouze výměnou za nějakou hmotnou odměnu.

V této části této sedmé kapitoly zacílíme pozornost na srovnání našich výsledků výzkumu s výsledky ze vztažných výzkumů. Hlavní část našich výsledků je prezentována v sedmi hypotézách, které jsme výzkumně ověřili. Čtyři výzkumné hypotézy jsme zamítli, tři přijali.

Zamítli jsme tedy hypotézu o statisticky významné negativní korelaci mezi strachem ze smrti a životní smysluplností ($r = -0,08$; $p = 0,014$), dále hypotézu o statisticky významné negativní korelaci mezi strachem ze smrti a sebehodnocením ($r = 0,06$; $p = 0,083$) i mezi zmíněným postojem ke smrti a pohlavím ($r_{pb} = -0,09$; $p = 0,004$). Ženy v našem souboru tedy nevykazují vyšší míru strachu ze smrti ve srovnání s muži. Na základě statistických výsledků jsme zamítli též hypotézu o statisticky významné pozitivní korelaci mezi vstřícným přijetím smrti a nadějí ($r = 0,07$; $p = 0,023$).

Přijali jsme tři hypotézy - prokázali jsme statisticky významnou pozitivní korelaci mezi religiozitou a vstřícným přijetím smrti ($r_{pb} = 0,48$; $p < 0,001$), dále mezi posledně zmíněným postojem ke smrti a kognitivní dimenzí životní smysluplnosti ($r = 0,30$; $p < 0,001$). Prokázali jsme též statisticky významné negativní korelaci mezi životní smysluplností a únikovým přijetím smrti ($r = -0,26$; $p < 0,001$).

Naše první hypotéza byla zamítnuta, v rámci našeho souboru nebyla identifikována negativní korelace mezi strachem ze smrti a životní smysluplností, námi získaná hodnota korelačního koeficientu $-0,08$ značí, že mezi dvěma veličinami neexistuje korelační vztah. Naše zjištění je v rozporu například s výsledky Hanákové (2014), která identifikovala pozitivní korelaci mezi strachem ze smrti a životní smysluplností. Jahodová (2016) zjistila

stejný korelační vztah jako Hanáková a hovoří o tom, že jeho možné vysvětlení tkví v tom, že jedinec se obává smrti proto, že by smrt zmařila jeho život, se kterým je jedinec spokojen a který mu dává smysl. Ardelt (2003) naopak u skupiny seniorů zjistila korelaci mezi uvedenými dvěma proměnnými v opačném směru, tedy negativní korelaci. Také Durlak (1972) u skupiny vysokoškolských studentů reportoval negativní korelaci mezi strachem ze smrti a životní smysluplností ($r = -0,68$; $p < 0,001$). Tezi Halamy (2002) o negativní korelaci dvou zmíněných proměnných tak naše výsledky nepodpořily.

Hypotézu číslo dvě jsme též zamítli, v rámci našeho souboru nebyla nalezena korelace mezi strachem ze smrti a sebehodnocením, což je v rozporu s výsledky například Neimeyera et al. (2011), Jackson (2008) či Pavelkové (2014), v těchto výzkumech byla identifikována negativní korelace mezi strachem ze smrti a sebehodnocením.

Hypotéza číslo tři byla zamítnuta také, v rámci našeho souboru není rozdíl ve strachu ze smrti mezi muži a ženami, tento výsledek je odlišný od mnoha provedených studií (Thorson & Powell, 1988; Missler et al., 2012; Jackson, 2008; Pierce et al., 2007), citované studie poukazují na vyšší míru strachu ze smrti u žen v porovnání s muži. Naopak například Swenson (1961) či Machů (2012) prokázali výsledky, které jsou v souladu s námi získaným zjištěním o tom, že muži a ženy se významně neliší ve strachu ze smrti. Zajímavé zjištění k tomuto dodává Russac et al. (2007), který popisuje, že strach ze smrti dosahuje vrcholu kolem 20. roku věku u obou pohlaví a poté klesá, byť u žen lze identifikovat ještě jeden vzestup strachu ze smrti, který dosahuje vrcholu mezi 50. a 60. rokem.

Hypotézu číslo čtyři jsme byli nuceni na základě statistické analýzy též zamítnout, v rámci našeho souboru nebyl zjištěn pozitivní korelační vztah mezi vstřícným přijetím smrti a nadějí. Tento výsledek nekorresponduje se zjištěním Halamy (2001), který identifikoval pozitivní korelaci mezi nadějí a akceptací smrti ($r = 0,22$; $p < 0,01$). Postoj akceptace smrti ovšem citovaný autor nezjišťoval pomocí Revidovaného profilu postoje ke smrti (akceptaci smrti by odpovídala konkrétně subškála Vstřícné přijetí smrti). Otázkou zůstává, jak by se tedy jeho výsledky změnil, pokud by tuto metodu použil.

Zbývající tři hypotézy jsme přijali. V rámci našeho souboru jsme zjistili statisticky významnou pozitivní korelaci mezi religiozitou a vstřícným přijetím smrti ($r_{pb} = 0,48$; $p < 0,001$) a mezi vstřícným přijetím smrti a kognitivní dimenzí životní smysluplnosti ($r = 0,30$; $p < 0,001$). Pozitivní korelace mezi religiozitou a vstřícným přijetím smrti byla prokázána též ve výzkumu Machů (2012), která mimo jiné dodává, že právě religiozita je

velmi významným prediktorem postoje ke smrti. Ze vztahu religiozity a vstřícného postoje ke smrti je patrné, že daná církev či náboženská společnost, jejímž je daný proband členem, nabízí svébytné pozitivní představy o smrti a o existenci po smrti. To ovšem dle našeho názoru neznamená, že nějaká forma spirituality či jiného přesvědčení nemůže plnit stejnou funkci, tedy nabízet jedinci pozitivní výhled za obzor našeho života.

Ardelt (2003) zjistila pozitivní korelaci mezi vstřícným přijetím smrti a životní smysluplností ($r= 0,23$; $p<0,05$) a též mezi vstřícným přijetím smrti a religiozitou ($r= 0,43$; $p<0,01$). Tyto výsledky jsou v souladu s našimi výsledky výzkumu, ačkoliv citovaná autorka data získala u probandů ve věku 58 až 87 let. Připomínáme, že věk našich probandů varioval od 18 do 30 let.

Také byla identifikována v rámci našeho souboru statisticky významná negativní korelace mezi životní smysluplností a únikovým přijetím smrti ($r= -0,26$; $p<0,001$). Tento výsledek je v rozporu s výsledky Hanákové (2014), která zjistila naopak pozitivní korelaci mezi zmíněnými proměnnými. Námi zjištěné výsledky naznačují, že čím nižší má jedinec míru prožívané smysluplnosti ve svém životě, tím více se kloní k postoji únikového přijetí smrti, smrt mu tedy nabízí určité východisko či alternativu k životu, který mu aktuálně nepřipadá smysluplný a který je dle jeho vnímání plný strastí a nesází. Tato úvaha o smyslu zjištěné korelace je dle našeho názoru poměrně logická a dala by se využít například v oblasti praxe v klinické psychologii.

Některé námi zjištěné výsledky korespondují s výsledky z relevantních výzkumů, některé se s nimi rozcházejí. Důvodů pro existenci rozdílných výsledků může být několik. Ať už se jedná o odlišnou strukturu výzkumného souboru (například z hlediska věku či vzdělání) či o užití metody sběru dat (ačkoliv metody měří prakticky stejný konstrukt, mnohdy jsou získané výsledky alespoň do jisté míry rozdílné právě dle užití metody). Zajisté též kulturní odlišnosti probandů (například obyvatelé České republiky versus obyvatelé Spojených států amerických) mohou výsledky do jisté míry též ovlivňovat.

Mimo výsledků, které souvisely s ověřením našich sedmi hypotéz, jsme zjistili i následující korelační vztahy mezi nadějí, životní smysluplností a sebehodnocením. Obecně lze říci, že vztahy mezi těmito třemi proměnnými korelovaly středně silně až silně. Například sebeúcta a afektivní dimenze životní smysluplnosti dosáhla statisticky významné pozitivní korelace $r= 0,63$; $p<0,001$. Dále například naděje a životní smysluplnost vykázala tuto hodnotu pozitivní korelace: $r= 0,68$; $p<0,001$. Naděje a sebeúcta v rámci našeho výzkumu pozitivně korelovala: $r= 0,59$; $p<0,001$. Pozitivní

korelaci mezi nadějí a životní smysluplností též prokázala například Ocisková (2012), Gregussová (2011), Škárková (2014), Feldman a Snyder (2005) či Mascaro a Rosen (2005). Dále můžeme uvést, že pozitivní korelaci mezi sebehodnocením a životní smysluplností detekovali například Halama a Dědová (2007) či Fecková a Halama (2009). Z námi získaných výsledků i z výsledků ostatních studií lze usuzovat, že koncepty naděje, životní smysluplnosti a sebehodnocení spolu navzájem souvisí a mají do jisté míry společného jmenovatele.

Co se týká dalších zjištěných vztahů v rámci našeho výzkumu, můžeme zmínit například tyto: statisticky významná pozitivní korelace mezi únikovým přijetím smrti a sebesnižováním ($r = 0,26$; $p < 0,001$) a statisticky významná negativní korelace mezi zmíněným postojem ke smrti a afektivní dimenzí životní smysluplnosti ($r = -0,35$; $p < 0,001$). Z výše uvedeného lze usuzovat, že čím více má daný jedinec tendenci ke snižování sebe sama, své vlastní hodnoty, tím více se přiklání ke smrti jako k možné cestě vysvobození ze světa, který vnímá veskrze negativně. Pokud však naopak jedinec prožívá pocity radosti, štěstí, naplnění, je pln optimismu, tím více se odklání od postoje únikového přijetí smrti.

V rámci naší statistické analýzy jsme též provedli vícenásobnou regresní analýzu, jejíž výsledky zde stručně shrneme. Všech pět modelů (jako celek) bylo statisticky signifikantních. Našich osm prediktorů (pohlaví, věk, religiozita, zkušenost s péčí o umírajícího, přímá zkušenost s úmrtím, sebehodnocení, naděje, životní smysluplnost) vysvětluje u závisle proměnné strach ze smrti pouhá 2 procenta jejího rozptylu. V tomto modelu se jako jediný statisticky významný prediktor ukázala proměnná pohlaví, což v našem případě znamená, že ženy z našeho souboru vykazují vyšší míru strachu (byť zhruba o dva body) v porovnání s muži z našeho souboru. Toto zjištění je v protikladu k tomu, že jsme zamítli hypotézu o vyšší míře strachu u žen v rámci našeho souboru. Důvod toho, proč si tyto dvě zjištění protirečí, můžeme vidět například v tom, že náš soubor byl poměrně početný, takže statistickou signifikanci obdržel i tento malý rozdíl mezi muži a ženami ve strachu ze smrti. Domníváme se, že při znatelně méně početném souboru by pravděpodobně prediktor pohlaví nedosáhl statistické významnosti. Hypotézy jsme nicméně posuzovali na základě hodnot korelačních koeficientů a vztažných p-hodnot, nikoliv na základě regresního modelu. Směrodatným výsledkem je tedy zamítnutá hypotéza a konstatování, že mezi pohlavím a strachem ze smrti v rámci našeho souboru nebyl nalezen korelační vztah.

Regresní model u vyhýbavého postoje ke smrti vysvětlil opět pouhá 2 procenta rozptylu závisle proměnné. Bylo zjištěno, že tento postoj ke smrti statisticky významně ovlivňuje pohlaví (ženy mají vyšší skór) a religiozita (členové církve či náboženské společnosti mají o něco málo vyšší skór oproti probandům, kteří členy těchto společenství nejsou). Dle autora této práce je poměrně zajímavé, že zde hraje religiozita tuto roli, neboť daná církev a její věrouka nabízí většinou poměrně nadějně vyhlídky na smrt a existenci po smrti. Při budoucím výzkumu by zajisté bylo smysluplné tento vztah více prozkoumat, zda se například liší mezi jednotlivými denominacemi. Regresní model číslo tři vysvětluje 5 procent rozptylu neutrálního postoje ke smrti. Významné prediktory jsou zde tyto: pohlaví, religiozita, sebehodnocení, životní smysluplnost. Z modelu vyplývá, že proband zastává tento postoj ke smrti tím více, čím pozitivnější má sebehodnocení a čím více prožívá v životě smysl. Regresní model u vstřícného přijetí smrti vysvětlil 26 procent rozptylu tohoto postoje ke smrti, významnými prediktory jsou: pohlaví, religiozita a životní smysluplnost. Oproti předchozím třem modelům tento model vysvětlil poměrně nemalou část rozptylu. Z modelu je zřejmé, že ženy v rámci našeho souboru vykazují vyšší míru tohoto postoje ke smrti. Pokud je proband členem církve či náboženské společnosti, dosáhne o podstatně více bodů v tomto postoji, což není překvapivé zjištění, které mimo jiné podporuje též námi přijatá hypotéza číslo pět. Také je znatelná souvislost mezi zvyšující se životní smysluplností a zvyšujícím se skórem v subškále Vstřícné přijetí smrti. Z uvedeného lze přirozeně odvodit, že pokud člověk prožívá smysl ve svém životě a je členem nějaké církve či náboženské společnosti, je pravděpodobné, že bude ke smrti zastávat tento pozitivní postoj. Alespoň takto je tomu v rámci našeho výzkumného souboru. Výzkum tohoto vztahu u jiných věkových skupin by mohl přinést zajímavé výsledky.

Pátý regresní model zkoumal postoj únikového přijetí smrti, našich osm prediktorů vysvětluje celkem 9 procent rozptylu. Významnou roli zde hraje religiozita a životní smysluplnost. Poměrně pozoruhodným výsledkem je to, že pokud daný proband se hlásí k církvi či náboženské společnosti, dosahuje o něco vyššího skóru v tomto postoji ke smrti oproti probandům, kteří nepociťují religiozní afiliaci. Nabízí se zde stejná argumentace, kterou autor této práce uvedl již u regresního modelu u vyhýbavého postoje ke smrti.

Na závěr této kapitoly shrneme možný budoucí výzkum v námi zkoumané oblasti, zmíníme též potenciální praktický přesah našich výsledků. Budoucí výzkum postojů ke smrti v souvislosti s nadějí, životní smysluplností a sebehodnocením by v našem prostředí bylo užitečné realizovat u jiné věkové kohorty (například u lidí ve střední dospělosti) či

u jiného souboru, například i klinického souboru, neboť otázka smrti je spojena například s problematikou sebevražd či vybraných psychopatologických kategorií - na tomto příkladu spatřujeme možný praktický přesah.

Dle našeho názoru by bylo užitečné ověřit tyto vztahy, ke kterým dospěl náš výzkum: nižší míra prožívané smysluplnosti souvisí s příklonem k únikovému přijetí smrti, souvislost religiozity a zastávání vyhýbavého postoje ke smrti a též únikového přijetí smrti. Dle našeho mínění by bylo dále potřebné ověřit pozitivní korelaci životní smysluplnosti a vstřícného postoje ke smrti s ohledem na členství v různých denominacích.

8 Závěry

Cílem výzkumného šetření v rámci této rigorózní práce byla explorace postojů ke smrti v souvislosti s nadějí, životní smysluplností a sebehodnocením u studentů tuzemských vysokých škol, kteří studují bakalářský či navazující studijní program a jsou ve věku od 18 do 30 let včetně. Metody sběru dat byly tyto: nestandardizovaný strukturovaný dotazník na sociodemografické proměnné (pohlaví, věk, religiozita, zkušenost s péčí o umírajícího a tak dále), Revidovaný profil postoje ke smrti (DAP-R), Škála dispoziční naděje pro dospělé (ADHS), Rosenbergova škála sebehodnocení (ROS) a Škála životní smysluplnosti (ŠŽZ).

Stanovili jsme sedm výzkumných hypotéz, čtyři jsme na základě statistické analýzy dat zamítli, tři jsme přijali. V rámci našeho výzkumného souboru, který sestával z 947 probandů, jsme neidentifikovali negativní korelaci mezi strachem ze smrti a životní smysluplností ($r = -0,08$; $p = 0,014$) Statisticky významná hodnota uvedeného Pearsonova korelačního koeficientu značí, že neexistuje korelační vztah mezi dvěma jmenovanými proměnnými. Nebyla také prokázána statisticky významná negativní korelace mezi strachem ze smrti a sebehodnocením ($r = 0,06$; $p = 0,083$). Statisticky významnou pozitivní korelaci mezi postojem vstřícné přijetí smrti a nadějí se též nepodařilo prokázat na základě těchto dat: $r = 0,07$; $p = 0,023$. Zamítnuta byla i hypotéza číslo čtyři, která předpokládala statisticky významnou negativní korelaci mezi pohlavím a strachem ze smrti, relevantní získaná data jsou zde: $r_{pb} = -0,09$; $p = 0,004$. V rámci našeho souboru tedy ženy nevykazují vyšší míru strachu ze smrti v porovnání s muži.

Na základě dalších výsledků jsme výzkumně potvrdili následující: statisticky významnou pozitivní korelaci mezi religiozitou a postojem vstřícné přijetí smrti ($r_{pb} = 0,48$; $p < 0,001$), statisticky významnou hodnotu pozitivní korelace mezi vstřícným přijetím smrti a kognitivní dimenzí životní smysluplnosti ($r = 0,30$; $p < 0,001$) a statisticky významnou negativní korelaci mezi životní smysluplností a postojem únikové přijetí smrti ($r = -0,26$; $p < 0,001$).

Námi zjištěné výsledky jsou částečně shodné s výsledky z relevantních výzkumů, část našich výsledků je ovšem s výsledky z jiných výzkumů v rozporu. Na rozdíl od relevantních studií jsme nezjistili korelační vztah mezi strachem ze smrti a životní smysluplností i mezi zmíněným postojem ke smrti a sebehodnocením. Dále jsme v rámci našeho souboru neidentifikovali statisticky významný rozdíl v míře strachu ze smrti u mužů a u žen. Též jsme zjistili neexistující korelaci mezi nadějí a vstřícným přijetím

smrti. Tyto výsledky jsou v protikladu k výsledkům z relevantních studií. Naše ostatní výsledky již byly v souladu se zjištěními ostatních výzkumníků - například jsme detekovali pozitivní korelaci mezi religiozitou a vstřícným přijetím smrti i mezi jmenovaným postojem ke smrti a kognitivní dimenzí životní smysluplnosti. Též jsme zjistili negativní korelaci mezi únikovým přijetím smrti a životní smysluplností, což je jedním z originálních zjištění naší práce, toto zjištění odpovídá teoreticky predikovanému vztahu, který ovšem dosud nebyl empiricky verifikován.

Ostatní výsledky naší statistické analýzy potvrzují mnoha výzkumníky ověřené vztahy, v rámci našeho výzkumu se tedy též potvrdila pozitivní korelace mezi nadějí a životní smysluplností či mezi sebehodnocením a životní smysluplností. Provedená vícenásobná lineární regresní analýza poskytla mimo jiné tato data. Dle regresní analýzy dosahují ženy v našem souboru vyšší míru strachu ze smrti (zhruba dva body) ve srovnání s muži. Tento výsledek kontrastuje s tím, že dle korelačního koeficientu neexistuje souvislost mezi pohlavím a strachem ze smrti. Dle regresní analýzy religiozita zvyšuje skóre v subškále Vyhýbání se smrti a Únikové přijetí smrti. Religiozita má též poměrně značný vliv na postoj vstřícné přijetí smrti, pokud je tedy proband členem církve či náboženské společnosti, dosáhne ve zmíněném postoji téměř o 18 bodů více než proband, který nepociťuje religiózní afilaci. Regresní model u vstřícného přijetí smrti vysvětlil největší část rozptylu závisle proměnné, tedy tohoto postoje ke smrti, konkrétně osm prediktorů vysvětlilo 26 % rozptylu. Regresní model u postoje strachu ze smrti a vyhýbání se smrti vysvětlil shodně pouhá 2 %, 5 % vysvětlil u neutrálního postoje ke smrti. Regresní model u únikového přijetí smrti vysvětlil 9 % variance.

9 Souhrn

Tato rigorózní práce se zaměřila na postoje ke smrti v souvislosti s nadějí, životní smysluplností a sebehodnocením u výzkumného souboru studentů a studentek tuzemských vysokých škol, kteří aktuálně studují v bakalářském či navazujícím studijním programu a jsou ve věku od 18 do 30 let včetně. Teoretická část této práce přináší poznatky o základních vztažných pojmech, jako je například smrt, religiozita, naděje, smysl života či sebehodnocení. Dále je zde pojednáno o období dospívání a dospělosti z vývojového pohledu. Dále zde nechybí ani informace o výzkumech postojů ke smrti v souvislosti s životní smysluplností, sebehodnocením, věkem, pohlavím a dalšími relevantními proměnnými.

První kapitola teoretické části obsahuje informace například o definici postoje, o rozlišení smrti a umírání či o smrti z hlediska filozofie či psychologie. Člověk má schopnost uvědomovat si vlastní smrtelnost. Smrt je téma neustále aktuální, žádný člověk neví, kdy umře, proto je jedinec vybízen, aby žil svůj život tak, aby naplnění jeho smyslu bylo obsaženo i v přítomnosti. Téma smrti tedy souvisí se smyslem života. Smrtí se zabývali mnozí filozofové, například Kierkegaard, Jaspers, Heidegger, Schopenhauer či Augustinus. Postoje ke smrti lze zkoumat pomocí multidimenzionální metody Revidovaný profil postoje ke smrti, který zjišťuje pět typů postojů ke smrti. Religiozita či spiritualita má potenciál ovlivňovat postoj ke smrti. První kapitola této práce vymezuje též fenomén naděje, bez níž člověk psychicky umírá a která je dle Eriksona základní ctností v prvním (postnatálním) vývojovém období jedince. Naději lze kvantifikovat a lze ji uchopit například dle kognitivního modelu Snydera, který naději člení na cíl, cestu a snahu. Smysl života lze dělit na ontologický a osobní, lze ho měřit dle různých metod. Adler, Jung, Yalom, Lukasová, Wong a především Frankl se tímto tématem zabývali. Z hlediska analytické filozofie lze na smysl života pohlížet dle supranaturalismu, dále dle objektivního, subjektivního či pesimistického naturalismu. Smysl dle Machovce patří do kategorie vztahu, nikoliv do kategorie bytí. Trojsložkový model smyslu života sestává ze složky kognitivní, motivační a afektivní. Sebehodnocení obsahuje reálné a ideální já a s věkem se proměňuje.

Druhá kapitola teoretické části hovoří například o tom, že adolescence se pojí s tak zvaným existenciálním probuzením, jedinec tedy promýšlí odpovědi na existenciální otázky či témata (smysl života, smrt, naděje a tak dále). Vynořující se dospělost dle Arnetta je specifické období mezi dospíváním a dospělostí, které je typické pro jedince

v industriální společnosti, dle kritiků tohoto konceptu nemusí každý jedinec nevyhnutelně projít vynořující se dospělostí. Dosažení identity i jiné vývojové úkoly nejsou vázány pouze na jedno vývojové období. Jedinec v časně dospělosti by měl upevňovat svou identitu, měl by být produktivní, mít realistické cíle do budoucna, měl by být schopen spolupracovat a přijímat i dávat lásku. Třetí kapitola teoretické části popisuje výzkumy postojů ke smrti, jejichž výzkum započal v polovině 20. století. Jsou zde informace o postojích ke smrti v souvislosti s věkem, pohlavím, religiozitou, životní smysluplností či sebehodnocením. Jsou zde též zmíněny mnohé diplomové či disertační práce na téma postojů ke smrti, naděje či životní smysluplnosti.

Empirická část této rigorózní práce popisuje realizovaný výzkum, který se u studentů vysokých škol (kromě PhD studentů) zabýval postoji ke smrti v souvislosti s nadějí, životní smysluplností, sebehodnocením a vybranými sociodemografickými proměnnými. Sběr dat probíhal od září do listopadu 2017, podařilo se shromáždit data od 1 012 probandů. Finální výzkumný soubor je tvořen 947 probandy. Data byla sbírána pouze přes internet pomocí online formuláře, výběr výzkumného souboru proběhl prostřednictvím nepravděpodobnostních metod, konkrétně šlo o kombinaci metody samovýběru a metody sněhové koule. Metodami sběru dat byl nestandardizovaný strukturovaný dotazník naší konstrukce a tři inventáře - Revidovaný profil postoje ke smrti, Škála dispoziční naděje pro dospělé, Rosenbergova škála sebehodnocení a Škála životní smysluplnosti. Definovali jsme sedm výzkumných hypotéz, z nichž na základě statistických výsledků byly zamítnuty čtyři a tři přijaty. V rámci našeho souboru jsme neidentifikovali statisticky významnou negativní korelaci mezi strachem ze smrti a třemi proměnnými: životní smysluplností, sebehodnocením a pohlavím. V rámci našeho souboru kupříkladu tedy ženy nevykazují vyšší míru strachu ze smrti ve srovnání s muži. Mezi strachem ze smrti a zmíněnou trojicí proměnných jsme našli neexistující korelační vztah, hodnota korelačního koeficientu tedy nepřesáhla (v absolutní hodnotě) hladinu 0,1. V souladu se zjištěními z teoretických podkladů a relevantních studií byly potvrzeny následující vztahy: statisticky významná pozitivní korelace mezi religiozitou a vstřícným přijetím smrti i mezi vstřícným přijetím smrti a kognitivní dimenzí životní smysluplnosti a konečně též statisticky významná negativní korelace mezi životní smysluplností a únikovým přijetím smrti. Kromě uvedených výsledků můžeme zmínit, že jsme potvrdili ve výzkumech častokrát popisované korelační vztahy mezi nadějí a životní smysluplností. Mezi inovativními výsledky našeho výzkumu bychom mohli zmínit například zjištěnou statisticky významnou pozitivní korelaci mezi únikovým přijetím smrti a sebesnižováním

či negativní korelaci mezi zmíněným postojem ke smrti a afektivní dimenzí životní smysluplnosti. Z posledně uvedeného vztahu vyplývá, že pokud jedinec prožívá pocity radosti, štěstí, naplnění, je pln optimismu, tím více se odklání od postoje únikového přijetí smrti. Z námi provedené vícenásobné lineární regresní analýzy například vyplývá, že našich osm prediktorů (pohlaví, věk, religiozita, zkušenost s péčí o umírajícího, přímá zkušenost s úmrtím, sebehodnocení, naděje, životní smysluplnost) vysvětluje nejmenší část rozptylu u postoje strach ze smrti a vyhýbání se smrti a nejvíce u vstřícného postoje ke smrti, u tohoto postoje regresní model vysvětlil 26 % rozptylu závisle proměnné. Regresní model u vyhýbavého postoje ke smrti a únikového přijetí smrti odhalil poměrně nečekané a pozoruhodné působení proměnné religiozita - pokud je daný proband členem nějaké církve či náboženské společnosti, dosáhne o něco vyšší skóre v těchto dvou zmíněných postojích ke smrti v porovnání s probandem, který členem církve či náboženské společnosti není.

Seznam použitých zdrojů a literatury

- Abdel-Khalek, A. M. (2005). Death anxiety in clinical and non-clinical groups. *Death studies*, 29(3), 251–259. doi: 10.1080/07481180590916371
- Ardelt, M. (2003). Effects of religion and purpose in life on elders' subjective well-being and attitudes toward death. *Journal of religious gerontology*, 14(4), 55-77. doi: 10.1300/J078v14n04_04
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: a theory of development from the late teens through the twenties. *American psychologist*, 55(5), 469–480.
- Arnett, J. J. (2015). *Emerging adulthood*. New York: Oxford university press.
- Babyak, M. A., Snyder, C. R., & Yoshinobu, L. (1993). Psychometric properties of the Hope scale: a confirmatory factor analysis. *Journal of research in personality*, 27(2), 154–169.
- Baštecká, B., & Goldmann, P. (2001). *Základy klinické psychologie*. Praha: Portál.
- Benzein, E., Norberg, A., & Saveman, B. I. (2001). The meaning of the lived experience of hope in patients with cancer in palliative home care. *Palliative medicine*, 15(2), 117–126.
- Bernardo, A. B. (2010). Extending hope theory: internal and external locus of trait hope. *Personality and individual differences*, 49(8), 944–949. doi: 10.1016/j.paid.2010.07.036
- Bisová, A. (2015). *Smysl života a životní spokojenost v období vynořující se dospělosti*. (Nepublikovaná diplomová práce). Masarykova univerzita v Brně.
- Bland, R., & Darlington, Y. (2002). The nature and sources of hope: perspectives of family caregivers of people with serious mental illness. *Perspectives in psychiatric care*, 38(2), 61–68.
- Blatný, M. (2001). Osobnostní determinanty sebehodnocení a životní spokojenosti: mezipohlavní rozdíly. *Československá psychologie*, 45(5), 385–392.
- Blatný, M., & Osecká, L. (1994). Rosenbergova škála sebehodnocení: struktura globálního vztahu k sobě. *Československá psychologie*, 38(6), 481–488.
- Blatný, M., & Osecká, L. (1998). Zdroje sebehodnocení a životní spokojenosti: osobnost a strategie zvládání. *Československá psychologie*, 42(5), 385–394.

- Blatný, M., Millová, K., Jelínek, M., & Osecká, T. (2010). Životní smysluplnost: osobnostní souvislosti a antecedenty. *Československá psychologie*, 54(3), 225–234.
- Blatný, M., Osecká, L., & Hrdlička, M. (1998). Zdroje sebehodnocení u temperamentových typů. *Československá psychologie*, 42(4), 297–305.
- Blatný, M., Urbánek, T., & Osecká, L. (2006). Structure of Rosenberg's Self-esteem Scale: three-factor solution. *Studia psychologica*, 48(4), 371–378.
- Blisová, B. (2016). *Postoje ke smrti ve středním věku a ve stáří*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Bluck, S., Dirk, J., Mackay, M. M., & Hux, A. (2008). Life experience with death: relation to death attitudes and to the use of death-related memories. *Death studies*, 32(6), 524–549. doi: 10.1080/07481180802138860
- Bodner, E., Shrira, A., Bergman, Y. S., & Cohen-Fridel, S. (2015). Anxieties about aging and death and psychological distress: the protective role of emotional complexity. *Personality and individual differences*, 83, 91–96.
- Bozo, Ö., Tunca, A., & Šimšek, Y. (2009). The effect of death anxiety and age on health-promoting behaviors: a terror-management theory perspective. *The journal of psychology*, 143(4), 377–389.
- Bruininks, P., & Malle, B. F. (2005). Distinguishing hope from optimism and related affective states. *Motivation and emotion*, 29(4), 327–355. doi: 10.1007/s11031-006-9010-4
- Břicháček, V. (2005a). Homo in futurum cogitans I. *Československá psychologie*, 49(1), 74–80.
- Břicháček, V. (2005b). Homo in futurum cogitans II. *Československá psychologie*, 49(2), 175–183.
- Budínová, J. (2016). *Sebehodnocení dospívajících v souvislosti s percipovaným způsobem výchovy v rodině a některými dalšími faktory rodinného prostředí*. (Nepublikovaná diplomová práce). Masarykova univerzita v Brně.
- Crocker, J., & Nuer, N. (2004). Do people need self-esteem? Comment on Pyszczynski et al. (2004). *Psychological bulletin*, 130(3), 469–472. doi: 10.1037/0033-2909.130.3.469
- Čížková, A. (2017). *Implicitní postoje ke smrti*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.

- Démuthová, S. (2010). *Keď umiera dieťa. Praktická tanatológia I*. Pusté Úľany: Schola Philosophica.
- Dezutter, J., Luyckx, K., & Hutsebaut, D. (2009). "Are you afraid to die?" Religion and death attitudes in an adolescent sample. *Journal of psychology & theology*, 37(3), 163–173.
- Dezutter, J., Soenens, B., Luyckx, K., Bruyneel, S., Vansteenkiste, M., Duriez, B., & Hutsebaut, D. (2008). The role of religion in death attitudes: distinguishing between religious belief and style of processing religious contents. *Death studies*, 33(1), 73–92. doi: 10.1080/07481180802494289
- Durlak, J. A. (1972). Relationship between individual attitudes toward life and death. *Journal of consulting and clinical psychology*, 38(3), 463.
- Encyklopedia of death and dying. (nedat.). *Children and adolescents' understanding of death*. Získáno 1. října 2016 z <http://www.deathreference.com/Ce-Da/Children-and-Adolescents-Understanding-of-Death.html>
- Erikson, E. H. (1999). *Životní cyklus rozšířený a dokončený*. Praha: Lidové noviny.
- Farková, M. (2009). *Dospělost a její variabilita*. Praha: Grada.
- Fecková, N., & Halama, P. (2009). Psychometrické vlastnosti a normy škály životnej zmysluplnosti v súbore slovenských adolescentov. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 44(4), 339–354.
- Feifel, H. (1990). Psychology and death: meaningful rediscovery. *American psychologist*, 45(4), 537–543.
- Feldman, D. B., & Snyder, C. R. (2005). Hope and the meaningful life: theoretical and empirical associations between goal-directed thinking and life meaning. *Journal of social and clinical psychology*, 24(3), 401–421.
- Feldman, D. B., Rand, K. L., & Kahle-Wroblewski, K. (2009). Hope and goal attainment: testing a basic prediction of hope theory. *Journal of social and clinical psychology*, 28(4), 479–497.
- Fialová, D. (2015). *Postoje studentů sociální práce vybrané vysoké školy k umírání a smrti*. (Nepublikovaná diplomová práce). Masarykova univerzita v Brně.
- Fortner, B. V., & Neimeyer, R. A. (1999). Death anxiety in older adults: a quantitative review. *Death studies*, 23(5), 387–411.
- Frankl, V. E. (2016). *Utrpení z nesmyslnosti života: psychoterapie pro dnešní dobu*. Praha: Portál.

- Frankl, V. E., & Lapide, P. (2011). *Bůh a člověk hledající smysl*. Brno: Cesta.
- Gregussová, D. (2011). *Vztah miery nádeje, vďačnosti a zmyslupnosti života k osobnej pohode u študentov SŠ a VŠ*. (Nepublikovaná diplomová práca). Masarykova univerzita v Brně.
- Gruber, J. (2004). *Otázky a odpovědi. Evangelický katechismus pro mládež a dospělé, skupiny i jednotlivce*. Praha: Kalich.
- Hacklová, R., & Kebza, V. (2014). Religiozita, spiritualita a zdraví. *Československá psychologie*, 58(2), 120–140.
- Halama, P. (1999). Test noodynamiky a niektoré jeho psychometrické kvality. *Československá psychologie*, 43(2), 133–142.
- Halama, P. (2000). Teoretické a metodologické prístupy k problematike zmyslu života. *Československá psychologie*, 44(3), 216–236.
- Halama, P. (2001). Slovenská verzia Snyderovej škály nádeje: Preklad a adaptácia. *Československá psychologie*, 45(2), 135–142.
- Halama, P. (2002). Vývin a konštrukcia škály životnej zmyslupnosti. *Československá psychologie*, 46(3), 265–276.
- Halama, P. (2008). Confirmatory factor analysis of Rosenberg Self-esteem Scale in a sample of Slovak high school and university students. *Studia psychologica*, 50(3), 255–266.
- Halama, P., & Dědová, M. (2007). Meaning in life and hope as predictors of positive mental health: do they explain residual variance not predicted by personality traits? *Studia psychologica*, 49(3), 191–200.
- Halama, P., & Semancová, S. (2014). Sociálne a religiózne koreláty zmyslupnosti života u ľudí v staršom veku. *E-psychologie*, 8(1), 1–10.
- Halama, P., Kettner, K., & Lesayová, L. (2014). Vztah medzi prežívaným stresom a zmyslupnosťou života u mladých a starších dospelých. Osobnostné črty ako moderátory. *Československá psychologie*, 58(5), 422–454.
- Halama, P., Ondrejka, I., Žiaková, K., & Farský, I. (2010). Existenciálne a spirituálne koreláty mentálneho zdravia u bežnej populácie a psychiatrických pacientov. *Československá psychologie*, 54(1), 42–57.
- Hammer, K., Mogensen, O., & Hall, E. O. (2009). The meaning of hope in nursing research: a meta-synthesis. *Scandinavian journal of caring sciences*, 23(3), 549–557. doi: 10.1111/j.1471-6712.2008.00635.x

- Hanáková, K. (2014). *Prožívaná životní smysluplnost a postoje ke smrti*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Hartl, H., & Hartlová, H. (2009). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Haškovcová, H. (2002). *Lékařská etika*. Praha: Galén.
- Haškovcová, H. (2007). *Thanatologie*. Praha: Galén.
- Havel, V., & Hvizďala, K. (2000). *Dálkový výslech*. Praha: Academia.
- Heralová, L. (2017). *Postoj ke smrti u mladých dospělých*. (Nepublikovaná diplomová práce). Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.
- Hesová, M. (2013). *Naděje, spokojenost se životem a životní smysluplnost u seniorů v institucionalizované péči*. (Nepublikovaná diplomová práce). Masarykova univerzita v Brně.
- Hood, R. W., Hill, P. C., & Spilka, B. (2009). *The psychology of religion: an empirical approach*. New York: Guilford Press.
- Horáková, M. (2017). *Spiritualita a postoj ke smrti u nemocničních kaplanů*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Hrachovinová, T., Csémy, L., & Chudobová, P. (2005). Psychologický kontext spokojenosti s vlastním tělem u VŠ studentů. *Československá psychologie*, 49(1), 9–18.
- Hwang, H. L., Chen, W. T., & Lin, H. S. (2005). Evaluation of life and death studies course on attitudes toward life and death among nursing students. *The Kaohsiung journal of medical sciences*, 21(12), 552–560.
- Chow, A. Y. (2010). The role of hope in bereavement for Chinese people in Hong Kong. *Death studies*, 34(4), 330–350. doi: 10.1080/07481181003613891
- Jackson, B. R. (2008). How gender and self-esteem impact death anxiety across adulthood. *Psi chi journal of undergraduate research*, 13(2), 96–101.
- Jahodová, S. (2016). *Postoje ke smrti a smysl pro koherenci u vybraných zdravotnických profesí*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- James, A., & Wells, A. (2002). Death beliefs, superstitious beliefs and health anxiety. *British journal of clinical psychology*, 41(1), 43–53.
- Jung, Y. M. (2013). Factors Influencing Middle-Aged Men's Attitude towards Death. *The Korean journal of hospice and palliative care*, 16(3), 166–174.

- Kadlecová, H. (2011). *Mediální prezentace smrti a umírání a její vliv na utváření postoje ke smrti*. (Nepublikovaná diplomová práce). Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.
- Kebza, V., & Šolcová, I. (2003). Well-being jako psychologický a zároveň mezioborově založený pojem. *Československá psychologie*, 47(4), 333–345.
- Kisvetrová, H., & Králová, J. (2014). Základní faktory ovlivňující úzkost ze smrti. *Československá psychologie*, 58(1), 41–51.
- Kolařík, M., & Rödlová, D. (2015). Současný stav poznání fenoménu důvěry v psychologickém výzkumu. *Československá psychologie*, 59(3), 228–241.
- Kosová, M. (2014). *Logoterapie*. Praha: Grada.
- Kovář, K. (2015). *Náboženská orientace u členů Českobratrské církve evangelické*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Kovář, K. (2017). *Postoje ke smrti u vybrané klinické populace*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Krybusová, M. (2016). *Změna postojů ke smrti u studentů psychologie vlivem intervenčně-sebezkušnostního programu*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Křivohlavý, J. (2002). *Psychologie nemoci*. Praha: Grada.
- Křivohlavý, J. (2006). *Psychologie smysluplnosti existence*. Praha: Grada.
- Křivohlavý, J. (2010). *Pozitivní psychologie*. Praha: Portál.
- Kübler-Rossová, E. (1993). *O smrti a umírání*. Turnov: Arica.
- Kupka, M. (2014). *Psychosociální aspekty paliativní péče*. Praha: Grada.
- Lacinová, L., Ježek, S., & Macek, P. (Eds.). (2016). *Cesty do dospělosti: Psychologické a sociální charakteristiky dnešních dvacátníků*. Brno: Masarykova univerzita.
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada.
- Látalová, K. (2013). *Prožívaná životní smysluplnost a všímavost u osob s depresivní poruchou*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Lehto, R. H., & Stein, K. F. (2009). Death anxiety: an analysis of an evolving concept. *Research and theory for nursing practice*, 23(1), 23–41. doi: 10.1891/1541-6577.23.1.23
- Liková, J. (2012). *Prežívaná životná zmysluplnosť, subjektívna životná spokojnosť a zvládanie smrti u seniorov*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.

- Loučka, M., & Vančura, J. (2011). Koncept smrti u dětí: komponenty a determinanty. *Československá psychologie*, 55(1), 38–48.
- Macková, Z. (1999). Sebapoznanie v procese ontogenézy z pohľadu humanistickej psychológie. *Československá psychologie*, 43(4), 300–308.
- Machovec, M. (2006). *Smysl lidské existence*. Praha: Akropolis.
- Machů, K. (2012). *Postoje ke smrti*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Machů, K. (2016). *Spiritualita a postoje ke smrti*. (Nepublikovaná disertační práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Malá, A. (2009). *Filosofie naděje*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Karlova v Praze.
- Mareš, J. (2012). *Posttraumatický rozvoj člověka*. Praha: Grada.
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological review*, 98(2), 224–253.
- Mascaro, N., & Rosen, D. H. (2005). Existential meaning's role in the enhancement of hope and prevention of depressive symptoms. *Journal of personality*, 73(4), 985–1014. doi: 10.1111/j.1467-6494.2005.00336.x
- Michael, S. T., & Snyder, C. R. (2005). Getting unstuck: the roles of hope, finding meaning, and rumination in the adjustment to bereavement among college students. *Death studies*, 29(5), 435–458. doi: 10.1080/07481180590932544
- Missler, M., Stroebe, M., Geurtsen, L., Mastenbroek, M., Chmoun, S., & Van Der Houwen, K. (2012). Exploring death anxiety among elderly people: a literature review and empirical investigation. *OMEGA*, 64(4), 357–379.
- Mitrovská, P. (2011). *Fenomén naděje u pacientů s onkologickým onemocněním*. (Nepublikovaná diplomová práce). Masarykova univerzita v Brně.
- Morris, G. J., & McAdie, T. (2009). Are personality, well-being and death anxiety related to religious affiliation?. *Mental health, religion and culture*, 12(2), 115–120. doi: 10.1080/13674670802351856
- Neimeyer, R. A. (Ed.). (1994). *Death anxiety handbook*. Washington: Taylor & Francis.
- Neimeyer, R. A., Currier, J. M., Coleman, R., Tomer, A., & Samuel, E. (2011). Confronting suffering and death at the end of life: the impact of religiosity, psychosocial factors, and life regret among hospice patients. *Death studies*, 35(9), 777–800. doi: 10.1080/07481187.2011.583200

- Neimeyer, R. A., Wittkowski, J., & Moser, R. P. (2004). Psychological research on death attitudes: an overview and evaluation. *Death studies*, 28(4), 309–340. doi: 10.1080/07481180490432324
- Nejedlá, J. (2010). *Implicitní teorie inteligence - souvislost se sebezpojetím, optimismem a atribučním stylem*. (Nepublikovaná diplomová práce). Masarykova univerzita v Brně.
- Ocisková, M. (2012). *Možné souvislosti mezi nadějí a životní smysluplností u vysokoškolských studentů*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Ocisková, M., Sobotková, I., Praško, J., & Mihál, V. (2016). Standardizace české verze Škály dispoziční naděje pro dospělé. *Psychologie a její kontexty*, 7(1), 109–123.
- Ondrejka, I., Žiaková, K., & Farský, I. (2008). *Diagnostika spirituálních potřeb u pacientů*. In Bužgová, R., & Sikorová, L. (Eds.). *Ošetrovatelská diagnostika a praxe založená na důkazech II* (37–42). Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Ondrušová, J., & Dragomirecká, E. (2012). Smysl života a deprese u českých seniorů. *Československá psychologie*, 56(3), 193–205.
- Osecká, L., & Blatný, M. (1997). Struktura globálního vztahu k sobě: analýza Rosenbergovy škály sebehodnocení–replikace. *Československá psychologie*, 61(6), 481–486.
- Pavelková, M. (2014). *Spiritualita a postoje ke smrti*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Pechová, O. (2011). *Psychologie náboženství*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Pierce, J. D., Cohen, A. B., Chambers, J. A., & Meade, R. M. (2007). Gender differences in death anxiety and religious orientation among US high school and college students. *Mental health, religion & culture*, 10(2), 143–150. doi: 10.1080/13694670500440650
- Plháčková, A. (2003). *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia.
- Podmanická, M. (2012). *Vliv sebehodnocení na copingové strategie dospívajících*. (Nepublikovaná diplomová práce). Masarykova univerzita v Brně.
- Rasmussen, C. A., & Brems, C. (1996). The relationship of death anxiety with age and psychosocial maturity. *The journal of psychology*, 130(2), 141–144.

- Robins, R. W., & Trzesniewski, K. H. (2005). Self-esteem development across the lifespan. *Current directions in psychological science*, 14(3), 158–162. doi: 10.1111/j.0963-7214.2005.00353.x
- Russac, R. J., Gatliff, C., Reece, M., & Spottswood, D. (2007). Death anxiety across the adult years: an examination of age and gender effects. *Death studies*, 31(6), 549–561. doi: 10.1080/07481180701356936
- Říčan, P. (1990). *Cesta životem*. Praha: Panorama.
- Shorey, H. S., Snyder, C. R., Yang, X., & Lewin, M. R. (2003). The role of hope as a mediator in recollected parenting, adult attachment, and mental health. *Journal of social and clinical psychology*, 22(6), 685–715.
- Slezáčková, A. (2012). *Průvodce pozitivní psychologií*. Praha: Grada.
- Smékal, V. (2005). *O lidské povaze*. Brno: Cesta.
- Snopek, M., Hublová, V., Blatný, M., & Jelínek, M. (2010). Osobnostní koreláty životní spokojenosti a sebehodnocení u adolescentů: rodové rozdíly. *Československá psychologie*, 55(6), 521–533.
- Snyder, C. R. (1995). Conceptualizing, measuring, and nurturing hope. *Journal of counseling & development*, 73(3), 355–360.
- Snyder, C. R. (Ed.). (2000). *Handbook of hope. Theory, measures, and applications*. New York: Academic Press.
- Snyder, C. R., Rand, K. L., King, E. A., Feldman, D. B., & Woodward, J. T. (2002). “False” hope. *Journal of clinical psychology*, 58(9), 1003–1022. doi: 10.1002/jclp.10096
- Snyder, C. R., Shorey, H. S., Cheavens, J., Pulvers, K. M., Adams III, V. H., & Wiklund, C. (2002). Hope and academic success in college. *Journal of educational psychology*, 94(4), 820–826. doi: 10.1037//0022-0663.94.4.820
- Snyder, C. R., Sympson, S. C., Ybasco, F. C., Borders, T. F., Babyak, M. A., & Higgins, R. L. (1996). Development and validation of the State Hope Scale. *Journal of personality and social psychology*, 70(2), 321–335.
- Sobková, P., & Tavel, P. (2010). Životní smysluplnost a emocionalita. *E-psychologie*, 4(2), 12–21.
- Suchá, J. (2014). *Vztah mezi sebehodnocením, impulzivitou a rizikovým chováním u čtrnáctiletých žáků v ČR*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.

- Swenson, W. M. (1961). Attitudes toward death in an aged population. *Journal of gerontology*, 16(1), 49–52.
- Šanderová, R. (2013). *Postoje pomáhajících pracovníků v hospicovém zařízení ke smrti a jejich způsob zvládnání stresu*. (Nepublikovaná diplomová práce). Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.
- Šiklová, J. (2013). *Vyhoštěná smrt*. Praha: Kalich.
- Škárková, I. (2014). *Analýza vztahů mezi duševní pohodou, smysluplností, zvědavostí, nadějí a přemítáním*. (Nepublikovaná diplomová práce). Masarykova univerzita v Brně.
- Špatenková, N. (2014). *O posledních věcech člověka*. Praha: Galén.
- Šumberová, M. (2011). *Postoj pomáhajících pracovníků ve vybraném hospicovém zařízení ke smrti a jejich způsob zvládnání stresu z všudypřítomné smrti*. (Nepublikovaná diplomová práce). Masarykova univerzita v Brně.
- Švejková, A. (2017). *Smrt z pohledu studenta*. (Nepublikovaná diplomová práce). Masarykova univerzita v Brně.
- Tavel, P. (2004). *Zmysel života podl'a V. E. Frankla*. Bratislava: IRIS.
- Thorson, J. A., & Powell, F. C. (1988). Elements of death anxiety and meanings of death. *Journal of clinical psychology*, 44(5), 691–701.
- Tomšík, R. (2014). Rozdiely v životnej zmysluplnosti u adolescentov. *Človek a spoločnosť*, 17(4), 68–76.
- Vágnerová, M. (2008). *Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří*. Praha: Karolinum.
- Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.
- Vachon, M., Fillion, L., & Achille, M. (2009). A conceptual analysis of spirituality at the end of life. *Journal of palliative medicine*, 12(1), 53–59. doi: 10.1089/jpm.2008.0189
- Výleta, V. (2016). *Vliv meditace na prožívanou životní smysluplnost, naději a úzkost*. (Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Vymětal, J. (2003). *Lékařská psychologie*. Praha: Portál.
- Výrost, J., & Slaměnik, I. (Eds.). (2008). *Sociální psychologie*. Praha: Grada.
- Ware, B. (2012). *Čeho před smrtí nejvíce litujeme*. Praha: Portál.
- Wong, L. P., Fung, H. H., & Jiang, D. (2015). Associations between religiosity and death attitudes: Different between Christians and Buddhists? *Psychology of religion and spirituality*, 7(1), 70–79. doi: 10.1037/a0037993

Yalom, I. D. (2001). *Máma a smysl života*. Praha: Portál.

Yalom, I. D. (2014). *Pohled do slunce*. Praha: Portál.

Zadrazilová, N. (2016). *Smrt a umírání z pohledu studentů psychologie a medicíny*.

(Nepublikovaná diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.

Zákon č. 285/2002 Sb., o darování, odběrech a transplantacích tkání a orgánů. Získáno 28. října 2015

z <https://www.mzcr.cz/Odbornik/file.aspx?id=978...285-2002%20Sb%20.rtf>

Přílohy diplomové práce

1. Abstrakt Rigorózní práce v českém jazyce
2. Abstrakt Rigorózní práce v anglickém jazyce
3. Výzkumná baterie aplikovaných metod
4. Výstupy z dotazníkového šetření (ukázka matice dat)
5. Přehled vysokoškolských oborů studovaných našimi probandy

Příloha 1

ABSTRAKT RIGORÓZNÍ PRÁCE

Název práce:	Postoje ke smrti v souvislosti s nadějí, životní smysluplností a sebehodnocením u studentů vysokých škol
Autor práce:	Mgr. Kryštof Kovář
Počet stran a znaků:	117 stran, 230 020 znaků
Počet příloh:	5
Počet titulů použité literatury:	152

Abstrakt: Rigorózní práce se zabývá postoji ke smrti v souvislosti s nadějí, životní smysluplností a sebehodnocením. Cílem práce je zkoumání souvislostí mezi postoji ke smrti a zmíněnými třemi koncepty společně s vybranými sociodemografickými proměnnými u výzkumného souboru studentů tuzemských vysokých škol. Teoretická část práce vymezuje základní pojmy, popisuje metody měření daných konstruktů, zmiňuje vývojový pohled na danou problematiku, informuje o vztažných výzkumech. Empirická část práce popisuje provedený výzkum metodou samovýběru a sněhové koule u 947 probandů. Data byla získávána od září do listopadu 2017 pomocí metod DAP-R, ADHS, ŠŽZ, ROS a nestandardizovaného strukturovaného dotazníku. Výsledky našeho výzkumu prokazují, že u našich probandů neexistuje negativní korelace mezi strachem ze smrti a životní smysluplností, sebehodnocením a pohlavím. Zjistili jsme statisticky významnou pozitivní korelaci mezi vstřícným přijetím smrti a religiozitou i kognitivní dimenzí životní smysluplnosti, dále pak signifikantní negativní korelaci mezi životní smysluplností a únikovým přijetím smrti. Největší část rozptylu (26 %) vysvětlila regresní analýza u postoje Vstřícné přijetí smrti.

Klíčová slova: postoje ke smrti, naděje, životní smysluplnost, sebehodnocení, studenti vysokých škol

Příloha 2

ABSTRACT OF THESIS

Title:	Attitudes toward death in relation to hope, meaning in life and self-esteem in college students
Author:	Mgr. Kryštof Kovář
Number of pages and characters:	117 pages, 230 020 characters
Number of appendices:	5
Number of references:	152

Abstract: The thesis analyzes attitudes toward death in relation to hope, meaning in life and self-esteem. The main goal is to examine relationship among attitudes toward death, three mentioned variables and selected sociodemographic variables in Czech college students. Basic terms and research methods are stated in the theoretic part of the thesis. This part also contains information about developmental perspective on related topics as well as relevant studies. The empirical section contains description of the undertaken research by way of self selecting sample and snowball sampling among 947 students. Methods DAP-R, ADHS, ŠŽZ, ROS, and unstandardized structured questionnaire were used to gain data collection from September to November 2017. Based on results significant negative correlation between fear of death and meaning in life, self-esteem and gender was not proved. Significant positive correlation between approach acceptance and religiosity and cognitive dimension of meaning in life was proved as well as significant negative correlation between meaning in life and escape acceptance. Regression analysis succeeded in accounting for 26 % of the variance of approach acceptance.

Key words: attitudes toward death, hope, meaning in life, self-esteem, college students

Příloha 3

Vážená studentko, vážený studente,
obracím se na Vás s prosbou o vyplnění čtyř kratších dotazníků. Údaje z nich získané použiji v mé rigorózní práci, která se zabývá *postoji ke smrti v souvislosti s nadějí, životní smysluplností a sebehodnocením*. Získané údaje použiji výhradně ke studijním a odborným účelům. Vyplnění dotazníků je **dobrovolné a není časově omezeno**, nezdržujte se však dlouhým přemýšlením. Dotazníky jsou **anonymní** a jsou určeny **pouze pro studenty VŠ (kromě doktorských studijních programů - PhD studium)** ve věku **18 až 30 let**.

Pokud si u některých otázek nebudete jistý/á svou odpovědí, zvolte tu odpověď, která Vás nejvíce vystihuje. **Neexistují správné nebo špatné odpovědi**. Prosím, **odpovídejte pravdivě a odpovězte na každou položku**. Máte možnost kdykoliv vyplňování dotazníků zanechat i bez udání důvodu.

Děkuji Vám za spolupráci.

Mgr. Kryštof Kovář (absolvent Katedry psychologie FF UP v Olomouci)

Prosím, nejprve vyplňte následující údaje:

1) Pohlaví muž žena

2) Věk (vypište číslem) _____ let

3) Studovaná vysoká škola/univerzita _____

(pokud studujete na více vysokých školách/univerzitách, vypište všechny)

4) Jméno fakulty a název studovaného oboru _____

(pokud studujete na více fakultách či více oborů, vypište všechny)

5) Ročník studia _____

(pokud studujete více oborů a jste v různých či totožných ročnících, uveďte všechny; u každého čísla označující ročník uveďte, že je to např. 1. ročník bakalářského/navazujícího studia)

6) Religiozita

Jsem členem/členkou církve či náboženské společnosti.

pokud ano, prosím, napište název církve či společenství _____

Nejsem členem/členkou církve či náboženské společnosti.

7) Zkušenosti s péčí o umírajícího

Mám osobní zkušenosti s péčí o umírajícího člověka.

Nemám osobní zkušenosti s péčí o umírajícího člověka.

8) Přímá zkušenost s úmrtím

Byl jsem bezprostředně přítomen úmrtí osoby či osob.

Nebyl jsem bezprostředně přítomen úmrtí žádné osoby.

Plné znění použitých psychodiagnostických metod je uvedeno v tištěné verzi rigorózní práce.

Pokud byste mi již nyní chtěl(a) něco vzkázat, okomentovat, doplnit, zde máte prostor.

Za vyplnění dotazníků Vám srdečně děkuji! Pokud byste měl(a) zájem dozvědět se o mé rigorózní práci více, můžete mě kontaktovat emailem na adrese uvedené níže pod jménem.

Mgr. Kryštof Kovář

kr.kovar@seznam.cz

Příloha 4

ID	Pohl	Vek	Relig	Zkus_pece	prima_zkus_smrt	Ucta_1	Ucta_3	Ucta_4	Ucta_6	Ucta_8
2	0	22	0	0	1	4	4	3	4	3
3	1	25	0	1	1	3	4	4	3	2
4	1	20	0	0	0	4	3	3	4	4
5	0	22	1	0	0	4	3	3	2	2
6	0	21	0	0	0	4	4	3	4	3
7	0	21	1	0	0	3	3	2	1	2
8	0	22	0	1	0	4	4	4	4	4
9	1	19	0	1	0	3	3	3	2	2
10	0	23	0	0	0	4	3	4	4	4
11	0	24	0	0	1	1	1	2	1	1
12	0	24	1	0	1	3	3	3	3	3
13	0	23	0	0	0	2	3	2	1	1
14	0	24	0	0	0	2	1	1	1	1
15	0	20	0	1	0	3	2	2	3	2
16	0	20	0	0	0	3	2	2	2	2
17	1	23	1	0	0	3	3	3	3	3
18	0	21	0	1	0	3	3	2	1	2
19	1	24	0	1	0	4	4	4	3	3
20	0	20	0	1	0	4	3	3	2	3
21	0	30	0	0	0	1	1	1	2	2
22	0	24	0	0	0	4	4	4	4	4
23	1	22	0	0	0	3	4	4	3	3
24	0	30	0	1	1	4	4	4	4	3
25	1	22	1	0	0	4	3	3	4	4
26	0	19	0	0	0	3	3	2	2	2
27	0	24	0	0	0	3	3	3	3	3
28	0	22	1	0	0	4	3	4	3	3
29	0	23	0	0	0	4	4	4	4	3
30	0	22	0	0	0	4	4	4	3	3
32	1	23	0	0	1	2	2	1	1	1
33	1	21	1	0	0	3	1	2	2	2
34	0	20	0	0	1	4	2	2	2	2
35	0	22	0	0	0	2	2	2	2	1
36	1	23	0	0	0	3	4	2	3	2
37	0	24	0	0	0	3	3	3	3	3
38	0	23	0	0	0	4	4	3	4	2
39	1	20	0	0	0	3	3	3	3	3
40	0	24	0	0	0	3	3	3	3	3
41	0	25	0	1	0	3	3	3	2	2

Příloha 5

Příklady studovaného oboru - jednooborově, dle probandů	Absolutní četnost
Historie	13
Molekulární biologie a biochemie organismů	11
Informační management	10
Účetnictví a daně	9
Informační technologie	8
Forenzní analýza	7

Další studované obory - formulováno probandy		
Agroekologie	farmacie	Multimédia/ Grafický design
Agropodnikání	Farmakochemie a medicínální materiály	muzikologie-francouzská filologie, Faculté des Arts et lettres, musicologie
AJ-ZSV se zaměřením na vzdělávání	Farmakochemie a medicínální materiály	nano a mikrotechnologie v chemickém inženýrství
Analytická chemie	Filmová studia	navrhování pozemních staveb
Analytická chemie	Filmová studia	němčina se zaměřením na tlumočení a překlad; právo ve veřejné správě
Analytická chemie	Filmová studia	Nizozemský jazyk a literatura
Analýza biologických materiálů	Filosofie - Anglická filologie	obecná antropologie
Andragogika	Filozofie	obecná biologie
Andragogika a personální řízení	filozofie	obecná biologie
Andragogika, Sociální pedagogika a poradenství	finance	obecná biologie
Anglická a Francouzská filologie	Finanční a pojistná matematika	obecná jazykověda
anglická a japonská filologie	finanční management	Obecná jazykověda
Anglická a Německá Filologie	Finanční management	Obecná jazykověda
Anglická filologie	Finanční management	Obecná jazykověda
Anglická filologie	Fonetika, Angličtina pro multikulturní komunikaci	Obecná lingvistika a Český jazyk a literatura
anglická filologie	forenzní biologická analýza	obecná matematika
Anglická filologie - Muzikologie	Forenzní chemie	obecná matematika
Anglická filologie + Ruská filologie	francouzská filologie	Obchodní podnikání
Anglická filologie, česká filologie	Francouzská filologie-politologie	obchodní podnikání
anglický a německý jazyk se zaměřením na 2.stupeň	Francouzský jazyk pro mezinárodní a evropský	Obchodní podnikání
anglický a ruský jazyk pro ZŠ a SŠ	Francouzština pro vzdělávání	Obchodní podnikání

Anglický jazyk	Francouzština se zaměřením na aplikovanou	Obchodní podnikání
anglický jazyk - pedagogika	Fyzická geografie	Odborná francouzština pro hospodářskou praxi
Anglický jazyk + Historie se zaměřením na vzdělávání	Fyzická geografie a geoekologie	odborný pracovník v ochraně a podpoře veřejného zdraví
Anglický jazyk a literatura	Fyzika se zaměřením na vzdělávání-ruský jazyk se	Ochrana hmotných památek + historie
Anglický jazyk a literatura	Fyzioterapie	ochrana krajiny a využívání přírodních zdrojů
Anglický jazyk a literatura + Bohemistika	Fyzioterapie	Ochrana obyvatelstva
Anglický jazyk a literatura, Bohemistika	fyzioterapie	ochrana obyvatelstva
Anglický jazyk a speciální pedagogika	Fyzioterapie	Ochrana Přírody
Anglický jazyk pro manažerskou praxi	Fyzioterapie	Ochrana životního prostředí
Anglický jazyk pro odbornou praxi	Fyzioterapie	ochrana životního prostředí
Anglický jazyk pro odbornou praxi	Fyzioterapie	Optometrie
anglický jazyk, německý jazyk	geografie	Orální historie a soudobé dějiny
anglický jazyk-zsv	Geografie	Organická chemie
angličtina - základy společenských věd	Geografie a kartografie	Ošetřovatelství v interních oborech
Anglistika-amerikanistika a Český jazyk a literatura	Geografie pro veřejnou správu	otevřená informatika
Anglistika-amerikanistika, Český jazyk a literatura	Geografie pro veřejnou správu	Otevřená informatika
Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání	Geologie	Otevřená Informatika
Aplikace matematiky v ekonomii	geologie	otevřená informatika
Aplikovaná ekologie	Geologie	Otevřená Informatika
Aplikovaná ekonomická studia - Anglická filologie	Germanistika + židovská studia	Otevřená informatika - Data Science
Aplikované Matematicko-Stochastické Metody	Globální migrační a rozvojová studia	pedagogické asistentství občanské výchovy a německého jazyka
Archeologie	Grafický design 1	pedagogika
Archeologie	grafika a vývoj her	pedagogika
Archeologie pravěku a středověku	Hebraistika	Pedagogika
Architektura a rozvoj sídel	Historické vědy	Pedagogika
Archivnictví	historické vědy, kulturní dějiny - gender history	Pedagogika volného času
Archivnictví	Historicko-literární studia, Komparatistika	Pedagogika volného času
Archivnictví; Historie	Historie - Evropská studia	pedagogika volného času - vychovatelství
arteterapie	historie + překladatelství anglický jazyk	Počítače a informační technologie
Asijská studia, Korejšťina v hospodářské praxi	Historie a Muzeologie	Počítačová podpora v archivnictví

Audiovizuální tvorba	Historie a Muzeologie	Podnikání a Administrativa
Baltistika	historie, divadelní věda	podnikání a administrativa
Bezpečnostně-právní studia	Historie, Obecná lingvistika a teorie	Podnikání a administrativa
bioanalytika	Historie; Dějepis a občanská výchova se	Podnikání ve dřevozpracujícím a nábytkářském průmyslu
Biofyzika	historie-archivnictví	Podniková ekonomika
Biofyzika	Historie-muzeologie	Podniková ekonomika a management
Biofyzika	Hodnocení a analýza potravin	podnikové finance a obchod
Biofyzika	hospodářská politika a správa	Podnikové finance a obchod
biochemie	hospodářská politika a správa	Podnikové finance a obchod
biochemie	Hospodářská politika a správa	Pojistné inženýrství
biochemie a biotechnologie	hudební kultura se zaměřením na vzdělávání	Politologie
Biochemie a biotechnologie	hudební výchova - Sbormistrovství	Politologie
Biochemie a biotechnologie	Hudební výchova pro SŠ a německý jazyk pro druhý	Politologie
Biochemie a biotechnologie	Humanitní studia	Politologie
Biochemie a biotechnologie, Analytická a fyzikální chemie	Humanitní studia	Politologie
bioinformatika a biocomputing	Humanitní studia	Politologie
Biologie a ekologie	Humanitní studia	Politologie a veřejná politika
Biologie a ekologie	Humanitní studia	Politologie; Právo a právní věda
Biologie a ochrana organismů	Humanitní studia	Polonistika, Překladařství ruštiny
Biologie a ochrana zájmových organismů	Humanitní studia	polský jazyk a literatura
Biologie a ochrana zájmových organismů	Humanitní studia	Porodní asistence
biologie a výchova ke zdraví	Chemie	Portugalský jazyk
Biologie se zaměřením na vzdělávání	Chemie - fyzika	pozemní stavby
Biologie se zaměřením na vzdělávání - Geografie se	Chemie a analýza potravin	pozemní stavitelství
Biologie se zaměřením na vzdělávání - Ruština se	Chemie a analýza potravin	Praktická geobiologie
biologie, geologie a environmentalistika se	Chemie a analýza potravin	Právo
Biologie, geologie a environmentalistika se	Chemie a technická chemie	Právo
biologie, chemie	Chemie a technická chemie	Právo
biologie/výchova ke zdraví	Chemie a technická chemie	Právo
biologie; psychologie	Chemie přírodních látek	Právo

Biologie-Výchova ke zdraví	Chemie, Geografie	Právo a právní věda
Biomedicínská laboratorní technika	chemie-biologie	Právo a právní věda
Biotechnologie a genové inženýrství	Imunologie	Právo a právní věda
Biotechnologie a genové inženýrství	Imunologie	Právo a právní věda, Anglický jazyk a literatura
Biotechnologie a genové inženýrství	informační a bezpečnostní systémy	Právo; Anglický jazyk ve školské praxi
Biotechnologie léčiv	Informační a knihovnická studia	Prezentace a ochrana kulturního dědictví
Biotechnologie léčiv	Informační studia a knihovnictví	Procesní inženýrství a management
Biotechnologie léčiv	Informační studia a knihovnictví	Produkční zahradnictví
Biotechnologie léčiv	Informační studia a knihovnictví	provoz a ekonomie
Bohemistika	Informační studia a knihovnictví	provoz a ekonomika
Buněčná a vývojová biologie	Informační studia a knihovnictví	Provoz a ekonomika
Buněčná a vývojová biologie	Informační studia a knihovnictví	Provoz a ekonomika
Cestovní ruch	Informační studia a knihovnictví	Provoz a ekonomika
Cestovní Ruch pro absolventy VOŠ	Informační studia a Knihovnictví/Knihovnictví	Provoz a ekonomika, specializace marketing
Civilní nouzová připravenost	Informační systémy	Provoz a řízení myslivosti
Civilní nouzová připravenost	Informační technologie, informační management	Průmyslové inženýrství a management
Cizí jazyky pro komerční praxi	informační výchova se zaměřením na vzdělávání	Předškolní pedagogika
Česká filologie a slovenská filologie	Informatika	Překladařství francouzštiny
Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve	Informatika	Překladařství ruského jazyka, Učitelství ruského jazyka pro střední školy
Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve	Inteligentní systémy	Přírodopis
česko-německá studia	Italský jazyk a literatura	Přístrojová fyzika
český jazyk	Japonská filologie	Psychologie a speciální pedagogika
Český jazyk - Anglický jazyk	Jazyková a literární kultura	Psychologie a speciální pedagogika
český jazyk - německý jazyk	Klasická archeologie	Psychologie a speciální pedagogika
Český jazyk - německý jazyk	Klinická a toxikologická analýza	Psychologie s rozšířením o speciální pedagogiku
český jazyk a literatura	Klinická a toxikologická analýza	Psychologie, teorie trestního a správního procesu
Český jazyk a literatura	Klinická a toxikologická analýza	Psychologie; Speciální pedagogika-poradenství
Český jazyk a literatura	klinická biologie a chemie	Psychologie; Teologické nauky
Český jazyk a literatura	Klinická biologie a chemie	Psychologie-Sociální antropologie
Český jazyk a literatura	klinická biologie a chemie	radiologický asistent

Český jazyk a literatura	Klinická biologie a chemie	Realitní inženýrství; Inženýrská geodézie
český jazyk a literatura - dějepis	konstrukce a doprava	Regionální a informační management
český jazyk a literatura - italština	konstrukce a dopravní stavby	Regionální a informační management
Český jazyk a literatura + Historie	Korejština pro hospodářskou praxi	Regionální geografie
Český jazyk a literatura a Hudební výchova se	Korejština pro hospodářskou praxi	regionální rozvoj
Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání a	Krajinné inženýrství	Rehabilitační - psychosociální péče o postižené děti, dospělé a seniory
Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání a	Krizová a pastorační práce	Rehabilitační psychosociální péče o postižené děti, dospělé a seniory
Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání v	kulturní antropologie	Rekreologie
Český jazyk a literatura, Angličtina pro mezikulturní	Kulturní antropologie - Filozofie	Religionistika - Řecká antická filologie
Český jazyk a literatura, Italský jazyk a literatura	Kulturní antropologie/Sociologie	Religionistika + Francouzština
český jazyk a literatura, ruský jazyk a literatura	Kulturní dějiny: Dějiny literární kultury	Religionistika a filosofie
český jazyk a německý jazyk se zaměřením na vzdělávání	Kvalita a bezpečnost potravin	Resocializační pedagogika
Český jazyk a pedagogika	Kvalita zpracování zemědělských produktů	Ruský jazyk + Tělesná výchova a sport se zaměřením na vzdělávání
český jazyk a zsv	Kybernetika a robotika	Ruský jazyk a literatura; Filozofie
Český jazyk se specializací počítačová lingvistika	Kybernetika a robotika	Ruský jazyk se zaměřením na vzdělávání - Výtvarná tvorba se zaměřením na
Český jazyk se specializací počítačová lingvistika;	Kybernetika a robotika	Ruština a dějepis pro střední školy
Český jazyk se zaměřením na vzdělávání - Dějepis se	Kybernetika a robotika	Ruština pro překladatele
Český jazyk se zaměřením na vzdělávání - Speciální	Kynologie	Řecká antická filologie, Dějiny antické civilizace
Český jazyk se zaměřením na vzdělávání — Speciální	Lázeňství a turismus	Řízení a ekonomika podniku
český jazyk-německý jazyk a český jazyk-speciální	Lesnictví	Řízení a ekonomika podniku
český jazyk-speciální pedagogika	Lesnictví	řízení a ekonomika podniku
Čeština a uměnovědy	Literatura a mezikulturní komunikace	Řízení a ekonomika podniku
Čeština v komunikaci neslyšících	Literatura a mezikulturní komunikace	Řízení a supervize v sociálních a zdravotnických organizacích
Čínská filologie	Literatura a mezikulturní komunikace; Estetika a	řízení ozbrojených sil
Čínská filologie, Anglická filologie	logistika	Řízení volnočasových aktivit
ČJ - ZSV	Logistika	Sdružená uměnovědná studia
ČJL-ZSV	Management	Sinologie
Čj-Zsv	Management finančních rizik	Skandinávská studia + Baltistika
dánská studia - etnologie, všeobecná sestra	Management obchodních činností	Slévárenství
Dějepis - ZSV	Management obchodních činností	Sociální a charitativní práce

Dějepis se zaměřením na vzdělávání a Základy	Management organizací služeb sociální práce	Sociální a charitativní práce
Dějepis/Německý jazyk	Management organizací služeb sociální práce	sociální antropologie
Dějiny umění	management podniku	sociální antropologie
dějiny umění	Management se zaměřením na psychologii	Sociální geografie a geoinformatika
Dějiny umění	management sportu	Sociální inženýrství - Informační management
dějiny výtvarných umění	Management tělesné výchovy a sportu	Sociální patologie a prevence
Demografie se sociologií	Management tělesné výchovy a sportu	Sociální patologie a prevence
Demografie se sociologií	Management v kultuře	Sociální patologie a prevence
Divadelní věda	management ve zdravotnictví	Sociální patologie a prevence
Dopravní management, marketing a logistika	Manažerská informatika	Sociální pedagogika
Dopravní management, marketing a logistika	Manažerská informatika	Sociální pedagogika
Ekologická a evoluční biologie	Matematické metody v informačních	Sociální pedagogika
Ekologická a evoluční biologie	Matematika - ekonomie	Sociální pedagogika
Ekonometrie a operační výzkum	Matematika a anglický jazyk	Sociální pedagogika
Ekonomie a Finance	Matematika a Biologie se zaměřuje na vzdělávání	Sociální pedagogika
Ekonomika a management podniku	Matematika a informační technologie se zaměřením	Sociální pedagogika a poradenství
Ekonomika podniku	Matematika a společenské vědy se zaměřením na	Sociální pedagogika a poradenství
Ekonomika podniku	Matematika se zaměřením na vzdělávání	Sociální pedagogika a poradenství
ekonomika podniku	Matematika-biologie	Sociální pedagogika a poradenství
Ekonomika podniku	Mediální studia	Sociální práce
Ekonomika podniku	Mediální studia	Sociální práce
Ekonomika podniku	Mediální studia a žurnalistika	Sociální práce
Ekonomika podniku	Medicínální chemie	Sociální práce
elektronická kultura a sémiotika	Městské inženýrství	Sociální práce
elektrotechnika, energetika a management	Mezinárodní obchod	sociální práce
elektrotechnika, energetika a management	Mezinárodní obchod	socioekonomický a environmentální rozvoj regionu
elektrotechnika, energetika a management	Mezinárodní rozvojová studia	Sociologie
energetika, aplikovaná elektrotechnika	mezinárodní studia	Sociologie
Estetika	Mezinárodní teritoriální studia	Multimédia/ Grafický design
Etika v sociální práci	Mezinárodní teritoriální studia	muzikologie-francouzská filologie, Faculté des Arts et lettres, musicologie

etnologie	molekulární biologie a biochemie organismů;	nano a mikrotechnologie v chemickém inženýrství
Evangelická teologie	Multimédia v ekonomické praxi	navrhování pozemních staveb
Evoluční a ekologická biologie	Mezinárodní teritoriální studia	Učitelství pro mateřské školy
Evropské dějiny	mezinárodní vztahy	Učitelství pro mateřské školy
	Molekulární a buněčná biologie	Učitelství pro mateřské školy
Sociologie a Kulturní antropologie	Toxikologie a analýza škodlivin	Učitelství pro mateřské školy
Sociologie a sociální antropologie	Transkulturní komunikace	Učitelství pro MŠ, Pedagogika předškolního věku
Sociologie obecná a empirická	Transkulturní komunikace	Učitelství pro první stupeň ZŠ
Sociologie-Andragogika	Transkulturní komunikace	učitelství pro střední školy - ČJ + SV
sociologie-andragogika	Transkulturní komunikace	Učitelství pro střední školy NJ-ZSV
sociologie-andragogika	Trvale udržitelné systémy hospodaření v krajině	učitelství přírodopisu a chemie na 2.stupni základních škol
Softwarové inženýrství a technologie	účetní a finanční řízení podniku	Učitelství sekundární školy
Softwarové inženýrství a technologie	účetnictví a finanční řízení podniku	učitelství Tv-Zsv
Softwarové inženýrství a technologie	Účetnictví a finanční řízení podniku	Udržitelné využívání přírodních zdrojů
Soudobé dějiny	Účetnictví a finanční řízení podniku	Udržitelné využívání přírodních zdrojů
Specializace v pedagogice	Účetnictví a finanční řízení podniku	územně technická správní služba
Specializace v pedagogice - český jazyk, dějepis	Účetnictví a finanční řízení podniku	Územní technická a správní služba
Specializace v pedagogice (IT-M)	Učitelství	veřejná a sociální politika
Specializace v pedagogice ČJ - ZSV	Učitelství 1. stupeň ZŠ	Veřejná ekonomika a správa
Speciální chovy	Učitelství 1. stupeň ZŠ	Veřejná správa - česko-francouzský obor MFTAP
speciální pedagogika - intervence	učitelství 1. stupně pro ZŠ	Veřejná správa a regionální rozvoj
Speciální pedagogika - logopedie	Učitelství 2. stupně ZŠ	Veřejná správa a sociální politika
Speciální pedagogika - Výchovná práce ve speciálních	Učitelství 2. stupně ZŠ	Veřejná správa a sociální politika
speciální pedagogika a anglický jazyk	Učitelství a jazyková a literární kultura	veterinární lékařství
speciální pedagogika-andragogika	Učitelství anglického jazyka	Veterinární lékařství
Speciální pedagogika pro 2. stupeň ZŠ a SŠ a anglický	učitelství anglického jazyka pro střední školy,	Virologie, Biotechnologie
speciální pedagogika, jihovýchodoevropská studia	učitelství biologie a geografie pro SŠ	Vizuální kultura se zaměřením na vzdělávání; Učitelství výtvarné výchovy pro
Speciální pedagogika; Psychologie	Učitelství biologie a geografie pro SŠ	Vodní hospodářství a vodní stavby
Speciální pedagogika-intervence	učitelství Fyziky a přírodopisu pro ZŠ	vodní hospodářství
speciální pedagogika-logopedie	učitelství fyziky pro 2.st	Všeobecná sestra

společenské vědy a základy technických věd a	Učitelství latinského jazyka a literatury pro	Všeobecná sestra
Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání a	učitelství matematiky a geografie	Všeobecná sestra
Stavba strojů a zařízení	Učitelství matematiky a základů techniky pro SŠ	Všeobecné lékařství
stavební inženýrství	učitelství německého jazyka pro SŠ	Všeobecné lékařství
stavební inženýrství	Učitelství pro 1. stupeň základních škol	Všeobecné lékařství
stavební inženýrství	Učitelství pro 1. stupeň ZŠ	Všeobecné lékařství
Strukturální politika EU pro veřejnou správu	Učitelství pro 1. stupeň ZŠ	Všeobecné lékařství
Strukturální politika EU pro veřejnou správu	Učitelství pro 1. stupeň ZŠ	Výchova ke zdraví a anglický jazyk
Studia nových médií	Učitelství pro 1. stupeň ZŠ	Vychovatelství
Syntéza a výroba léčiv	Učitelství pro 1. stupeň ZŠ	Vychovatelství
Syntéza a výroba léčiv	Učitelství pro 1. stupeň ZŠ	vychovatelství - pedagogika volného času
syntéza a výroba léčiv	Učitelství pro 1. stupeň ZŠ	Výchovná práce ve speciálních zařízeních
Systematická biologie a ekologie	učitelství pro 1. stupeň ZŠ	Výchovná práce ve speciálních zařízeních
Systémové inženýrství	Učitelství pro 1. stupeň ZŠ	Výroba léčiv
Systémové inženýrství a informatika	Učitelství pro 1. stupeň ZŠ	Výtvarná výchova se zaměřením na vzdělávání
Systémové inženýrství a informatika	Učitelství pro 1. stupeň ZŠ (obor VV, modul	výživa a potraviny
španělský jazyk a literatura	Učitelství pro 1. stupeň ZŠ a speciální pedagogika	Zájmové chovy
španělština pro mezikulturní komunikaci a obecná	učitelství pro 2. st. ZŠ (Aj a Čj)	Zájmové chovy zvířat
Teatrologie	Učitelství pro 2. st. ZŠ a SŠ, matematika + ICT	Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání - Anglický jazyk se
technická chemie	učitelství pro 2. st. ZŠ, aprobece čj-vv	Základy strojího inženýrství
Technologie potravin	Učitelství pro 2. stupeň (český jazyk a výchova k	zbraně a munice
Technologie potravin	Učitelství pro 2. stupeň (český jazyk a výchova k	zdravotní laborant
Technologie potravin	Učitelství pro 2. stupeň základních škol, Anglický	zdravotní laborant
technologie potravin	učitelství pro 2. Stupeň ZŠ	Zdravotní laborant
Technologie potravin	Učitelství pro 2. stupeň ZŠ - anglický jazyk +	Zdravotnický záchranář
Technologie potravin	Učitelství pro 2. stupeň ZŠ - český jazyk a literatura,	Zoologie
Technologie potravin	Učitelství pro 2. stupeň ZŠ (AJ-RJ)	Zoologie
Technologie výroby a zpracování polymerů	učitelství pro 2. stupeň ZŠ a SŠ	Zootechnika
Tělesná výchova - Základy techniky	Učitelství pro 2. stupeň ZŠ, obor matematika-	Zootechnika
Tělesná výchova a geografie se zaměřením na vzdělávání	Učitelství pro 2. stupeň ZŠ; Podniková ekonomika	zubní lékařství

tělesná výchova a sport - směr aktivity v přírodě	Učitelství pro 2. stupeň, dějepis a etická	Zubní lékařství
Teologie	učitelství pro 2. stupeň (M-Př)	Živočišná produkce
Teoretická informatika; Obecná matematika	Učitelství pro 2. stupeň ZŠ	Žurnalistika
teoretický základ strojího inženýrství	učitelství pro druhý stupeň ZŠ - matematika, výchova	Žurnalistika
Teorie a dějiny filmu a audiovizuální kultury	Učitelství pro mateřské školy	Žurnalistika
Teorie interaktivních médií	Učitelství pro mateřské školy	Žurnalistika
Experimentální biologie	Teorie interaktivních medií	žurnalistika, divadelní věda
Experimentální biologie	Textilní tvorba	
experimentální biologie	Textilní tvorba	
farmacie	textilní tvorba	
	Toxikologie	
	Toxikologie a analýza škodlivin	